

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МЕЛЬНИК ПАВЛО ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.979 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ
ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УРСР (1960–1991 рр.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ П.О. Мельник
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Мірошниченко Марія Іванівна
доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Мельник П. О. Кримінально-правове забезпечення протидії організованим злочинності в УРСР (1960–1991 рр.). – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертаційній роботі проведено комплексне наукове дослідження кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в УРСР в (1960–1991 рр.).

Здобувачем здійснено поглиблений, з використанням вперше введених до наукового обігу архівних матеріалів, історико-правовий аналіз кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в УРСР в умовах наростання, загострення кризи та розпаду командно-адміністративної системи урядування і планової економіки із виділенням негативного досвіду, який виступає застереженням про неможливість його впровадження в теорію і практику протидії організованим злочинності в сучасній Україні.

Аналіз теоретико-методологічних основ дослідження дав можливість здійснити авторську інтерпретацію поняття протидії організованим злочинності; із застосуванням адекватних предмету дослідження методів наукового пізнання, уточнити поняття організованої злочинності в історико-правовому розумінні.

Зокрема зазначено, що поняття протидії організованим злочинності в УРСР відображає теорію і практику командно-адміністративної моделі державно-управлінської діяльності, коли влада, намагаючись відволікти увагу суспільства від кризових явищ, імітує опір злочинності загалом за формою, не торкаючись суті.

Поняття «організована злочинність» – це історично зумовлений, найвищий рівень організації кримінальних неформальних практик (не завжди нормативно визначених у законодавстві про кримінальну відповідальність), що знаходить вираження у формах організованої злочинної діяльності, яка постійно

удосконалюється під впливом криміногенних детермінант, а у функціональному відношенні – здатна ефективно протистояти єдиному державному механізму правової та інституційної протидії злочинності завдяки корупції, прогалинам у кримінальному законодавстві та протиріччям в системі правосуддя і кримінальної юстиції.

Здобувачем уточнено характерні особливості спеціального, кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності як одного з видів спеціального нормативно-правового забезпечення, яке визначається сукупністю юридичних норм, що регулюють відносини у суспільстві в сфері протидії злочинності, та мають матеріальне вираження у нормативно-правових актах про кримінально правову відповідальність. Ці норми зазнають змін під впливом історично змінюваних політико-правових режимів, від яких прямо залежить визначення законодавцем об'єктів кримінально-правової охорони суспільних відносин, які захищаються Кримінальним кодексом.

Встановлено, що організована злочинність в УРСР характеризується триєдиним джерелом виникнення та існування, завдяки: а) сформованій в умовах командно-адміністративного урядування та планової економіки системі розподілу благ і привілеїв з неефективним механізмом перерозподілу додаткового продукту; б) корупції в середовищі номенклатури: керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, завдяки якій було вибудовано стійкі схеми викачування державних грошей і ресурсів на користь кримінальної частини правлячої еліти, ці схеми лягли в основу формування тіньової економіки, а в умовах переходу до ринкових відносин, були легалізовані в ході т. зв. номенклатурної приватизації; в) криміналізації суспільства в умовах тотальної маргіналізації та поширення явища прізонізації, породженого кримінальним середовищем, сформованим радянською пенітенціарною системою.

Розкрито особливості інтеграції організованої злочинності в економічну сферу суспільного життя в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні в (1985–1991 рр.). Вона відбувалася шляхом незаконної номенклатурної приватизації, в процес якої втягнулись ділки тіньової економіки та кримінальні структури.

Здобувачем виявлено прогалину у кримінально-правовому захисті від криміногенного впливу організованої злочинності на суспільні відносини, закріпленого у ст. 19 (співучасть) та ст. 41 п. 2 (обставини, що обтяжують відповідальність за скоєння злочину організованою групою) Загальної частини КК УРСР; ст. 2 КПК УРСР (завдання кримінального судочинства), який виражається в тому, що протидія організованій злочинності здійснювалась кримінально-правовим інструментарієм, який традиційно застосовується до групової злочинності, що є неефективним щодо протидії організованій злочинності, через те, що це різні види кримінальних практик.

В роботі здійснено аналіз особливостей політико-правових та інституційних заходів кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в УРСР в період, що досліджується. На підставі здійсненого аналізу, зроблено висновок, що всі спроби, починаючи з середини 80-х років ХХ ст., по-новому вибудувати модель практичних прийомів щодо протидії організованій злочинності, не мали системного характеру, що стало причиною неефективності в справі кримінально-правового забезпечення протидії цьому деструктивному соціально-правовому явищу та створювало проблеми в майбутньому.

Здобувачем визначено перспективу подальших історико-правових досліджень протидії організованій злочинності, пов'язаних передусім з необхідністю вивчення та введення в обіг архівних матеріалів, що є запорукою об'єктивних висновків про природу організованої злочинності, джерела її формування, взаємозв'язків правлячого режиму і криміналу, зловживань з боку окремих працівників правоохоронної системи тощо.

Ключові слова: злочинність, організована злочинність, протидія організованій злочинності, спеціальна протидія організованій злочинності, кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності, джерела організованої злочинності, криміногенні фактори злочинності, кримінальні практики, законодавство про кримінальну відповідальність, правоохоронна система.

SUMMARY

Melnyk P. O. Criminal law provision of the counteraction to organized crime in the USSR (1960–1991). – *Qualification thesis as manuscript.*

Thesis for the Academic Degree of the Candidate of Juridical Sciences, Speciality 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

In the thesis the complex scientific investigation of criminal law provision of counteraction to organized crime in the USSR in 1960–1991 was conducted.

The applicant has carried out in-depth analysis, using the archive materials that were introduced to the scientific circulation for the first time; historical and legal analysis of criminal law provision of counteraction to organized crime in the USSR under escalation, exacerbation of crisis and breakdown of command and administration system of government and planned economy with emphasizing negative experience that is the warning about the impossibility of its introduction to the theory and practice of counteraction to organized crime in modern Ukraine.

The analysis of theoretic and methodological basis of study has provided the possibility to conduct proprietary interpretation of the notion of counteraction to organized crime; with the use of methods of scientific knowledge that are relevant to the subject of research to specify the notion of organized crime within historical and legal meaning.

In particular, it is noted that the notion of counteraction to organized crime in the USSR reflects the theory and practice of command and administration model of state-management activity when the government trying to draw the society's attention away from crisis phenomena, stages counteraction to crime in general according to form without prejudging the merits.

The notion of organized crime is historically predetermined, it is the highest level of organization of criminal informal practices (not always defined in the legislation on criminal liability), that is reflected in the forms of organized criminal activity that is constantly improved under the influence of criminogenic determinants, and in the functional sense it can effectively counter the unified state mechanism of legal and

institutional counteraction to crime due to corruption, gaps in criminal legislation and contradictions in the system of justice and criminal justice.

The applicant specifies the characteristics of special criminal law provision of counteraction to organized crime as one of the types of special legal and regulatory provision that is determined by the body of legal rules that govern relations in society in the sphere of counteracting crime and have the material expression in regulatory legal acts on criminal liability. These norms undergo changes under the influence of historically changing political and legal regimes, on which the legislative body determines the objects of criminal protection of social relations that are protected by the Criminal Code.

It has been established that the organized crime in the USSR is characterized by triune source of emergence and existence due to: a) the system of benefit and privilege distribution, developed under the circumstances of command and control regulation and planned economy, with inefficient mechanism of additional product redistribution; b) corruption within the nomenclature: executive party elite, public officers and economic executives due to them the stable schemes of money and resource drain were introduced for the benefits of criminal part of the executive elite, these schemes have formed the basis of shadow economy formation, and under the conditions of transition to market relations they were incorporated during so called nomenclature privatization; c) society criminalization under the conditions of total marginalization and spread of prisonisation phenomenon generated by the criminal society that was formed by the Soviet penitentiary system.

It has been revealed the characteristics of organized crime integration into the economic sphere of social life under the circumstances of transition to market relations in the Soviet Ukraine in 1985–1991. It was carried out through the illegal nomenclature privatization, in its process the dealers of the shadow economy and criminal structures were involved.

The applicant has established the gap in the criminal law protection from the criminogenic influence of organized crime on the social relations, established in Article 19 (conspiracy) and Article 41 p. 2 (circumstances aggravating the accountability for the crime conducted by organized criminal group) of the General part of the Criminal Code of

the USSR; Article 2 of the Criminal Procedure Code of the USSR (task of the criminal proceeding) that is expressed in the fact that the counteraction to organized crime has been conducted by the criminal law instrument that is traditionally applicable to the group crime that is ineffective towards counteraction to organized crime due to the fact that these are different types of criminal practices.

There has been conducted the analysis of characteristics of political and legal and institutional measures of criminal law provision of counteraction to organized crime in the USSR during the analyzed period. On the basis of analysis conducted, it was concluded that all the attempts starting from the mid-80's of the last century to rebuild the model of practices on counteraction to organized crime did not have systematic character, that has become the reason of inefficiency in case of criminal law provision of counteraction to this destructive social and legal phenomenon and has created long term problems.

The applicant has defined the perspective of the following historical and legal researches on counteraction to organized crime which are primarily connected with the necessity of study and introduction of the archive materials, that is the prerequisite for objective conclusions on the nature of organized crime, sources of its formation, interactions of regime and crime, excessive use on the part of individual employees of the law enforcement system etc.

Key words: crime, organized crime, counteraction to organized crime, special counteraction to organized crime, criminal law provision of counteraction to organized crime, sources of organized crime, criminogenic factors of crime, criminal practices, legislation on criminal liability, law enforcement system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Мельник П.О. Специфіка роботи правоохоронних органів Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1960-х роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 19–23.

2. Мельник П.О. Практика призначення покарань в УРСР у 1960–1991 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 71–75.

3. Мельник П.О. Поняття «організована злочинність» у історико правовому вимірі. *Young Scientis. Юридичні науки*. 2018. April. № 4 (56). С. 69–73.

4. Мельник П.О. Прогалини в законодавстві радянської України про кримінальну відповідальність щодо протидії організованій злочинності в 1960–1991 рр. *Наше Право*. 2018. № 2. С. 5–12.

5. Мельник П.О. Методологія історико-правового аналізу кримінально-правової протидії організованій злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Серія: Право. 2018. Вип. 4. С. 7–11.

*Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях,
які внесені до міжнародних наукометричних баз даних:*

6. Мельник П.О. Правова маргіналізація населення України у 1960-х роках. *Spheres of Culture*. Lublin: Maria Curie-Sklodowska University, 2015. Vol. X. P. 296–302.

7. Melnyk P. Criminal-law counteraction of criminality in Ukraine during 1960th. *Legea și viața*. 2016. Vol. 10/2 (298). P. 73–76.

8. Melnyk P. Criminal law and crime prevention in Ukraine in the first half of the

1980 s. *National law journal: theory and practice. L.L.C. Scientific and practical Publication in law.* 2016. Vol. 5 (21). P. 16–18.

Інші публікації, матеріали конференцій та тези доповідей:

9. Мельник П.О. Методологія аналізу прізонізації суспільства у контексті висвітлення організації протидії злочинності в Україні у 1960–1991 рр. *Концепція та методологія історії українського права: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті проф. Олександра Шевченка, м. Київ, 28 квітня 2017 р.* / ред. кол. І. С. Гриценко, М. І. Мірошніченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх, А. В. Крижевський. Київ: «ДС День Печати», 2017. С. 168–170.

10. Мельник П.О. До питання інтеграції догматичного та історичного методів пізнання проблеми протидії організованій злочинності в Україні. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 травня 2018 р.* / редкол.: докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін.: в 2-х т. Київ, 2018. Т. 1. С. 129–131.

11. Мельник П.О. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «організована злочинність» у історико-правовому вимірі. *Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 листопада 2017 р.* / ред. кол.: І. С. Гриценко, М. І. Мірошніченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх та ін. Київ: «Print Day» Ltd., 2018. С. 210–213.

12. Мельник П.О., Мірошніченко М.І., Конституція С.С. Дністрянського (проект 1920 рр.): договірна форма втілення принципу права Українського народу на самовизначення. *Тенденції і перспективи розвитку інститутів права та держави: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція»: матеріали I Всеукраїнських наукових читань пам'яті акад. С. Дністрянського, м. Тернопіль, 13–14 квітня 2018 р.* Київ–Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2018. С. 243–246.

13. Мельник П.О., Мірошніченко М.І. До питання розмежування явищ і понять групової, економічної, організованої злочинності в контексті вирішення проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26 жовтня 2018 р. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 295–297.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
Розділ 1 Теоретико-методологічні основи історико-правового аналізу протидії організованим злочинності в радянській Україні (1960–1991 рр.)	23
1.1 Стан наукового вивчення проблеми та джерела дослідження	23
1.2 Методологія історико-правового дослідження протидії організованим злочинності в межах діяльнісної парадигми наукового знання	49
1.3 Поняттєво-термінологічний апарат історико-правового аналізу кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності	60
Висновки до розділу 1	80
Розділ 2 Джерела та динаміка організованої злочинності в УРСР в умовах наростання кризи та розпаду компартійно-радянської системи урядування і планової економіки (1960–1991 рр.)	82
2.1 Особливості та соціально-правові наслідки авторитарно-бюрократичного правління номенклатури	82
2.2 Криміногенні фактори організованої злочинності в УРСР як деструктивного соціально-правового явища (1960–1991 рр.)	100
2.3 Стан злочинності в радянській Україні у її організованих формах (1960-х середина 1980-х рр.)	120
2.4 Інтеграція організованої злочинності в економічну сферу суспільного життя в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні (1985–1991 рр.)	137
Висновки до розділу 2	152
РОЗДІЛ 3 Особливості формування юридичного механізму кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в умовах кризи та розпаду командно-адміністративної системи урядування (1960–1991 рр.)	154

3.1 Прогалини в законодавстві про кримінальну відповідальність щодо протидії організованій злочинності в 1960–1991 рр.	154
3.2 Інституційне забезпечення протидії злочинності в УРСР (1960-х – середина 1980-х рр.)	175
3.3 Політико-правові заходи з посилення ефективності правоохоронної діяльності зі спеціальної протидії організованій злочинності (середина 1980-х – 1991 рр.)	192
Висновки до розділу 3	210
Висновки	212
Список використаних джерел	216
Додатки	264

ВСТУП

Актуальність теми. В Україні кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності є пріоритетним завданням сучасної кримінально-правової політики держави, яка характеризується двома суперечливими тенденціями: 1) намаганням впровадити винятково міжнародні стандарти протидії організованій злочинності, без урахування особливостей її формування на українських теренах; 2) набуттям ознак відродження кримінально-правової політики репресивного типу, яка панувала в умовах квазіукраїнської державності комуно-більшовицького зразка. У науці кримінального права абсолютизація таких тенденцій оцінюється доволі негативно. Тому актуальним є вивчення історичного досвіду кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в радянській Україні в умовах адміністративно-командної системи владних відносин, планової економіки, панування тоталітарного комуністичного режиму, заснованого на класовій ідеології та репресивному механізмі владного свавілля.

Українськими вченими підтверджено факт зародження, поширення та трансформації (що, зазвичай, супроводжується значними структурними змінами в системі організованих кримінальних формувань) організованої злочинності в УРСР в (1960–1991 рр.). Водночас, у цей період склалась особлива ситуація, коли на доктринальному, програмному, законодавчому, науковому, правозастосовальному, правозастосовувальному рівнях кримінально-правової політики організована злочинність, що характеризується достатньо високим ступенем суспільної небезпеки, не відносилась до деструктивних соціально-правових явищ, які об'єктивно мають підлягати криміналізації у нормах законодавства про кримінальну відповідальність. Відповідно, виникли проблеми у науковій, законотворчій і правозастосовній практиці, які позбавлені перспективи бути вирішеними поза науковим історико-правовим аналізом. З-поміж них: 1) відсутність єдиного доктринального та законодавчого розуміння понять «організована злочинність» та «протидія організованій злочинності». Ця проблема має вирішуватися у кореляції з історико-правовим розумінням змісту цих понять, адже ознаки, властивості усіх юридичних явищ мають виводитися з

історичної дійсності; 2) у сучасній законодавчій практиці та нерідко і в теорії, нелогічним є ототожнення явищ організованої та групової злочинності (у різних формах вияву, передбачених кримінальним законом) і, як наслідок, спостерігається невдала спроба вирішити проблеми протидії організованим злочинності на основі концепції групової злочинності та правової природи співучасті.

Актуальність дослідження посилюється у зв'язку з потребою в методологічному забезпеченні інтеграції результатів історико-правового аналізу з досягненнями соціологічних, економічних, політичних, державно-управлінських, кримінологічних та кримінально-правових досліджень організованої злочинності на основі універсального принципу єдності історичного і логічного в науковому пізнанні.

Отже, історико-правове дослідження кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в радянській Україні періоду наростання, загострення кризи та занепаду командно-адміністративної системи урядування і планової економіки (1960–1991 рр.) є актуальним як для теорії, так і для юридичної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено в межах бюджетних тем науково-дослідної роботи юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» № 11БФ 042-01 (державний реєстраційний номер 0111U008337), відповідає проблематиці наукових досліджень кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тему дисертації затверджено Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 17 грудня 2015 р., протокол № 5.

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є здійснення поглибленого, з використанням вперше введених у науковий обіг архівних матеріалів, історико-правового аналізу кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в радянській Україні в умовах наростання, загострення кризи та розпаду

командно-адміністративної системи урядування і планової економіки із виокремленням негативного досвіду, який виступає застереженням про неможливість його впровадження в теорію і практику протидії організованим злочинності в сучасній Україні.

Для досягнення зазначеної мети, необхідно вирішити такі *завдання*:

- висвітлити стан наукової розробки проблеми, джерельну базу дослідження та визначити коло питань, які в перспективі потребують наукового обґрунтування;
- дати авторську інтерпретацію поняття протидії організованим злочинності у історико-правовому розумінні;
- уточнити особливості спеціального, кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності;
- визначити джерела формування організованої злочинності в УРСР;
- розкрити особливості інтеграції організованої злочинності в економічну сферу суспільного життя в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні;
- виявити прогалини в законодавстві УРСР про кримінальну відповідальність щодо протидії організованим злочинності;
- розкрити особливості політико-правових та інституційних заходів кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в УРСР в період, що досліджується.

Об'єкт дослідження – спеціальне, нормативно-правове забезпечення протидії організованим злочинності в історичній та правовій перспективі.

Предмет дослідження – кримінально-правове забезпечення протидії організованим злочинності в УРСР (1960–1991 рр.).

Хронологічні межі дослідження зумовлені прийняттям у 1960 р. Кримінального кодексу УРСР, а також розпадом СРСР у 1991 р.

Територіальні межі дослідження визначені адміністративними кордонами Української РСР, що остаточно сформувалися після завершення Другої світової війни і нині є невід'ємною територією суверенної України.

Методи дослідження. Обґрунтованість та достовірність наукових результатів забезпечено аналізом архівних документів, які вперше введено до наукового обігу, та використанням комплексу взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових методів пізнання в межах діяльній парадигми. Основою дослідження є концепція «репресивного злочину».

На основі положень *діалектики* уточнено термінологію теми дослідження (підрозділ 1.3). Методом *герменевтики* здійснено інтерпретацію текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів нормативно-правових актів, що дало можливість визначити стан та перспективи дослідження (підрозділи 1.1, 1.3).

На рівні *міждисциплінарності* використовувалися методи *проблемної хронологізації та персоналізації*, завдяки яким вдалося простежити динаміку якісних змін у дослідженні проблеми протидії організованій злочинності та охарактеризувати персональний внесок окремих дослідників у її вивчення (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1). Для аналізу архівних та історико-правових джерел використано метод *обробки джерельних матеріалів*, що дало змогу предметно зосередитись на науковому завданні дослідження та значно доповнити сучасні знання про природу і сутність організованої злочинності (Розділи 1–3). *Логіко-історичний* метод дав змогу зробити висновок про причинно-наслідковий зв'язок тенденцій розвитку організованої злочинності з еволюцією тоталітарного політичного режиму в УРСР (підрозділи 1.2, 2.1, 2.4) і наповнити логічну, структурно-функціональну модель організованої злочинності історичним змістом (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3). За допомогою методів системного та структурно-функціонального аналізу вивчалися джерела кримінально-правової політики держави, теоретичної та нормативно-правової бази дослідження, розроблявся критерій розмежування явищ організованої та загальнокримінальної злочинності (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.3). *Комплексний підхід* забезпечив наскрізне вирішення завдань дослідження у частині їхньої орієнтованості на законодавчу та правозастосовну практику (Розділи 1–3). У його координатах, за допомогою *обліково-статистичного* методу, визначено основний критерій виокремлення

організованої злочинності із загальнокримінальної та економічної (підрозділи 1.3, 2.1–2.4). Кримінологічний метод *екстраполювання* дав змогу зосередити увагу на досвіді законодавчого забезпечення та інституційної організації боротьби зі злочинністю в минулому, з урахуванням її дійсного стану і накладення цих даних на майбутній її розвиток (підрозділ 3.3).

Спеціально-правові методи застосовувалися в їх оптимальному співвідношенні. За допомоги *формально-правового* методу здійснено аналіз відношення окремих видів і форм організованої злочинної діяльності до нормативної системи регулювання та визначено особливості формування юридичного механізму кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в умовах кризи та розпаду командно-адміністративної системи урядування в УРСР (підрозділи 3.1–3.3). *Історико-правовий* метод дозволив виявити джерела та динаміку організованої злочинності в УРСР (Розділ 2). *Порівняльно-правовий* метод застосовувався в аналізі недоліків у кримінально-правовому забезпеченні протидії організованій злочинності (Розділ 3). Використовувалися й інші методи, які забезпечили обґрунтованість висновків дисертації (підрозділ 1.2).

Теоретична, нормативна та емпірична основи дослідження. Автор розробляв основи дослідження з урахуванням праць українських та зарубіжних учених-правників, які досліджують організовану злочинність на окремих історичних етапах її генези. Найбільш наближеними до теми дисертації є праці Є.В. Зозулі, В. І. Ізюмова, Я. Ю. Кондратьєва, В. В. Лунєєва, П. П. Михайленка, О. К. Міхєєвої, Т. Д. Момотенка, В. М. Нікольського, І. П. Руценка, С. А. Саблука, А. Д. Семикопного, Н.В. Сметаніної, В. В. Шаблистого, О. М. Шармар, Б. В. Школьного, М. М. Яцишина та інших. Водночас, залишається актуальним поглиблений історико-правовий аналіз особливостей формування організованої злочинності в радянській Україні, об'єктивних причин її тривалого замовчування; суб'єктивних причин щодо відсутності підстав для криміналізації та, відповідно, існування прогалін в радянському законодавстві про кримінально-правову відповідальність за організовану злочинну діяльність.

Нормативна основа дослідження: Конституції УРСР (1937 р., 1978 р.); Кримінальний кодекс Української РСР (28 грудня 1960 р.), Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР (28 грудня 1960 р.), Виправно-трудоий кодекс Української РСР (1970 р.); чинні закони України, що регулюють відносини у сфері боротьби з організованою злочинністю та міжнародно-правові угоди про співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, учасником яких є Україна.

Емпіричну основу дослідження склали: постанови Пленумів Верховного Суду СРСР та Верховного Суду УРСР у кримінальних справах з питань застосування законодавства у частині усунення окремих прогалин чи суперечностей у розумінні форм та видів організованої злочинної діяльності; матеріали архівних фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України, Державного архіву Вінницької області, статичні збірники, періодика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним історико-правовим дослідженням кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності (у обґрунтованих хронологічних межах), в якому з використанням нововведених до наукового обігу архівних джерел, сучасних методів пізнання, основних положень кримінально-правової доктрини України, новітніх досягнень історико-правової науки сформульовано теоретичні висновки щодо розуміння сутності організованої злочинності; здійснено історико-правові узагальнення щодо природи і джерел організованої злочинності в радянській Україні; визначено перспективи історико-правового дослідження кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в Україні, зокрема:

уперше:

– дано авторську інтерпретацію поняття протидії організованій злочинності у історико-правовому вимірі. Його слід розуміти так: організована злочинність – це історично зумовлений, найвищий рівень організації кримінальних неформальних практик (не завжди нормативно визначених у законодавстві про кримінальну відповідальність), що знаходить вираження у формах організованої злочинної діяльності, яка постійно удосконалюється під впливом криміногенних детермінант,

а у функціональному відношенні здатна ефективно протистояти єдиному державному механізму правової та інституційної протидії злочинності завдяки корупції, прогалинам у кримінальному законодавстві та протиріччям в системі правосуддя і кримінальної юстиції;

– з'ясовано, що кримінально-правове забезпечення протидії організованим злочинності є одним із видів спеціального нормативно-правового забезпечення, яке визначається сукупністю юридичних норм, що регулюють відносини у суспільстві у сфері протидії злочинності та мають матеріальне вираження у нормативно-правових актах про кримінально правову відповідальність. Визначення законодавцем об'єктів кримінально-правової охорони суспільних відносин, які захищаються Кримінальним кодексом, безпосередньо залежить від історично змінюваних політико-правових режимів;

– встановлено, що організована злочинність в радянській Україні характеризується триєдиним джерелом виникнення та існування завдяки: а) сформованій в умовах командно-адміністративного врядування та планової економіки системі розподілу благ і привілеїв з неефективним механізмом перерозподілу додаткового продукту; б) корупції в середовищі номенклатури: керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, завдяки якій було вибудовано стійкі схеми перекачування державних коштів на користь кримінальної частини панівної еліти, ці схеми лягли в основу формування тіньової економіки, а в умовах переходу до ринкових відносин, були легалізовані у процесі т. зв. номенклатурної приватизації; в) криміналізації суспільства в умовах тотальної маргіналізації та поширення явища прізоналізації, породженого кримінальним середовищем, сформованим радянською пенітенціарною системою;

– з'ясовано, що інтеграція організованої злочинності в економічну сферу в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні (1985–1991 рр.) відбувалась шляхом незаконної номенклатурної приватизації, до процесу якої долучилися ділки тіньової економіки та кримінальні структури;

– виявлено прогалини у кримінально-правовому захисті від криміногенного впливу організованої злочинності на суспільні відносини, закріпленого в ст. 19

(співучасть) та ст. 41 п. 2 (обставини, що обтяжують відповідальність за скоєння злочину організованою групою) Загальної частини КК УРСР; ст. 2 КПК УРСР (завдання кримінального судочинства), яка полягає в тому, що протидія організованій злочинності здійснювалась кримінально-правовим інструментарієм, який традиційно застосовується до групової злочинності, що є неефективним стосовно протидії організованій злочинності, адже це різні види кримінальних практик;

– з'ясовано, що всі спроби, починаючи з середини 80-х років ХХ ст., повному вибудувати модель практичних прийомів щодо протидії організованій злочинності обмежувалися традиційними оперативними заходами, в умовах значних прогалин в законодавстві, що стало основною причиною неефективності та створювало проблеми на перспективу у справі кримінально-правового забезпечення протидії цьому деструктивному соціально-правовому явищу;

удосконалено:

– тезу про причинно-наслідковий зв'язок тенденцій розвитку організованої злочинності з еволюцією тоталітарного політичного режиму в Україні (1960–1991 рр.), в умовах якого відбувся мутуалізований симбіоз злочинної діяльності суб'єктів кримінального світу з корумпованою частиною керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, що належали до радянської номенклатури;

– на основі архівних документів, висновок, що витoki організованої злочинності в Україні сягають радянської тоталітарної державно-політичної системи з командно-адміністративним управлінням, плановою економікою, гігантським бюрократичним апаратом, утвердженням принципу патронату і клієнтизму як умови розвитку колосальних розмірів корупції;

дістали подальшого розвитку:

– аргументи, що організовану злочинність нелогічно зводити до сукупності злочинів, що здійснюються у вигляді промислу організованими групами і злочинними організаціями (злочинними співтовариствами), з чіткою структурою та ієрархією, що перебувають у зв'язку з місцевими та іншими чиновниками, панують на певній території, контролюють внутрішні і зовнішні ринки шляхом насильства,

заякування, злочинних махінацій чи підкупу, проникаючи в легальну економіку і навіть політику. Її доцільно аналізувати у контексті криміналізації злочинів проти людства та міжнародного правопорядку.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції, обґрунтовані автором в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

правотворчій діяльності – з метою удосконалення законодавства та інституційних механізмів запобігання організованій злочинності в Україні;

правозастосовній діяльності – для кращого розуміння конкретних прикладів негативного історичного досвіду протидії організованій злочинності та уникнення його повторення в практиці правозастосування;

освітньому процесі – при підготовці спецкурсів, навчально-методичних матеріалів та під час проведення лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Історія українського права», «Історія держави і права України», «Теорія держави та права», «Кримінологія» та «Кримінальне право України»;

науково-дослідній діяльності – для проведення історико-правових досліджень у межах порівняльної кримінології про причини, джерела та особливості розвитку організованої злочинності в Україні.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднені на міжнародних науково-практичних і науково-теоретичних конференціях та круглому столі, зокрема, на: науково-практичному круглому столі, присвяченому пам'яті професора Олександра Шевченка «Концепція та методологія історії українського права» (м. Київ, 28 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)» (м. Київ, 30 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 18 травня 2018 р.); І Всеукраїнських наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка С. Дністрянського, на тему: «Західноукраїнська народна республіка – П'ємонт українського державотворення» (до 100-річчя Західноукраїнської Народної

Республіки) (м. Тернопіль, 13–14 квітня 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 13 наукових публікаціях, з них вісім статей: п'ять – у журналах, включених МОН України до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, три – у наукових виданнях іноземних держав, внесених до міжнародних наукометричних баз даних (Республіка Польща і Республіка Молдова), п'ять тез виступів на науково-практичних конференціях та круглому столі.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок, з них основного тексту – 203 сторінки. Список використаних джерел налічує 561 найменування і займає 48 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1960–1991 рр.)

1.1 Стан наукового вивчення проблеми та джерела дослідження

Всебічний аналіз проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності у період, що вивчається, передбачає обов'язковий аналіз сучасної історіографічної ситуації, що склалась у дослідженні протидії організованій злочинності загалом. Усі опубліковані на сьогодні праці і захищені дисертації з організованої злочинності в Україні обов'язково містять ретельний історіографічний аналіз проблеми її виникнення, розвитку та трансформації. Втім, узагальнений аналіз цих праць дає підстави для висновків, що питання про час виникнення, особливості формування організованої злочинності в Україні є дискусійним [1, с. 11–31]. Слід наголосити, що усі наявні в літературі напрями інтерпретації часу появи організованої злочинності, її природи, попри дискусійність, мають дещо спільне у висновках, а саме: визнають, що будь-яка форма кримінальної діяльності має організований характер. Поза увагою залишається важлива проблема розмежування організованої злочинності як явища і поняття. Одні науковці аналіз питання протидії або боротьби з організованою злочинністю як явищем здійснюють у контексті припинення діяльності організованих злочинних груп та встановлення передбаченої кримінальним законом відповідальності за скоєння окремих, одиничних злочинів. Тоді як організована злочинність, як одна з форм злочинної діяльності, залишається поза кримінально-правовим впливом. Для інших науковців (новітній формат дослідження) об'єктом вивчення виступає не так традиційна концепція про злочин, як окреме діяння (дія чи бездіяльність), а злочинна діяльність організованих злочинних формувань та скоєні ними злочини. При цьому наголошується, що кримінальний закон, спрямований на боротьбу з окремими злочинами, не завжди ефективний у випадках, коли йдеться про діяльність організованих злочинних формувань, які орієнтовані переважно на широкомасштабну злочинну діяльність, що вимагає виділення таких самостійних функцій, як створення складної

кримінальної структури і забезпечення її існування як єдиного організму. У цьому випадку, науковці звертають увагу на актуальність додання поняття «злочинна діяльність» в Кримінальний закон, що сприятиме ефективній протидії організованій злочинній діяльності як явищу реальної дійсності [2, с. 25–26].

Історіографія проблеми налічує десятки монографічних і дисертаційних праць, сотні статей. Відкрито ця тема в наукових колах і в середовищі практичних працівників почала обговорюватися лише в кінці 80-х років ХХ століття. До цього будь-які дослідження, що проводились з цієї тематики, були засекречені і відомі тільки керівництву держави [3; 4, с. 324–334; 5, с. 36]. Натомість, теоретична і практична основа комплексного підходу до вирішення проблеми протидії злочинності вже була закладена, у зв'язку із відновленням саме в 60-х роках ХХ ст. науки кримінології, яка до того була заборонена в СРСР. У 1960 році були прийняті Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси Української РСР. Поняття злочину отримало нове визначення, з урахуванням матеріальної та формальної його ознак, що сприяло зміцненню законності, проте в односторонньому напрямку, адже і надалі головна роль відводилась охороні не так інтересів громадян, як держави, без зауваг, що держава сама часто посягає на права громадян.

З огляду на наведене вище, *метою цього підрозділу є:*

– аналіз новітнього формату української історіографії, зокрема тих видань (їх обрано як базові в написанні роботи), в поле зору яких потрапили питання організованої злочинності як деструктивного соціально-правового явища, окремого виду кримінальних практик;

– зосередження уваги на роботах, присвячених: а) історико-правовому аспекту вирішення проблеми; б) побіжному аналізу праць, які, на перший погляд, мають опосередковане відношення до теми дисертації, але містять важливу для окремих висновків інформацію, зокрема, у частині детермінант організованої злочинності, тенденцій її розвитку, встановлення причинного зв'язку фактів її прояву з економікою, політикою, ідеологією тощо; в) аналізу архівних джерел, які посилюють історико-правовий напрям дослідження; г) визначенню перспективи подальшого дослідження організованої злочинності в історико-правовому вимірі. Коректність запропонованого

алгоритму історіографічного аналізу очевидна: він має на меті підсумувати досягнуте в історіографії та висвітлити авторську позицію щодо розв'язання актуальних питань теми дисертаційного дослідження в історико-правовій перспективі.

Для аналізу літератури обрано проблемно-тематичний метод – традиційний для історіографічного аналізу за умов існування різних суджень щодо ключових проблем наукового пізнання та за відсутності узгодженого погляду на конструктивну парадигму дослідження. Сутність цього методу полягає у виділенні проблемних історіографічних блоків та зосередженні уваги на розгляді різних концепцій у динаміці. Відповідно до вимог методу, застосовано класичну схему аналізу літератури, що підлягає вивченню [6]. Її для зручності структуровано у чотири блоки і у такий спосіб, який дає змогу сформулювати комплекс уявлень про наукові досягнення в дослідженні презентованої в дисертації теми та визначити авторську позицію щодо розв'язання окремих актуальних проблем.

Перший блок містить узагальнюючі праці з історії соціально-політичних відносин періоду, який досліджується. Другий – включає літературу кримінологічного плану, безпосередньо присвячену ключовим проблемам теорії організованої злочинності, висвітлює сутність дискусії щодо категоріального статусу поняття організованої злочинності, її природи, змісту, ознак, структури тощо. Третій – синтезує низку наукових досліджень, присвячених кримінально-правовому аналізу окремих видів злочинності чи інститутів кримінального права (з огляду на теоретичну складову цих досліджень, їх цілком можна зарахувати до таких, які містять відомості про окремі аспекти організованої злочинності). У четвертому блоці зосереджено дослідження історико-правового напрямку, які опосередковано формують уявлення про детермінанти, закономірності та особливості організованої злочинності в залежності від соціокультурного контексту. Це праці, які, за оцінкою Н. Є. Міняйло, «...відображають історичний розвиток як діяльності організованої злочинності в Україні, так і заходи протидії цьому явищу на різних етапах розвитку нашого суспільства» [7, с. 46–47].

Перед тим, як розпочати історіографічний аналіз літератури, з дотриманням визначеного алгоритму, необхідно зосередитися на досягненнях тих інституцій в

Україні, які безпосередньо проводять науково-практичні дослідження злочинності загалом і організованої, зокрема. У такому випадку, варто зазначити, що перші спроби створити власні кримінологічні установи для вивчення злочинності були здійснені в УРСР ще в 1921 р. Саме тоді розроблявся проект спеціальної установи з вивчення причин злочинності, а Народний комісаріат юстиції УРСР запропонував Раднаркому прийняти декрет про створення інституту кримінальної антропології та психології. На думку Н. В. Сметаніної, реально перша установа почала працювати вже у 1924 р. в Одесі під назвою «Всеукраїнський кабінет з вивчення особистості злочинця і злочинності». Основний напрям в дослідженні злочинності – біологічний. Аналогічні кабінети виникли у Києві і Харкові. Кабінет у Харкові розпочав роботу у 1928 р. у складі трьох секцій: пенітенціарна, кримінальна, соціально-економічна. Харків'яни надали перевагу соціологічному напрямку досліджень [1, с. 18]. Згодом робота цих установ була згорнута, у зв'язку з тим, що кримінологія в СРСР як наука потрапила під заборону.

У сучасних умовах головною координуючою інституцією в Україні є Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді Національної Безпеки і Оборони України. З 2000 р. у Центрі видається єдине в Україні спеціалізоване фахове видання – науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)» – яке передається до центральних органів влади, правоохоронних органів і спеціалізованих вищих навчальних закладів для використання та вдосконалення практичної діяльності й навчального процесу. Також періодично виходить друком дайджест «Інформаційний бюлетень», що містить огляд стану боротьби з організованою злочинністю та найбільш резонансних її проявів в Україні та за кордоном. При національній Академії правових наук України функціонує науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. Результати досліджень публікуються в періодичних числах збірника «Питання боротьби із злочинністю» [8]. Зусиллями центрів видано низку монографій, у кожній з яких сформульовано актуальні проблеми боротьби з окремими видами організованої злочинності [9–20]. Науковий доробок таких інституцій є вагомим для

цього дослідження у частині: 1) визначення ознак організованої злочинності, які, відповідно до фахового висновку С. А. Шепітько, найактивніше «...проявляються в умовах неефективної діяльності правоохоронних органів, відсутності верховенства права, наявності корумпованої судової гілки влади, значного рівня тінізації економіки, воєнних дій на території держави» [21, с. 35]; б) усвідомлення, що досягнення необхідного для суспільства ефективного результату в справі протидії організованій злочинності можливе за умови комплексного поєднання організаційно-правових, адміністративно-управлінських, соціально-економічних, культурологічних, природнолюдських, спеціально-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних заходів боротьби як із злочинністю загалом, так і з окремими її видами [8, с. 11]; 3) узагальнення, що до першої половини 80-х рр. ХХ ст. не було вироблено єдиного методологічного підходу у вирішенні проблеми соціальної зумовленості законодавства про кримінальну відповідальність як в аспекті термінології, так і в аспекті визначення та класифікації чинників організованої злочинності. Причина полягає в тому, що навіть наприкінці 80-х рр. ХХ ст. уявлення про організовану злочинність як системне явище багатьма науковцями відкидалися і офіційно заперечувалися. Встановлено також, що питання протидії організованій злочинності в Україні досліджується переважно в контексті кримінально-правової та кримінологічної тематики. Однак, відсутні монографічні праці історико-правового напрямку, в яких би порушувалось питання причин, умов зародження та особливостей розвитку організованої злочинності в Україні. Загальновизнано, що для успішної боротьби з організованою злочинністю правовими засобами слід вивчати причини та умови, що її породжують. Ці питання належать до предметної сфери історико-правового аналізу. З огляду на це, слід погодитись із тезою, висловленою російським науковцем О. І. Бойком, що історичні екскурси в дослідженні злочинності здатні застерегти від однобічності та поспішності у висновках і рішеннях [22, с. 350]. Втім, будь-яке правове явище після його появи зазнає перетворень, видозмінюється, проходить певні історичні етапи становлення й розвитку, трансформується. Знаючи напрями цієї трансформації, легше приймати практичні рішення з його попередження.

Основний внесок у історико-правову проблематику генези організованої злочинності здійснено вченими, в працях яких порушується питання періодизації цього процесу. У такому випадку, заслуговує на увагу стаття Т. Д. Момотенко, в якій зосереджено увагу на історичному аналізі виникнення становлення та поширення організованої злочинності в Україні з відповідною версією періодизації. Науковець виокремлює три етапи, кожен з яких охарактеризовано напрями і зміст діяльності організованих злочинних угруповань. Перший етап розпочинається з дореволюційного періоду, коли українські землі перебували в складі Російської імперії. На цьому етапі відбувалась професіоналізація злочинності, виокремлення професійно-організованих форм корисливо-злочинницької діяльності. Однією з них була злочинна община (артіль), як своєрідна спільнота людей, що об'єднались завдяки своїй злочинній кваліфікації для заняття злочинним промислом. На думку Т. Д. Момотенко, ці «...злочинські артілі фактично стали колыскою сучасної організованої злочинності» [23, с. 183]. Другий етап (60–80-ті роки ХХ ст.) Т. Д. Момотенко пов'язує з ліберальними змінами в економіці та суспільному житті країни. В цей період набула поширення тіньова економіка, яка спричинила активізацію організованої злочинної діяльності тих, кого називали «злочинцями в законі». А вже на початку 70-х років, підкреслює науковець, «...у європейській частині СРСР почала формуватися вітчизняна організована злочинність у сучасному розумінні» [23, с. 185]. З огляду на статтю С. В. Богданова і А. Л. Репецкой, автор наводить сучасне кримінологічне розуміння організованої злочинності як динамічної багаторівневої соціальної системи, що «...складається із різного виду керованих організаційних структур, що займаються кримінальною діяльністю як бізнесом, та мають систему захисту від соціального контролю» [23, с. 182; 24, с. 70–71]. Третій етап – початок 90-х років ХХ століття. У цей час почали формуватись організовані злочинні угруповання (які згодом набули постійного та системного характеру), до складу яких належали окремі представники адміністративно-господарської номенклатури, ділки від економіки та криміналітету [23, с. 185, 186]. Всебічний аналіз запропонованих Т. Д. Момотенком етапів формування організованої злочинності в Україні (хронологічні межі окремих з них співпадають

із хронологічними межами цього дослідження), став вагомим підґрунтям для історико-порівняльного аналізу кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в Україні протягом 1960–1991 рр.

Дослідженням історії організованої злочинності займалося чимало зарубіжних і вітчизняних учених [25–39]. Опосередковано ця тема порушувалась в монографіях, присвячених кримінологічній характеристиці та запобіганню окремих видів злочинів, основам боротьби з організованою злочинністю [40–47], історії українського кримінального законодавства [48] та історії міліції України з 1918 по 1964 рр., в кореляції з тематикою протидії злочинності [49]. Варто відзначити також студії, автори яких зробили спробу проаналізувати витoki організованої злочинності та злочинних кланів, сформованих «злочодіями у законі» [50–52].

Історична або історико-правова інтерпретація протидії загальнокримінальній злочинності і організованій, зокрема, присутня в дисертаційних дослідженнях В. К. Грищука [53], О. М. Литвака [54], А. Ф. Кулакова [55], Е. М. Кісілюка [56], Б. В. Лизогуба [57], В. С. Яременка [58], А. П. Безкоровайного [59], А. І. Бойка [60], А. Д. Семикопного [5], В. М. Дрьоміна [62], С. А. Саблука [63], Д. Ю. Солов'я [64] та інших. Висновки, що містяться в працях названих авторів, складають вагому основу для визначення стану наукового вивчення проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності у історико-правовому вимірі.

Проблемно-тематичний метод вивчення літератури орієнтує на аналіз загальних фундаментальних праць з історії періоду, який досліджується. Ці праці не дають повного уявлення про зародження, формування, тенденції організованої злочинності в Україні, але вони є важливими для відтворення загалом конкретно-історичних обставин, на тлі яких складались умови для її формування, так як ґрунтуються на різноманітних історичних джерелах – архівних документах, економічній статистиці, соціологічних даних, публікаціях в пресі, спогадах [65–67]. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу праця колективу вчених-криміналістів 1970–1980 рр. (Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ф. Г. Бурчак, І. М. Даньшин, І. П. Лановенко, В. В. Леоненко, П. С. Матишевський, О. Я. Светлов, В. В. Скибицький, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Є. В. Фесенко, Г. І. Чангулі,

А. М. Яковлев, С. С. Яценко), які вперше в історії розвитку науки кримінального права в Україні написали і видали монографію у двох книгах, яка містить аналіз наукового розвитку кримінального законодавства за 24 роки після прийняття Кримінального кодексу УРСР 1961 р., до якого на той час вже було внесено 389 змін і доповнень, зокрема 5 статей були декриміналізовані, а 57 нових – доповнили цей акт [68–69].

Опосередковано, але з вагомими висновками, важливими для розуміння природи і джерел організованої злочинності в СРСР на тлі соціально-економічних та політико-правових процесів, вирізняється праця Г. М. Іванової з історії ГУЛАГу (2006 р.), в якій висвітлюються напрями репресивної політики радянської влади, невід'ємним складником якої було законодавство про кримінальну відповідальність [70]. Ця праця демонструє механізм формування потужного позасудового репресивного апарату тоталітарного режиму, дає уявлення про підстави деформації правової свідомості, формування правового нігілізму, та прізонізованої культури, а точніше юридизованого простору, на «поживному ґрунті» якого і розквітла організована злочинність у історичній перспективі деінституціалізації державної влади в період, який досліджується.

Важливу роль у розумінні та усвідомленні ідеології та концептуальних засад протидії злочинності, з урахуванням історичного та соціокультурного контексту її генезису, зіграло унікальне видання, в якому характеризуються основні етапи формування та становлення Київської школи кримінального права періоду 1834–1960 рр. В ньому висвітлено життєвий і творчий шлях представників цієї школи, визначено основні напрямки наукових досліджень С. О. Богородського, О. Ф. Кістяківського, Л. С. Білогриць-Котляревського, М. Г. Білоусова, Я. М. Брайніна, В. І. Василенка, Г. В. Демченка, О. Д. Кисельова, М. О. Максимейка, І. А. Максимовича, О. О. Малиновського, П. С. Матишевського, Ю. П. Новицького, С. І. Тихенка, М. О. Чельцова-Бебутова, М. П. Чубинського та інших [71]. Ця унікальна праця демонструє очевидну істину, що для створення ефективного механізму протидії організованій злочинності, визначну роль відіграє доктрина, розбудована на методологічному принципі міждисциплінарності.

В аналізі історичної перспективи генези організованої злочинності на окрему увагу заслуговують праці російського науковця В. В. Лунеева, які містять об'ємний фактичний матеріал [72]. Автор всебічно аналізує світові, регіональні (територія колишнього Радянського Союзу) і російські тенденції злочинності ХХ – початку ХХІ ст. Розглядає тренди різних видів злочинності – політичної, насильницької, корисливої, економічної, корупційної, елітарної (кримінальність еліт), організованої, військової, міжнаціональної, наркогенної та інших. Висвітлює питання глобалізації та ефективності кримінально-правової боротьби зі злочинністю.

Не менш важливими є фундаментальні праці, створені колективами науковців. Зокрема, слід зосередити увагу на п'ятитомному виданні «Правова доктрина України». В п'ятому томі цієї унікальної праці – «Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (2013 р.) – вперше в історіографії протидії злочинності в Україні узагальнено науковий доробок українських вчених про дискусійні проблеми кримінально-правової політики, її ефективності, правових наслідків вчинення соціально-небезпечних діянь. На окрему увагу заслуговують опубліковані результати аналізу основних положень цієї праці, здійсненого провідними вченими України: В. І. Борисовим, В. С. Батиргарєвою, В. Я. Тацієм, П. Л. Фрісом та іншими. Науковці вносять пропозиції щодо практичної реалізації основних положень кримінально-правового вчення, зокрема у частині протидії організованій злочинності, вивчення тенденцій до її посилення [73]. На особливу увагу заслуговує п'ятитомне видання «Правова система України: стан та перспективи». У п'ятому томі, присвяченому кримінологічній науці та актуальним проблемам боротьби зі злочинністю в Україні, на підставі досягнень кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної науки і науки кримінально-виконавчого права, висвітлено державну політику України у сфері запобігання злочинності та боротьби з нею. Охарактеризовано основні тенденції сучасної злочинності в Україні. Проаналізовано наукові праці, сучасне законодавство, судову практику з цього питання. Визначено найбільш актуальні на сучасному етапі розвитку українського суспільства проблеми боротьби зі злочинністю, запропоновано шляхи їх вирішення. Особливо акцентовано на питаннях, системи

управління та забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів щодо запобігання та протидії злочинності в Україні [74].

Із зарубіжних авторів, які досліджували проблеми організованої злочинності в СРСР, слід відзначити праці американського професора Луїзи Шеллі [75–76]. Лейтмотив її праць – організована злочинність виживає і трансформується завдяки догоджанню владі. В протилежному випадку – влада зробить все, щоб позбавитись від неї. Із зарубіжної історіографії привертають на себе увагу також праці, в яких порушено питання діяльності правоохоронних структур у протидії організованій злочинності як на національному, так і на міжнародному рівнях [65–68]. У теоретичному плані важливими виявилися й студії зарубіжних науковців, які висвітлюють різні аспекти організації протидії злочинності [77–80].

Важливу роль для розкриття теми дисертації зіграли навчальні видання з кримінології [81–86] та організованої злочинності [87–88], в яких передусім узагальнено висвітлюються основні віхи історії періоду, який підлягає історіографічному аналізу і переосмисленню [89]. Зокрема наголошується, що наука кримінологія в Україні перебуває в глибокій кризі, у зв'язку з її відірваністю від практичних розробок. Причинами зростання організованої злочинності названо недостатньо наукове обґрунтування проблем протидії цьому явищу, відсутність чітких уявлень про ідеологію цієї протидії, а також правової, кримінологічної, криміналістичної і оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових рекомендацій з виявлення, розкриття і попередження організованої злочинної діяльності. Звісно, що підручники і посібники відіграють допоміжну роль в науковому аналізі, а також мають значення для розуміння механізму трансформації організованої злочинності під дією об'єктивних і суб'єктивних чинників на тому чи іншому історичному етапі розвитку суспільства, що є необхідною умовою для орієнтовно точного прогнозування тенденцій в напрямку появи нових сфер її поширення.

Окремим видом історіографічних джерел слід відзначити матеріали наукових конференцій, круглих столів та інших наукових форумів. У них зафіксовано результати обговорення найбільш значущих, пріоритетних напрямів досліджень

організованої злочинності, які дозволяють виявити найбільш дискусійні питання теми, що досліджується. На особливу увагу заслуговують матеріали, які містять новітні узагальнення з питань історичної генези, детермінант злочинності тощо [100–105]. Проте, у межах цих заходів, слід констатувати відсутність практики проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів за теоретичною та історико-правовою тематикою з питань кримінологічної складової державної політики у сфері запобігання та протидії злочинності, концепції, стратегії, програм її реалізації. Обмеженість у історико-правовій тематиці шкодить комплексному вивченню проблеми та формує враження, що організована злочинність винятково феномен сучасності.

Узагальнений аналіз матеріалів наукових форумів дав змогу визначити існування нових напрямків в науці кримінології, що мають вагоме значення у комплексному дослідженні генези та трансформації організованої злочинності, а саме: соціологічний напрям та політико-кримінологічна теорія протидії злочинності, які в методологічному аспекті, безпосередньо корелюють з об'єктом та предметом дисертаційного дослідження.

У частині соціологічного напрямку, для поглибленого розкриття теми дисертації, особливу роль відіграє теорія аномії Е. Дюркгейма. Сутність якої полягає у тому, що для стабільного суспільства адекватним є стабільний рівень девіантних проявів – пияцтва, наркоманії, самогубств, злочинності тощо. Стан аномії спостерігається у суспільствах з соціальною дезорганізацією з різкими проявами девіантності, що перевищує «нормальний» для соціуму рівень [90, с. 39–43]. В межах цієї теорії легко пояснюються тенденції до формування організованої злочинності. Особливо, коли йдеться про бурхливі соціально-економічні та політичні зміни тривалого історичного періоду 60–90-х рр. ХХ століття, які породжували протиріччя між радянськими цінностями та менталітетом, з одного боку, і новими економічними і політичними відносинами – з іншого; між нормами «соціалістичного» права (кримінальною відповідальністю за бродяжництво, жебрацтво, «паразитичний спосіб життя», злісне порушення паспортного режиму, приватне підприємництво і комерційне посередництво) і новими нормами

цивільного права, з легалізацією приватної власності, легалізації статусу безробітного (колишнього «дармоїда»); між моральними цінностями старого суспільства (негативним ставленням до багатих, прагненням до «рівності») і новою мораллю з основоположним принципом збагачення тощо. При цьому багато сфер суспільного життя виявилися поза межами належного рівня нормативного регулювання. Відповідно, з кінця 80-х рр. ХХ ст. спостерігається різке зростання злочинності, самогубств, наркотизму і тенденція до формування організованої злочинності у базових формах її прояву. «Зі зміною соціально-політичних умов розвитку суспільства, з середини 80-х рр., – пишуть М. І. Калмик, Ю. Я. Кондратьєв, В. Д. Сущенко, – зростанням рівня загальної злочинності, організована отримала суттєвий поштовх» [91, с. 6]. І все це відбувалося на тлі деінституціалізації влади, явище, яке В. М. Дрьомін відніс до переліку ключових криміногенних факторів [92; 93]. У вступі до своєї монографії «Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества» науковець наголошує на необхідності зміни вектору досліджень злочинності із абстрактних координат в сферу звичайної соціальної практики, важливим складником якої є кримінальні практики, які деформують базові соціальні інститути, а ті, натомість, криміналізують індивіда. Вчений стверджує, що тотально причиною кримінальних практик є криміналізація суспільства [92]. У контексті соціологічного напрямку, в дослідженні організованої злочинності заслуговує на увагу монографія українського науковця І. П. Руценка «Соціологія злочинності» (2001 р.) [94]. Вчений на широкому бібліографічному матеріалі досліджує історію й теоретичні джерела соціології злочинності, всебічно аналізує праці європейських, американських, російських, українських вчених ХІХ–ХХ століть. На основі сучасних соціологічних теорій, подає соціологічну інтерпретацію феноменів злочинів і злочинності.

Розроблення політичної кримінології, як самостійного наукового напрямку, пов'язане з іменами російських дослідників В. Н. Бурлакова, В. В. Вандишева, Б. В. Волженкіна, Я. І. Гілінського, Г. Н. Горшенкова, С. М. Іншакова, П. М. Кабанова, В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунєєва, В. П. Сальникова, В. С. Устінова, В. А. Шабаліна, Д. А. Шестакова та інших. Так, у 1998 р. П. М. Кабанов

запропонував концепцію політичної злочинності й політичної кримінології, з метою об'єднати в єдине ціле різні підходи до цієї проблеми [95–96]. У 1992 р. російський кримінолог Д. А. Шестаков запропонував використовувати термін «політична кримінологія» для позначення окремої галузі кримінологічної науки, що досліджує закономірності взаємозв'язку злочинності й політики [83, с. 9]. Ця проблема потрапила в поле зору і українських вчених – В. М. Дрьоміна, Н. А. Зелінської, С. А. Зелінського, О. М. Литвака, Ю. В. Орлова, В. І. Шакуна та інших. Так, зокрема, в монографії Ю. В. Орлова «Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності» (2016 р.), зокрема, йдеться про виокремлення галузі політичної кримінології, що концентрується на вивченні політичної злочинності, її детермінант, особи політичного злочинця та відповідних запобіжних заходів. Автор обґрунтовує гіпотезу, що «...іманентними властивостями політики є криміногенність та антикримінальність» [97, с. 8]. Наведені положення тісно корелюють з проблемою закономірностей становлення, розвитку та трансформації організованої злочинності, її залежності від параметрів політичних режимів. У 1997 році В. І. Шакун у монографії «Влада і злочинність» наочно актуалізував проблему інституційного синтезу органів державної влади та організованих злочинних угруповань, дисфункції політичної системи [98]. Ця праця слугувала орієнтиром у розумінні шляхів продукування політичної кримінальної активності, досягнення злочинністю вищого рівня системної організації у формі організованої злочинності.

У 2001 році побачила світ монографія «Політичний режим і злочинність: проблеми політичної кримінології» за редакцією авторів: Д. А. Шестакова, Н. Крісті та Я. І. Гілінського [99]. Автори обґрунтовують зв'язок політичного режиму (зокрема, тоталітарного) зі злочинністю, здійснюють історичний кримінологічний аналіз окремих проявів політики колишнього СРСР, які можуть розцінюватись як злочинні кризь призму ліберально-гуманістичного світогляду й сучасних положень законодавства про кримінальну відповідальність. Безперечна значущість цієї праці полягає у самій постановці питання про залежність злочинності від параметрів політичних режимів і їх взаємний вплив. Ця залежність у різних проявах стала чи не найосновнішою причиною соціально-економічної кризи в Україні та різкого

зростання ступеня криміналізації життєво важливих сфер функціонування держави на сучасному етапі розвитку, що дало підставу українському президенту Л. Кучмі констатувати (5 серпня 1994 р. на засіданні розширеної Колегії Міністерства внутрішніх справ України) про функціонування в Україні «невидимої» «п'ятої влади», яка має антизаконний, криміногенний характер, визначає напрям політико-економічного розвитку України, «...найбільш згуртована, володіє реальними важелями впливу на державні органи всіх рівнів, на визначення нашого економічного режиму, правоохоронні інститути, на засоби масової інформації, на формування громадської думки з тих чи інших суспільних питань» [100, с. 2]. Комплексні ознаки, підстави та тенденції «п'ятої влади» всебічно розкрили українські науковці Я. Ю. Кондратьєв, М. І. Камлик, В. Д. Сущенко [91, с. 5].

З-поміж праць пострадянських науковців варто виокремити доробки О. М. Литвака [101–102]. На основі опрацювання значної кількості документів та матеріалів про стан злочинності, він довів, що реалізація кримінально-правових норм здійснюється не лише в процесі їхнього застосування, але й безпосередньо впливаючи на свідомість громадян. Науковець підкреслює, що кримінальне законодавство є важливим виховним та попереджувальним чинником, коли воно справедливе та зрозуміле для населення. Його ефективність значною мірою залежить від практики застосування із використанням державного примусу в межах законних санкцій. У зв'язку з цим, важливою є монографія вченого, видана в умовах незалежності України «Держава і злочинність» (2004 р.). Автор зазначає, зокрема: «Між державою та злочинністю складаються неоднозначні співвідношення. Державна влада історично приречена дбати про правопорядок, тобто стримувати зростання злочинності, без чого держава гине. З іншого боку – державні функції безпосередньо виконують посадові особи – від президента (монарха) до рядового функціонера. Їхні особисті інтереси та уподобання, під час виконання посадових функцій, деколи не збігаються з державними. Внаслідок цього, в надрах державних владних структур виникає криміногенний осередок корупції та невігластва, що зумовлює дисфункцію влади і негативно впливає на динаміку злочинності. Тому, всупереч добрим намірам, деякі державні рішення в галузі економіки, соціального

забезпечення населення, освіти і культури сприяють зростанню злочинності, тобто є криміногенними» [102, с. 12]. Знайшли своє висвітлення в монографії також і окремі питання криміногенного впливу держави, сконцентровані довкола репресивних публічних практик, які зумовлюють надмірну криміналізацію населення, а також кримінальну активність представників влади, переродження держави з правової в неправову. Так, ознаками «неправової держави-злочинця» автор називає: «1) панівна легально визнана ментальність, яка поділяє світ на дві ворожі частини, на своїх та чужих; 2) жорстка нормативізація всіх сфер соціального життя; 3) авантюрний характер соціальної практики; 4) криміналізація соціального життя; 5) інволюція та бруталізація правосвідомості, які породжують масову квазісвідомість: «комуністичну переконаність» замість правової психології, несправедливість замість справедливості, режимне існування замість свободи та інше» [102, с. 49].

Основні напрями, мету й засоби впливу на злочинність, шляхом формування кримінального, кримінального процесуального та пенітенціарного законодавства, визначає кримінально-правова політика держави. У зв'язку з цим, заслуговують на увагу праці П. Л. Фріса, в яких порушується питання кримінально-правової політики в Україні як елементу внутрішньої правової політики держави Україна, зокрема в історичному аспекті [103–104]. В літературі наголошується, що безпосереднім закріпленням доктрини кримінально-правової політики є кримінальне законодавство [105]. Ця теза, певною мірою, стала провідною у з'ясуванні особливостей кримінально-правової політики в період, що досліджується, та її відображення в кримінальному законодавстві у частині криміналізації та протидії організованій злочинній діяльності. За оцінкою А. П. Закалюка, за умов, значною мірою, фактично закритої політичної системи, всередині 80-х років ХХ століття набули загрозливої тенденції зростання інтересів та можливостей олігархічного капіталу, корумпованого чиновництва, організованого кримінального промислу, їх поєднання між собою та з владою, з метою отримання надприбутків [106, с. 7–8]. Кримінологічна наука дедалі частіше схиляється до думки, що на злочинність значною мірою впливають економічні відносини в державі, особливо наявні там

суперечності, незбалансованість господарських механізмів, помилки в реалізації економічної політики, зокрема у бюджетній сфері [107, с. 21].

Основу джерельної бази дисертації складають писемні джерела, які поділяються на такі групи: неопубліковані архівні документи; опубліковані документи і матеріали; статистичні збірники і довідники; періодичні видання.

Важливе місце в дисертації відведено архівним матеріалам. Введено у науковий обіг раніше невідомі архівні документи, що дозволило дати більш повну та об'єктивну оцінку кримінологічних факторів злочинності в УРСР і виявити джерела її формування. Залучено до наукового аналізу матеріали архівних фондів, в яких найбільш повно концентрується інформація узагальненого характеру стосовно періоду, який досліджується в дисертації: а) про генезис і стан злочинності в Україні загалом; б) про криміногенні фактори, які в сукупності породжують умови поширення загальнокримінальної, економічної злочинності, в симбіозі з якими формується організована злочинність, і яка *відкрито* (легко піддається криміналізації) базується на традиційних видах кримінально-комерційної діяльності, де найбільш широко представлені незаконні фінансово-банківські операції, торгівля наркотиками, зброєю, організація проституції, крадіжок та контрабанди автомобілів тощо) та *латентно* (важко піддається статистиці, отже, й криміналізації), коли формування відбувається на базі офіційних владних структур, що відкриває законом необмежені можливості тотального контролю над ресурсами, якими володіє суспільство, включаючи і саме суспільство.

У роботі використано документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та Державного архіву Вінницької області (Держархів Вінницької області).

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігаються документи Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, республіканських міністерств і відомств, які охоплюють період до початку 90-х рр. ХХ ст. зокрема. З огляду на обрану тематику дослідження, використовувалися матеріали ф. 1 – Верховної Ради УРСР (України), опис 22; матеріали ф. 24 –

Верховний Суд Української РСР, опис 20 (т. 1–2), матеріали ф. 288 – Генеральна прокуратура УРСР, описи 9–11.

З Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) використовувалися матеріали ф. 1 (Центральний комітет Комуністичної Партії України), описи 10–11 – Загального відділу ЦК Компартії України, з-поміж них документи секретної частини відділу, протоколи засідань Політбюро, Оргбюро і Секретаріату ЦК та матеріали до них («Окрема папка») – описи 25, 67.

З Державного архіву Вінницької області – незначна кількість документів ф. П-136 (Обласний комітет КП/б/У – КПУ), опису 60, в яких містяться відомості про регіональні (на матеріалах Вінницької області) масштаби злочинної кримінальної діяльності в період, що досліджується.

З фонду документів Верховної Ради УРСР, здебільшого, аналізувалися документи відділу з роботи постійних комісій Верховної Ради УРСР. Зокрема, вивчалися: а) матеріали тимчасової Комісії Верховної Ради Української РСР з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю, яка була утворена для сприяння реалізації повноважень Верховної Ради Української РСР у сфері боротьби зі злочинністю та іншими порушеннями правопорядку; попереднього розгляду і підготовки внесених на розгляд Верховної Ради УРСР питань правопорядку та боротьби зі злочинністю; координації зусиль державних органів, громадських організацій і трудових колективів на подолання причин і умов вчинення злочинів; здійснення контролю за станом виконання рішень Верховної Ради Української РСР з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю; б) матеріали Тимчасового комітету з боротьби зі злочинністю в Українській РСР, створеного з метою вжиття заходів протидії злочинності, зміцнення громадського порядку і громадської безпеки, шляхом мобілізації всіх сил суспільства на усунення причин і умов вчинення правопорушень, активного використання наявних у державних органів повноважень, організаційних можливостей, кадрових і матеріальних ресурсів. У справах фонду зберігаються матеріали розробки законопроектів з боротьби з організованою злочинністю та про оперативно-розшукову діяльність.

Усі вивчені матеріали фонду містять інформацію, важливу для усвідомленого розуміння та предметного розгляду дискусійних питань щодо доктринального та практичного обґрунтування поняття організованої злочинності, його нормативного відображення у відповідних законах.

Велика кількість документів міститься у фонді 288 – Генеральна прокуратура УРСР (з 1991 р. – України). Початковий рік документів – 1956, кінцевий – 1998 р. Аналізу підлягали справи, зафіксовані в описах 9–11. Так в описі 9 зосереджено справи слідчого відділу, слідчого управління, відділу міліції, відділу загального нагляду, відділу з нагляду за слідством та дізнанням в органах МВС, відділу з нагляду за розгляданням в суді кримінальних справ, управління з нагляду за розгляданням кримінальних справ в суді, відділу з нагляду за слідством в органах державної безпеки, відділу з нагляду за дотриманням законів у виправно-трудовах закладах, відділу в справах неповнолітніх, відділу з нагляду за виконанням законів про неповнолітніх, відділу з нагляду за виконанням законів на транспорті, відділу з нагляду за слідством та дізнанням на транспорті, управління з нагляду за виконанням законів господарської діяльності. У справах опису 10 підлягали перегляду та аналізу матеріали організаційно-методичного відділу, організаційно-контрольного відділу, слідчого управління, відділу з нагляду за розгляданням в суді кримінальних справ, управління з нагляду за розгляданням кримінальних справ в суді, відділу з нагляду за слідством в органах держбезпеки, відділу з нагляду за місцями позбавлення волі, відділу з нагляду за виконанням законів на транспорті, відділу кадрів, відділу статистики. В справах опису 11 (секретний) вивчалися розсекречені матеріали контрольно-інспекторського відділу, слідчого відділу, відділу загального нагляду, відділу з нагляду за органами міліції, кримінально-судового відділу, відділу з нагляду за місцями позбавлення волі, відділу у справах неповнолітніх, відділу статистики, відділу кадрів. У справах фонду відклалися стенограми засідань колегії Прокуратури УРСР, статистичні звіти, довідки та інформаційні записки, скеровані Генеральною прокуратурою в Генеральну прокуратуру СРСР, ЦК Компартії України про стан злочинності в республіці, та заходи щодо покращення

криміногенної ситуації; листування з Генеральною прокуратурою СРСР, ЦК Компартії України з цих питань; протоколи оперативних нарад генеральної прокуратури спільно з Міністерством юстиції УРСР, МВС УРСР, Верховним Судом УРСР з питань боротьби з різними проявами злочинності; статистичні матеріали про виконання планів Генеральної прокуратури зі здійснення нагляду у відповідних сферах кримінальної юстиції в областях республіки тощо.

Вивчення матеріалів фонду формує повноту уявлення про стан і генезу злочинності в СРСР та УРСР в умовах єдиної партійної монополії ЦК КПРС та ЦК Компартії України у вирішенні питань протидії злочинності; посилення економічної складової у злочинній діяльності; зростання загальнокримінальної та економічної злочинності; формування уявлень законодавця і практичних працівників про групову злочинність тощо. На особливу увагу заслуговують матеріали архівних справ, які дають уявлення про криміногенну ситуацію, яка склалась в СРСР та УРСР у кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Саме ринкові перетворення, створення кооперативів та інших недержавних суб'єктів господарювання, розширенням тіньової економіки супроводжувалося послабленням впливу держави на всі сфери суспільного життя, зокрема на економіку, що сприяло втягуванню в злочинну діяльність значної частини суспільства, включаючи представників колишньої номенклатури, державних службовців та представників правоохоронних органів.

Вивчалися матеріали фонду 24 – Верховного Суду Української РСР. Початковий рік документів – 1920 р., кінцевий – 1993 р. Підлягали аналізу справи опису 20 (т. 1–2), в яких збереглися документи, розглянуті судовою колегією в кримінальних справах першої інстанції. У справах цього опису привертають увагу протоколи засідань Пленуму Верховного Суду УРСР і матеріали до них; переписка Верховного Суду Української РСР з Верховним Судом СРСР з організації судової практики; оригінали та копії Постанов Пленуму Верховного Суду УРСР з конкретних кримінальних справ, матеріали справ зі звинувачення за конкретний вид злочинів: хабарництво, розкрадання соціалістичної власності, порушення правил валютних операцій, контрабанда, бандитизм, розкрадання на залізничному транспорті тощо.

Особливе значення для аналізу предмету дисертаційного дослідження мали постанови Пленуму Верховного Суду Української РСР про діяльність судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду УРСР. Колегія проводила значну роботу з: розгляду скарг; вивчення практики застосування судами законодавства; підготовки проектів керівних роз'яснень та наданню допомоги судам нижчої інстанції з забезпечення ними правильного застосування норм матеріального і процесуального законодавства та усунення виявлених помилок і попередження їх повторення; здійснення контролю за відшкодуванням завданих державі збитків від злочинної діяльності. Матеріали фонду відграють особливу роль під час дослідження ще й тому, що Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду УРСР координувала свою діяльність (з огляду на матеріали) з Прокуратурою, Мін'юстом і МВС УРСР, що є важливим для узагальнення практики боротьби зі злочинністю для судів та й для дослідження у частині з'ясування як кримінологічних факторів виникнення організованої злочинності, так і криміногенної ситуації в республіці, яка сприяла її зміцненню і поширенню. На основі результатів з координації діяльності з названими відомствами, Колегія забезпечувала всебічний, систематичний і повний розгляд кримінальних справ про тяжкі і найбільш поширені злочини, такі, зокрема, як розкрадання державного і громадського майна в окремих галузях народного господарства, хабарництво, посадові злочини, пов'язані з розбазарюванням та розтратництвом (марнотратством) матеріальних і фінансових ресурсів, приписками та іншими викривленнями звітності про виконання планів, хуліганство, посягання на життя та здоров'я громадян, забезпечення однакового застосування норм радянського законодавства. Колегії постійно цікавилася питанням судової практики, діяльності обласних і міських судів з розгляду кримінальних справ в касаційному порядку. На особливу увагу заслуговують матеріали фонду, періоду 80-х років ХХ століття, у зв'язку з тим, що згідно з Законом України «Про судоустрій України» від 05.06.1981 р. № 2022-Х, абз. 3 ч. 1 ст. 40 (який з подальшими змінами діяв до 1 червня 2002 року), керівні роз'яснення Пленуму ВСУ стали обов'язковими для судів, інших органів і службових осіб, що застосовували закон, який роз'яснено [108].

Значна кількість важливих для дослідження джерел збережена у Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Це численні записки відділів ЦК КПУ, інформації і доповідні записки міністерств і відомств, зокрема про стан, масштаби і напрями злочинної діяльності в республіці, про труднощі і проблеми правоохоронної діяльності у протидії злочинності. На особливу увагу заслуговують справи опису, які містять секретні документи ЦК КП України, підготовлені відповідальними працівниками міністерств та відомств, а також командуванням військових округів (всі опрацьовані документи – оригінали з мокрими печатками та підписами відповідальних осіб, відповідно до встановлених норм діловодства). Вони містять щоквартальну звітність про кількість правопорушень та злочинів в Українській РСР та інформацію про оперативні рішення і заходи у сфері протидії злочинності. Інтерес представляють матеріали справ про найрезонантніші злочини, вчинені працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями Збройних Сил та представниками номенклатури. У кожному з подібних випадків проводилося розслідування для виявлення причин вчинення злочинів та виявлення кола суб'єктів, які могли бути притягнуті до відповідальності, окрім безпосередньо особи чи групи осіб, які вчинили злочин. У ході розслідувань, узагальнювалися відомості про стан злочинності та криміногенну обстановку у окремих регіонах республіки.

Певну частку джерельної бази дисертації склали матеріали Державного архіву Вінницької області, зокрема матеріали обласного комітету КПУ – ф. П-136 (Обласний комітет КП/б/У – КПУ). Початковий рік документів 1932 – кінцевий – 1991 р. Аналізувалися справи опису 60, в яких відклалися матеріали про боротьбу з правопорушеннями, розкраданням соціалістичної власності тощо. Це здебільшого докладні записки, інформації і довідки територіального органу Комітету Держбезпеки України (управління УКДБ), внутрішніх справ і обласної прокуратури в обком партії.

Важливу для дослідження групу джерел становлять опубліковані документи і матеріали. Це, зокрема, документи КПРС і Компартії України, так як саме керівні партійні органи визначали основні напрями кримінальної політики в

СРСР та союзних республіках. З-поміж опублікованих збірників документів були використані ті, тематика яких безпосередньо стосується питань протидії злочинності у період, що досліджується, хоча, звісно, вони потребували критичної оцінки і співставлення з іншими джерелами [109–111]. Під час опрацювання цих документів, було враховано, що вони містять передусім офіційний погляд на події, відповідно до панівної на той час концепції про злочинність як пережиток минулого. Водночас, належно оцінювали їх значення і вплив (у зв'язку з обов'язковістю цих рішень для реалізації установами й інституціями, які функціонально протидіяли злочинності) на поширення та характер протидії злочинності в республіці.

Важливе значення для вивчення криміногенної ситуації в період, що досліджується, мало опрацювання документів з'їздів рад України, Верховної Ради СРСР та УРСР, Ради Міністрів СРСР та УРСР – збірники законів Верховних рад СРСР і УРСР, розпоряджень уряду республіки, урядові декрети та постанови тощо [112]. Аналізу підлягали нормативні акти, які публікувалися в офіційному виданні уряду «Зібрання постанов уряду України» (по 1978 рік – «Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки»; з 1979 р. – «Зібранням постанов Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки»; з вересня 1991 р. – «Зібрання постанов Уряду України»), яке до кінця 1966 року видавалося українською мовою, а з кінця 1966 по 1996 рр. – українською та російською мовами. У 60–80-х рр. ХХ століття в збірнику друкувалися переважно урядові та спільні партійні та урядові постанови; у 90-х рр. – урядові постанови [113–115]. Звісно, добір документів, опублікованих у цих збірниках, здійснювався з партійно-політичних позицій, аби засвідчити успіхи і перемоги радянської влади в різних сферах суспільного життя. Проте, за належної критичної оцінки, вони опосередковано несуть інформацію, важливу для об'єктивного аналізу криміногенних факторів поширення злочинності та причин деформації механізму ефективної їй протидії в загальносоюзному і республіканському контексті, на тлі загальної кризи командно-адміністративної системи урядування та планової економіки.

В групі опублікованих документів підлягали аналізу Конституція СРСР (1936 р.) [116], Конституція СРСР (1977 р.) [117], Конституція УРСР (1937 р.) [118], Конституція УРСР (1978 р.) [119]. Власне із конституційних норм впливають основні засади діяльності органів правосуддя, прокуратури, та слідства. Були проаналізовані Кримінальний кодекс УРСР (1961 р.) [120], Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (1960 р.) [121], Виправно-трудоий кодекс УРСР (1971 р.) [122], які склали нормативну основу кримінально-правового забезпечення протидії злочинності.

Доповнюють аналіз архівних матеріалів опубліковані видання неперіодичного (видавався з 1966 р., з огляду на нагромадження постанов) збірника постанов Пленуму Верховного Суду України («Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України»). До 1993 р. це видання виходило під назвою «Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР» [123–124]. Публікувалися постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування судами чинного законодавства при розгляді різних категорій справ, зокрема й кримінальних, та з організаційних питань; переліки на той час чинних постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов, що втратили юридичну силу. Важливість значення постанов Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства полягає у тому, що вони здатні компенсувати відставання норм права від розвитку суспільних відносин, усувати певні неточності чи суперечності законодавства, а також відігравати роль своєрідного барометра для законодавців у частині удосконалення чинного законодавства, відповідно до назрілих потреб суспільства.

Окремий інтерес становлять збірники опублікованих документів, які характеризують діяльність правоохоронних органів. Вони, зокрема, містять матеріали, в яких висвітлюються особливості організації роботи міліції щодо протидії організованій злочинній діяльності в УРСР [125]. Особливістю цих видань є певною мірою неупереджене висвітлення як позитивних, так і негативних сторін діяльності міліції. Ретельному аналізу підлягали опубліковані документи про роль прокуратури у боротьбі зі злочинністю в СРСР та УРСР [126–128].

Важливу групу джерел складають статистичні збірники і довідники як загального призначення, так і з окремих галузей знання, а також з галузевої економіки (статистика промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, фінансів), включені до бібліографічного покажчика відділу науково-бібліографічної інформації Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вони дають узагальнену статистику з питань розвитку народного господарства України за 1929–2016 роки [130–132]. Узагальнений аналіз статистичної звітності є важливим у частині співставлення з інформацією, яка оприлюднювалась, або відклалась в матеріалах архівних справ. Це важливо, зокрема, тим, що до середини 80-х років ХХ століття вся кримінальна статистика в СРСР була засекреченою. Перші неповні статистичні відомості про стан злочинності та результати протидії в СРСР і в союзних республіках почали публікуватися із 1987 р. у щорічних статистичних збірниках «СРСР у цифрах». Відносно повний статистичний збірник «Злочинність і правопорушення у СРСР» побачив світ у 1990 р. (1991 року видання загальносоюзних збірників, у зв'язку з розпадом СРСР, не проводилось). У ньому наведено узагальнену статистику зі злочинності, починаючи з 1961 року, а з окремих злочинів – з 1980 року [133]. Цінність вивчення джерел статистики полягає у тому, що вони дають змогу не тільки ознайомитися з міліцейськими і судовими зведеннями та звітами, а й частково їх перевірити шляхом порівняння даних, отриманих за відповідний термін на одній і тій самій території, але наведених у різних джерелах. У такому випадку, слід наголосити, що на сьогодні не існує іншої, альтернативної статистики, достовірність якої була б визнана фахівцями-кримінологами. Причиною є відсутність в період, що досліджується, узгодженого як в доктрині, так і в законодавстві поняття організованої злочинності. Однак, слід визнати, що опубліковані статистичні матеріали дають можливість простежити динаміку конкретних злочинів, визначити кількість задіяних у них осіб як загалом по Україні, так і у окремих її областях, що є важливим у подальших дослідженнях проблеми криміналізації організованої злочинності як явища. Варто зазначити, що на сьогодні інформація щодо злочинності має систематизований характер та акумулюється в державній

статистичній звітності, що формується на основі статистичних звітів різних правоохоронних відомств [134–135].

У дисертації також залучено матеріали періодичних видань, газет, журналів, відомчих часописів. Аналізу підлягали матеріали центральних періодичних видань за 1960–1991 рр. Насамперед, слід виокремити офіційне видання органу законодавчої влади УРСР, яке видавалось щотижня українською та російською мовами з лютого 1941 до 1991 рр. під назвою «Відомості Верховної Ради Української РСР». Матеріали судової практики, опубліковані за період з 1960 р. по 2012 р., містяться у таких джерелах: «Вісник Верховного Суду України», «Рішення Верховного Суду України» (щорічник), «Бюллетень Верховного Суду ССРСР», «Вестник Верховного Суду ССРСР». Ретельно проаналізовано матеріали щомісячника Міністерства юстиції СРСР, Прокуратури СРСР і Верховного суду СРСР «Социалистическая законность». Часопис висвітлював актуальні проблеми теорії радянського права і практики юридичних установ, проводив консультації, публікував методичні поради і рекомендації практичним працівникам суду, прокуратури, арбітражу, нотаріату тощо, оприлюднював тексти законодавчих актів і пропозицій щодо удосконалення радянського законодавства загалом та кримінального і кримінально-процесуального, зокрема. Не менш ретельно аналізувалися матеріали, опубліковані в науково-практичному журналі «Радянське право» (видання Мін'юсту УРСР, Прокуратури УРСР, ВС УРСР та Сектора держави і права АН УРСР). В ньому періодично друкувалися узагальнення і аналіз судової практики з окремих категорій кримінальних справ і судових рішень з найбільш принципових питань, які впливали з партійних рішень; нові нормативно-правові акти, постанови Пленумів і ухвали Судових колегій Верховного Суду УРСР з кримінальних справ, рецензії на юридичну літературу, видану в Україні. Підлягали аналізу публікації, розміщені в журналах ЦК КПРС «Комуніст» та ЦК КПУ «Комуніст України», в газетах «Литературная газета», «Комуніст», «Радянська Україна та «Правда України». Зокрема «Радянська Україна» та «Правда України», починаючи з 1990 року, в рубриках «офіційний відділ» періодично друкували короткі звіти про діяльність прокуратури УРСР, статті про найбільш резонансні

корупційні злочини, вчинені представниками вищих ешелонів радянської влади та правоохоронних органів.

Матеріали сучасних видань «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)» Міжвідомчого науково-дослідницького центру з проблем боротьби з організованою злочинністю та збірник наукових праць Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса «Питання боротьби зі злочинністю» використовувалися у частині вирішення питань, пов'язаних із проблемами дискусійного характеру: нормативного забезпечення поняття «організована злочинність», загальної і спеціальної (включає кримінально-правове забезпечення) протидії організованій злочинності, її природи, шляхів поширення тощо.

Завершуючи огляд стану розроблення проблеми організованої злочинності в Україні, необхідно зазначити, що публікацій з питань протидії організованій злочинності достатньо для уявлення про набутки та наявні недоліки у цій сфері досліджень. Більшість учених намагається зосередитись на питаннях переважно кримінологічного, кримінально-правового, оперативно-розшукового напрямків. Проте існує проблема впровадження наукових розробок у практику.

Отже, історико-правові дослідження протидії організованій злочинності в Україні мають фрагментарний характер, що об'єктивно вимагає їхньої актуалізації в майбутньому, так як для успішної боротьби з організованою злочинністю правовими засобами необхідно бути поінформованим про причини та умови, що її породжують. Історичні екскурси в дослідженні організованої злочинності здатні застерегти від однобічності та поспішності у висновках і рішеннях у законотворчій та правозастосовній практиці.

1.2 Методологія історико-правового дослідження протидії організованій злочинності в межах діяльнісної парадигми наукового знання

Підходи в методології організованої злочинності мають відповідати класичній схемі аналізу, відповідно до класифікації методів, які традиційно використовуються наукою загалом та юридичною наукою, зокрема: методи філософського, загальнонаукового та спеціальногалузевого рівнів [136, с. 11; 137]. Ю. В. Орлов зазначає: «З огляду на специфіку політико-кримінологічних проблем, їх підкреслено міждисциплінарний характер, вважаємо, що методологія їх дослідження має відповідати вимогам комплексного підходу» [97, с. 68]. Такі самі погляди висловлюють дослідники, які цілеспрямовано присвятили свої роботи методології кримінологічних досліджень [138–139].

Науковці продовжують пошуки кримінологічних теорій фундаментального рівня і пропонують шляхи їх впровадження у загальну систему кримінологічного знання [140]. У зв'язку з цим, прийнятними є пропозиції застосовувати системний підхід. Проте, на думку О. В. Петришина, слід враховувати, що призначенням системного підходу, який відображає специфіку наукового дослідження реальних явищ та процесів, «...є певна схематизація, а отже, «спрощення реальності» [141, с. 18].

У дослідженні проблем організованої злочинності, заслуговує на увагу елемент творчої активності суб'єктів, що вчиняють правопорушення, отже, обов'язково слід враховувати суб'єктивний фактор [107, с. 19]. У такому випадку, набуває актуальності дослідження соціоантропологічної природи злочинних проявів. У зв'язку з цим, прийнятною є пропозиція В. І. Шакуна про перспективу синергетичного підходу з теорією самоорганізованих систем [107, с. 23; 142]. Проблема організованої злочинності в Україні традиційно вивчається з точки зору протидії окремим злочинним групам і угрупованням, при цьому поза увагою залишається соціальна природа цього явища (поняття угруповання вказує на соціо-біологічну природу людини). З огляду на це, запропонований В. І. Шакуном синергетичний підхід зорієнтований на дослідження організованої злочинності,

зважаючи на системний підхід, де організована злочинність розглядається як самостійна (відносно суспільства – автономна) соціальна система із властивими специфічними ознаками.

Системний аналіз організованої злочинності передбачає звернення до історико-правового вивчення цього виду кримінальних практик, укоріненого в далекому минулому українського суспільства і пов'язаного з діяльністю людини.

У зв'язку із зазначеним, *основною метою та завданням цього підрозділу є:*

– визначення можливостей та доцільності проводити дослідження проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності в історико-правовому вимірі в межах класичної для науки кримінального права парадигми діяльності;

– виокремлення співвідносних з предметом дисертаційного дослідження методологічних підходів з відповідними методами наукового аналізу.

Перед тим, як зосередити увагу на особливостях методології історико-правового аналізу протидії організованим злочинності, як соціального явища, необхідно зазначити, що, по-перше, принципи і методи пізнання мають розглядатися в єдності із законами правового буття і закономірностями суспільного розвитку, інакше їх науковий аналіз не буде коректним [143, с. 230]. По-друге, важливо враховувати методологічні виклики, які виникають під час аналізу організованої злочинності. Йдеться про те, що це проблема фактично трьох взаємопов'язаних, різних в гносеологічному, але по суті єдиних в онтологічному плані реальностей: злочинності, організованої злочинності і злочину, аналіз яких вимагає різних концептуальних підходів.

У зв'язку з цим, актуальним є звернення як до номіналістичної, так і до реалістичної дослідницьких стратегій із залученням відповідного понятійного арсеналу. Йдеться про те, що «злочинність» є родовим, системотвірним поняттям, а її предметними підсистемами є організована злочинність і злочин. Різниця в цих явищах полягає в тому, що за своїм змістом і структурою вони є похідними соціальними явищами від факту злочинності. Так, організована злочинність – це вищий рівень в системі організованої злочинної діяльності з об'єктивними

факторами впливу на суспільство. Поняття злочину не має чітких об'єктивних критеріїв. Його релятивізм пов'язаний з поточною правотворчою практикою і оціночним змістом категорії злочинного [144]. У такому випадку, важливо враховувати вимогу про необхідність чіткого формулювання кримінально-правових дефініцій і одночасно керуватися здоровим глуздом, уважно прислухатись до громадської думки щодо розвитку небезпечних форм асоціальної поведінки та звертати увагу на чинники ідеологічного впливу держави на суспільну свідомість. Це змушує до використання широкого спектру методів, але з чітко визначеною парадигмою наукового аналізу.

За основу аналізу було обрано парадигму діяльності, класичну для науки кримінального права, так як одна з основних методологічних ідей, на яких базується кримінологія, наука кримінального права – це ідея людської діяльності. Тому проведення наукового аналізу проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності у руслі ідеї людської діяльності необхідне як для теорії, так і для практики. Завдання юридичної науки полягає в юридичній кваліфікації цієї діяльності, з метою приведення її у відповідність до вимог правових норм.

Втім, парадигма діяльності в аналізі кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності орієнтує дослідника не на формально-статистичну її оцінку, а на пізнання сутності, яка корелює з діяльністю людини, природою її соціальної активності та суспільною реакцією на ті чи інші її види.

О. В. Сосніна зазначала: «Більшість злочинців – це члени суспільства, які поєднують найрізноманітніші види людської активності, виконують різні соціальні функції, зокрема й творчі. Більшість осіб, які скоїли злочини, фізично не пов'язані зі стійкою кримінальною субкультурою.

У такий спосіб, підхід до злочинності, як властивості особливої «субкультурної спільноти», неточно відображає життєві реалії. Натомість акцент на тому, що поведінка людей визначається і особливою «кримінально-правовою ідеологією», є правильним і заслуговує на подальшу розробку» [145, с. 337]. Це є вагомим методологічним підставою для висновку, що наведене в чинному Законі

України від 30.06.1993 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначення організованої злочинності, як сукупності злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [146], не зовсім правильно відображає сутність організованої злочинності. Вона не зводиться до сукупності конкретних (у конкретному регіоні, на конкретній території) статистично окремих злочинних актів, зафіксованих у відповідних формах статистичної звітності.

Однак, з точки зору форми соціальної активності, організовану злочинність доречно розглядати як масове, відносно стійке, колективне явище, яке підпадає під визначення кримінологічних категорій «організована злочинна діяльність», «колективний злочин» та «колективна організована злочинна діяльність». Ці поняття, по-перше, задають алгоритм наукового аналізу організованої злочинності не як явища, а як результат статичного (структура) та динамічного (функціональна та процесуальна динаміка) суспільства, адже цілепокладальна діяльність людини реалізується у різноманітних формах: індивідуальній, груповій колективній; по-друге, спрямовують зусилля науковців і законодавців на необхідність імплементації (цих понять) в національне законодавство, задля створення надійних правових механізмів безпеки.

Кримінологічне застосування діяльнісного підходу висвітлюється у працях Г. М. Горшенкова, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка А. Ф. Зелінського, В. Є. Кемерова, О. М. Костенка та інших вчених. Ю. В. Орлов зазначає, що діяльнісний підхід «... ґрунтовно описує зміст предметної діяльності, як праксеологічну основу комплексу свавілля та ілюзій, які, натомість, складають фундамент злочинності» [97, с. 87]. В. М. Дрьомін підкреслює: «Розглядаючи злочинність як різновид предметної діяльності, що виявляється в системі інших видів соціальної активності, можна знайти пояснення таких широко розповсюджених видів злочинності, як «білокомірцева» (економічна, посадова), корислива (розкрадання майна, шахрайство, вимагання тощо), насильницька (вбивство, тілесні ушкодження), політично мотивована насильницька (тероризм, захоплення заручників) та інші» [147, с. 300–301]. Отже, акценти зосереджуються на

проблемі предметності злочинності. Остання виявляється в тому, що злочинність зароджується в суспільстві та чинить зворотний вплив на характер суспільних відносин.

Втім, діяльнісний підхід, у комплексі з іншими методами, важливий у дослідженні організованої злочинності, яка є, на думку В. М. Дрьоміна, фактором загальної злочинності та водночас потужним чинником деінституціоналізації державної влади: «Криміналізація суспільства та влади постає як процес злиття злочинного світу й державних інститутів, нездатність держави виконувати свої функціональні обов'язки» [93, с. 165].

Отже, засобами діялісного підходу вирішується важлива в предметних межах дисертаційного дослідження проблема відношення понять «злочин», «злочинність», «злочинна діяльність». Злочин – це одиничне явище (не завжди набуває характеру злочинної діяльності). Злочинність – загальне явище (характеризує кількісну та якісну поширеність злочинів), а злочинна діяльність – це вже прояв і відображення соціальної сутності злочинів і злочинності, як соціальний елемент життєдіяльності суспільства, здатний до інституціалізації. З огляду на це, з'являється своєрідна інтерпретація поняття «інститут», яке позначає не те, що інституціоналізовано, а того, хто інституціоналізує [148].

В дисертації здійснюється аналіз кримінально-правової протидії організованій злочинності в Україні у тоталітарний період її історії. Відповідно, однією з принципових основ дослідження стала концепція тоталітаризму, яка розкриває сутність радянської системи і характер політичних та соціально-економічних відносин в СРСР. В процесі наукового пошуку, до уваги були взяті висновки та ґрунтовні й основоположні праці з теорії тоталітаризму, написані Х. Арендт, З. Бжезинським, Л. Колаковським, К. Фрідріхом, Л. Шапіро та іншими. [149–152]. У дослідженні увага була зосереджена на тому, що політика «відлиги», лібералізації і десталінізації суспільства, яка проводилася за правління М. Хрущова і набула трансформації за правління Л. Брежнева, не змінила тоталітарної природи радянської системи. З огляду на це, в період, що досліджується в дисертації, соціальний, політичний, економічний розвиток СРСР, окремих союзних республік

визначався абсолютним пануванням держави над суспільством, зокрема центральних владних структур – над усіма ресурсами країни. Для глибшого розуміння цих процесів, особливої уваги набула теорія державно-адміністративного соціалізму, яка деталізує і переводить в конкретну історичну площину радянської дійсності вчення про тоталітаризм у конкретних його проявах: диктатура партії, всевладдя державно-бюрократичного апарату, панування партійно-державної номенклатури. Найвизначнішими критиками державнобюрократичного соціалізму в середовищі соціалістичного і комуністичного рухів є, насамперед, К. Каутський та Л. Троцький [153–154].

Важливим у розумінні напрямків кримінально правової політики в період, що досліджується в дисертації, є застосування інструментарію інституціональної доктрини, яка має поширення в різних наукових галузях [155]. Застосування інституціонального підходу дало змогу глибше усвідомити механізм підконтрольності державного управління монополії партійно-державного апарату, а саме: питання централізації і децентралізації управлінських функцій; координації державного управління; функціонуванням кадрової системи органів державного управління, професійно-кваліфікаційні вимоги до державних службовців; підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб органів державної влади та інше, політичне прогнозування тощо.

Багатофакторність чинників організованої злочинності передбачає обов'язкове врахування в процесі дослідження особливостей соціокультурного середовища її формування. Ігнорування цієї вимоги призводить до спрощеного, на рівні раціонально виважених логічних схем, вирішення цієї проблеми. Історико-правовий формат дослідження допомагає наповнити ці схеми історичним змістом, а отже, забезпечує дотримання принципу логічного та історичного в науковому пізнанні.

В історико-правовому пізнанні на філософському рівні традиційно ефективним залишається діалектичний підхід, про що стверджує М. В. Костицький [156, с. 14]. Цей підхід, за оцінкою кримінологів, залишається базовим для вітчизняної кримінологічної науки [157]. Традиційно актуальною у кримінологічних дослідженнях, за оцінкою І. М. Даньшина, залишається концепція

діалектичного детермінізму, який забезпечує узгоджене поєднання на основі діалектичного методу пізнавальних інструментів, найбільш адаптованих під швидкозмінний соціально-фактологічний контекст, а також, що важливо, під розуміння логіки історичного процесу, в якій роль особистості є однією з ключових [158, с. 45]. Слушною є думка А. М. Бойка стосовно того, що вчення про детермінацію злочинності є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання та протидії злочинності [159, с. 114]. Вивчаючи детермінацію злочинності, як загальнокримінальної, так і, зокрема, організованої, доречно враховувати загальний зв'язок, функціональних, статистичних, причинних, інших факторів, взаємозумовленість предметів, явищ, процесів тощо.

З урахуванням обставини, що у переліку найважливіших для сучасних кримінологічних та кримінально-правових досліджень є проблема правової термінології та правової стилістики, актуальним є використання герменевтичного інструментарію у історико-правовому аналізі. Так, С. Б. Карвацька наголошує, що юридична герменевтика – це сучасний методологічний напрям в галузі юриспруденції, в центрі дослідження якого перебуває процес інтерпретації змістів правової реальності у всій різноманітності її проявів [160, с. 5–6; 161, с. 86]. Історико-критичне осмислення проблем виступає в герменевтичному аналізі первинною ланкою, так як інтерпретує, наприклад, чинний раніше закон у контексті бачення його сучасниками [160, с. 9; 162–164].

На загальнонауковому рівні методології аналізу організованої злочинності провідна роль має належати поєднанню історичного і соціологічного підходів. Це пояснюється тим, що дослідження особливостей трансформації організованої злочинності на сучасному етапі можна здійснювати шляхом зіставлення з аналогічними процесами, які мали місце у минулому. При поєднанні цих підходів, дослідження не обмежується визначенням статистичної кореляції між усіма соціальними факторами, що впливають на динаміку організованої злочинності, а ще й надає обґрунтування закономірностям розгортання опосередкованих правовими, економічними, культурно психологічними чинниками зв'язків суспільства, держави та злочинності.

Соціологічний напрям у вивченні системного характеру організованої злочинності в межах парадигми діяльності визнається перспективним. Зокрема, заслуговує на увагу акторний підхід, який останнім часом активно пропонують для вивчення соціально-політичної реальності (доречно поширити цю практику на вивчення правової реальності) через діяльність акторів, які є учасниками конкретної діяльності людей [148]. Так, І. П. Рущенко зауважує: «Сьогодні існує значний «суспільний запит» на розробку таких напрямків, як соціологія «білокомірцевої злочинності», соціологія корупції, соціологія організованої злочинності» [94, с. 25]. Доцільність застосування соціологічного підходу пояснюється тією обставиною, що він є інструментом виведення закономірностей будь-якого соціального феномену. В дисертації використано один із аспектів цього підходу – багатофакторний аналіз, заснований на врахуванні усього комплексу соціальних факторів, які здійснюють вплив на розвиток та трансформацію організованої злочинності.

Форми діяльності організованої злочинності історично пов'язані із сутністю політичного режиму, трансформацією форм і методів здійснення політичної влади, отже, актуальним є поєднання історичного і конкретно політологічного підходів. На думку Р. С. Огірко, практика застосування політологічного підходу свідчить, що він «...є плідним тоді, коли застосовується одночасно з використанням насамперед морального, правничого та інших методів дослідження» [165, с. 113].

Одним з головних методів, який допомагає з'ясувати історичні аспекти розвитку організованої злочинності, є порівняльно-історичний метод [156]. Він орієнтує на потребу розглядати злочинність та інші кримінологічні явища в порівняльно-історичному аспекті в розвитку та зміні їхніх соціальних зв'язків і зумовленостей, застерігає від суб'єктивізму й однобічного підходу, забезпечує системність дослідження. Це пояснюється існуванням тісного взаємозв'язку між порівняльно-історичним методом та найбільш розповсюдженими засобами і прийомами формальної логіки, зокрема такими, як порівняння, аналогія, аналіз, синтез, дедукція та індукція тощо. У зв'язку з цим, прийнятною є позиція А. Ю. Іванової, що власне від порівняльно-історичного аналізу слід очікувати відповідей на запитання: «що в тому чи іншому законодавстві вважати пережитком

минулого, що задатком майбутнього, що вимирає і що зароджується, що має бути усунено з часом, і що доповнено й удосконалено» [166, с. 176].

Історико-правовий аналіз організованої злочинності зорієнтований на функціональну і процесуальну (розвиток в часі) динаміку, а саме: на причини виникнення, особливості становлення, розвитку та трансформації організованої злочинності, які відбуваються у конкретному історичному, культурному, економічному і політичному середовищі. Знання причин та умов трансформації є важливим у з'ясуванні джерел, особливостей формування організованої злочинності у конкретному соціокультурному середовищі та виокремленні домінантного впливу на її становлення і поширення окремих кримінологічних факторів.

Варто акцентувати на евристичність поєднання історичного та аксіологічного підходів, що дає можливість детальніше проаналізувати історично усталені в правовому житті суспільства основні цінності та принципи, які мали б бути обов'язково враховані у формуванні кримінально-правової політики держави. Так, в літературі зазначається, що у суспільствах, які значно просунулися у напрямі освіченості, загальної та правової культури, традиційної та духовної моральності, рівень злочинності є значно нижчим [167, с. 224].

З поєднанням історичного та аксіологічного підходів, успішно корелює формально-юридичний метод. Він забезпечує дослідження зв'язку між внутрішнім змістом і формою державно-правових явищ та інститутів [157, с. 29–32]. Застосування формально-юридичного методу в дисертаційному дослідженні сприяло виявленню значної кількості оціночних понять у законодавстві про кримінальну відповідальність в період, який вивчається. З-поміж них, зокрема: «соціально небезпечний елемент», «серйозна загроза», «суспільно небезпечне діяння», «активна боротьба», «боротьба зі злочинністю» тощо. Усі вони заважають юридичній кваліфікації організованої злочинної діяльності, у зв'язку з розширенням меж кримінальної відповідальності та легалізації репресій проти невинних.

Особливу увагу необхідно зосередити на прагматичному підході, особливо якщо йдеться про дискусійний характер вживаних у доктрині та практичній, переважно законодавчій, діяльності понять. Він характеризує відношення між

мовними знаками та сприйняттям тих, хто їх використовує, та, зазвичай, зорієнтований на винятково утилітарне мислення, що прагне подолати дисбаланс між правовою реальністю і формами її осмислення. Цей метод полюбляють практики-юристи, які, на догоду кон'юнктурі, часто відмовляються від критеріїв науковості й навіть від теоретизування взагалі. Їх наслідують урядовці, політики, прикриваючись нагальною потребою у вирішенні практичних завдань, що часто заважає прийняттю правильних рішень [212].

У зв'язку з цим, доречно використовувати інтегративний підхід, який забезпечує пізнавально-інтегративну якість дослідження через поєднання евристичного потенціалу системного, діяльнісного та інституційного підходів, а отже, оптимізує понятійний апарат в дослідженні основних чинників та ознак організованої злочинності через аналіз відношення кримінологічного, юридичного та історико-правового в понятті «організована злочинність».

Заслуговує на увагу інтегральний підхід у вирішенні проблеми злочинності загалом і організованої злочинності, зокрема. На це спрямована і Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні в XXI ст., схвалена Координаційним бюро з проблем кримінології Академії правових наук України (2002 р.). Визначаючи методологічні засади концептуального бачення розвитку кримінологічної науки, концепція орієнтує на сприйняття сучасних прогресивних ідей, на вивчення і врахування надбань та досвіду світової кримінології, різних вітчизняних і зарубіжних шкіл та теорій [168, с. 5–43].

В межах прагматичного підходу, досить поширеним є соціологічний метод статистики (обліково-статистичний метод), особливо якщо йдеться про співвіднесення кількості засуджених з рівнем злочинності в країні. За умови застосування цього методу, встановлюються статистичні закономірності злочинності без урахування особливостей їх прояву в певному конкретному випадку. Проте окремі науковці, зокрема Н. Крісті, застерігають від абсолютизації статистичного методу показника злочинності [169, с. 43], особливо коли йдеться про статистику в умовах тоталітарних режимів. Проте його евристичність полягає в

тому, що для нього характерним є визначення злочинності через категорію «явище» – соціально-правове або соціально-деструктивне.

Отже, доречно зазначити про існування обґрунтованих наукових підстав для проведення історико-правового аналізу проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в межах класичної для науки кримінального права парадигми діяльності, яка забезпечує умови методологічного плюралізму. Основним методологічним підходом слід визнати інтегративний, а з-поміж методів – порівняльно-історичний та соціологічний метод статистики (обліково-статистичний метод) [213].

Інтегративний підхід забезпечує пізнавально-інтегративну якість дослідження через поєднання евристичного потенціалу системного, діяльнісного та інституційного підходів, а отже, оптимізує понятійний апарат в дослідженні основних чинників та ознак організованої злочинності через аналіз відношення кримінологічного, юридичного та історико-правового в понятті «організована злочинність».

Ефективність порівняльно-історичного методу зростає у зв'язку з необхідністю вирішення проблеми багатофакторності чинників організованої злочинності. У процесі дослідження науковці часто обмежуються створенням раціонально виважених, логічних схем вирішення проблеми. Історико-правовий формат дослідження допомагає наповнити логічні схеми історичним змістом, а отже, забезпечує дотримання принципу логічного та історичного в науковому пізнанні та залучити предмет дослідження в соціокультурний контекст аналізу.

Метод соціологічної статистики або обліково-статистичний метод забезпечує розробку оптимального критерію виокремлення організованої злочинності із загальнокримінальної та економічної, як соціально-правових явищ деструктивного характеру.

1.3 Поняттєво-термінологічний апарат історико-правового аналізу кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності

Організована злочинність, складний об'єкт для дослідження, який важко піддається криміналізації. В реальному житті це явище здатне до мімікрії (термін введений А. І. Долговою), легко адаптується до нових у суспільстві правил соціальної поведінки та політичних моделей організації правового життя.

З посиланням на навчальні видання та дослідження українських кримінологів, які цілеспрямовано вивчали поняття і явище злочинності та організованої злочинності (В. В. Василевич, В. Д. Гвоздецький, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, В. Куц, І. П. Лановенко, В. І. Шакурн та інші) [171–177], нами встановлено, що в кримінології відсутнє консолідоване визначення поняття організованої злочинності, яке б концептуально вказувало б на сутність, зміст та формальні аспекти цього явища. На думку Н. Є. Міняйло, склалась ситуація, коли активно використовується термін «організована злочинність», «а чіткі межі його застосування не визначені» [178, с. 75]. Про що це свідчить? Однозначно, про невирішеність і незавершеність теоретико-методологічного обґрунтування сутності організованої злочинності як негативного соціального, кримінально-правового явища. І далі Н. Є. Міняйло підкреслює, що аналіз організованої злочинності в Україні є двостороннім. З одного боку, проводиться наукова робота з теоретичними висновками про поняття, типологію злочинності тощо, а з іншого – практична, «...заснована на аналізі «сухих цифр» її виявленого прояву, що не зовсім... дає змогу підтвердити теоретичну сторону деструктивного для суспільства явища. Але будь-який кримінологічний аналіз повинен урахувувати і відповідне сучасне законодавство, а воно, навпаки, буде ефективне та сучасним, лише дослухаючись і сприймаючи рекомендації кримінологів... Водночас більша частина законодавства, спрямованого на протидію організованій злочинності, не зазнавала суттєвих якісних змін уже десятки років, як і підхід до сутності цього явища» [178, с. 77]. У зв'язку з цим, А. П. Закалюк зазначає: «Потрібно в усіх рекомендованих дослідженнях

передбачати ...виявлення та системне узагальнення інформації про процеси, тенденції, факти, прояви.., які відіграють роль причин, умов, інших детермінантів виникнення суспільно небезпечної орієнтації, кримінальної мотивації та зумовлення вчинення злочинів» [106, с. 13].

Отже, актуальним є наближене до реальності правильне тлумаченні поняття «організована злочинність». Цього вимагають такі обставини: по-перше, точне визначення поняття, необхідне для розв'язання практичної проблеми розробки стратегії протидії цьому деструктивному для суспільства явищу; по-друге, воно важливе у вирішенні питання про ступінь суспільної небезпеки організованої злочинності, а отже, правової кваліфікації цього явища для адекватного відображення в кримінальному законодавстві. По-третє, уніфіковане визначення поняття організованої злочинності має важливе значення у вирішенні питань про чіткий розподіл компетенції державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері протидії злочинності загалом.

З допомогою поняття «організована злочинність», має розбудовуватись ефективна правова модель протидії організованій злочинності, яка має бути системною і комплексною, ґрунтуватися на знанні про природу цього явища. Алгоритм побудови слід розробляти, по-перше, з урахуванням глибоких кримінологічних знань про сутність організованої злочинності. По-друге, кримінологічні знання мають знайти відображення у відповідному юридичному понятті. Воно є ключовим для законодавця, так як складає концептуальну основу прийняття відповідного закону. По-третє, модель повинна включати систему продуманих інституційних і нормативно-організаційних загальних і спеціальних заходів з локалізації організованої злочинності.

Наведений алгоритм відображає послідовність створення раціонально-виваженої, логічної моделі протидії злочинності. Водночас, для ефективного функціонування, цю модель слід наповнити історичним змістом. Н. Є. Міняйло пише: «Еволюція наповнення змісту сутності поняття «організована злочинність» відбувалась поступово. На її розуміння вплинув досить тривалий факт її дореволюційного та радянського тлумачення, адже Україна досить довго

знаходилась у складі СРСР з усіма відповідними наслідками в намаганнях її подолати» [178, с. 76]. Наведена думка науковця підтверджує актуальність історико-правового аналізу поняття «організована злочинність», що допоможе наповнити його історико-правовим змістом.

Отже, *метою* цього підрозділу є:

– здійснити змістовий історико-правовий аналіз поняття «організована злочинність», з урахуванням усталених кримінологічної і юридичної характеристик організованої злочинності та змісту і евристичного потенціалу дотичних до нього правових понять: «протидія організованим злочинності», «організовані злочинні угруповання» тощо;

– встановити спільне і відмінне в характеристиці загальнокримінальної та організованої злочинності на основі аналізу шляхів формування організованої злочинності як соціального деструктивно-правового явища:

– визначити евристичний потенціал поняття «організована злочинність» у історико-правовому вимірі в дослідженні проблеми організованої злочинності на політико-ідеологічному, науково-теоретичному, методологічному, юридичному, кримінально-прикладному рівнях аналізу;

– з'ясувати, в чому виражаються особливості кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності.

У зв'язку з наявністю широкої палітри підходів до визначення кримінологічної та юридичної характеристик організованої злочинності як соціально-правового деструктивного явища, слід зазначити, що зважати потрібно на такі головні засади: кримінологічне поняття організованої злочинності дає розуміння соціальної природи організованої злочинності. Воно важливе для розробки як правових, так і економічних, інформаційних та інших заходів протидії цьому надскладному феномену, здатного до мімікрії. Юридичне поняття організованої злочинності має бути максимально зрозумілим і точним, охоплювати та відображати усі наявні та можливі види організованої злочинної діяльності, з розрізненням її видів і форм, що є запорукою для чіткого формулювання підстав для притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів скоєння злочинів та призначення судом справедливого покарання.

З огляду на предмет дисертаційного дослідження, основою для історико-правового аналізу організованої злочинності виступає власне юридичне поняття організованої злочинності, так як у дослідженні йдеться про кримінально-правове забезпечення протидії, в якому особлива роль відводиться нормам кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права. Ці норми заохочують до дій з попередження чи розкриття злочинної діяльності у різних її формах прояву.

Юридичне розуміння організованої злочинності сформувалося у зв'язку з вивченням міжнародного характеру організованої злочинності і особливостей її прояву в окремо взятій країні, де це явище набуло значного поширення (італійська, японська, колумбійська мафія тощо), і де ефективно функціонує відпрацьований десятиліттями механізм з його протидії та локалізації. Водночас, варто взяти до уваги застереження українських науковців про бажано помірковане ставлення до такого досвіду, у частині застосування його в Україні. Слушною є думка Н. Є. Мінняйло, яка застерігає, що організована злочинність в Україні завдяки своєму історичному і ментальному розвитку, має свої особливості, не притаманні, наприклад, сучасній американській організованій злочинності. Отже, «Еволюційність розвитку і трансформації саме української злочинності, специфіка сфер її активності обов'язково повинна враховуватись при формуванні методів і шляхів протидії їй, визначати як основи її аналізу, так і сприяти змістовому наповненню терміну «організована злочинність», сприяти встановленню меж його використання» [178, с. 77].

З огляду на це, необхідно зазначити: організована злочинність як соціально-правове деструктивне явище, еволюціонуючи в різних соціокультурних вимірах, має різні джерела формування. Отже, в праксеологічному аспекті і заходи протидії мають бути різними. У зв'язку з цим, актуалізується пізнавальна функція поняття організованої злочинності в історико-правовому вимірі. Важливий момент пізнавальної функції цього поняття полягає у відкритті нових знань, або в уточненні наявних про джерела та шляхи формування організованої злочинності як в Україні, так і інших країнах світу в історичній перспективі; регіональні особливості її генези та розвитку, які перебувають в залежності від культурних та історичних традицій,

соціально-економічної, демографічної ситуації загалом в світі, країні, окремому регіоні тощо.

На наш погляд, із зарубіжного досвіду для доктринального і практичного застосування в Україні можна запозичити напрацювання у частині критеріальних підстав типологізації злочинних угруповань за кримінально-правовими ознаками, що є важливим у практиці правозастосування [179, с. 24; 179; 181, с. 91; 182; 183]. Цей досвід вже використовується в українських реаліях юридичної практики. Так, на основі поєднання зарубіжного і вітчизняного досвіду, українські науковці і практичні працівники за основу типології беруть такі критерії: 1) за характером складу учасників злочинних угруповань; 2) за рівнем наявних корумпованих зв'язків злочинних угруповань; 3) за видом структурованості злочинних угруповань; 4) за етнічною структурою злочинних угруповань; 5) за рівнем просторової поширеності діяльності злочинних угруповань; 6) за характером виникнення злочинних угруповань; 7) за наявністю легального прикриття діяльності злочинних угруповань.

Зазначена типологія, за оцінкою працівників правоохоронної діяльності, має непересічне для правозастосовної практики значення. Так, зокрема, генерал Е. В. Федосов зауважує, що віднесення облікованого злочинного угруповання до певного виду за вище наведеними критеріями (в кримінально-правовій практиці – ознаками) дає змогу: 1) цілеспрямовано документувати злочинну діяльність з використанням криміналістичних та оперативно-розшукових методик; 2) найбільш повно зібрати та процесуально закріпити докази учинення злочинів конкретним (за видом) злочинним угрупованням; 3) віднести встановлене злочинне угруповання до конкретного виду за характером його виникнення, складом учасників, етнічною структурою тощо; 4) у належний спосіб організувати оперативно-розшукову роботу правоохоронних органів стосовно документування злочинної діяльності цього угруповання, зокрема в частині оптимальної розстановки джерел оперативної інформації, спрямування роботи оперативних працівників на відпрацювання певного середовища, повне виявлення зв'язків учасників злочинного угруповання; 5) встановити рівень наявних корумпованих зв'язків цього злочинного угруповання, а отже, розробляти адекватні заходи припинення спроб спротиву його учасників з

використанням корумпованих посадових осіб та протидії їх злочинній діяльності правоохоронними органами, унеможливить спроби злочинного втручання у їх діяльність; 6) віднести встановлене злочинне угруповання до певної категорії за структурою, чисельним складом, що має суттєве значення для правильного розрахунку сил і засобів правоохоронних органів, що залучатимуться до його знешкодження; 7) спрогнозувати масштаб поширення впливу встановленого злочинного угруповання та відповідного реагування правоохоронних органів в локальних масштабах протидії чи на трансдисциплінарному рівні тощо [184, с. 100–101].

Наведена Е. Д. Федосовим класифікація злочинних угруповань, за кримінально-правовими ознаками, покладена в основу чинного кримінального законодавства України (припис ст. 1 Закону України від 30 червня 1993 року «Про організаційно – правові основи боротьби з організованою злочинністю»). В Законі під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, які вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань [146]. Відповідне розуміння наводиться і в навчальному посібнику з кримінології Ю. Ф. Іванова та О. М. Джужі: організована злочинність розглядається як системно пов'язана сукупність злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархієзованих, тих, що діють планомірно, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), діяльність яких прямо чи опосередковано взаємно підтримується та узгоджується, будучи спрямованою на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу на визначеній території або у визначеній сфері, що взята під її контроль [185].

Наведена характеристика форм, типів і видів організованої злочинної діяльності є принциповою для юридичної кваліфікації проявів організованої злочинної діяльності, так як сприяє чіткій структуризації санкцій стосовно окремих видів злочину. Практичні працівники, керуючись такою типологізацією, отримують важелі для ефективної протидії організованій злочинній діяльності у її конкретних проявах.

А чи досягається у такий спосіб очікуваний результат щодо ефективної протидії організованій злочинності? Як свідчать дані статистики не досягається,

адже практичні працівники протидіють конкретним проявам організованої злочинної діяльності у конкретних формах її вияву (організована злочинність має особливість тотально проникати у всі сфери суспільного, не обов'язково пов'язаних із корисливим інтересом до наживи). У цьому разі, фактична протидія направлена винятково на чуттєво-предметну форму, яка має властивість зазнавати трансформації під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Як результат, досягається лише видимість протидії, не зачіпаючи основи самого явища по суті. Більше того, спрямованість і теорії, і практики лише на чуттєво-предметну складову (форму) організованої злочинної діяльності значною мірою деформує уявлення про джерела організованої злочинності, причини й умови її виникнення і поширення у певному соціокультурному середовищі, а отже, унеможливорює створення ефективного механізму комплексної протидії цьому деструктивному соціально-правовому явищу. У такому разі, важливо мати чітко визначене, узгоджене в наукових колах поняття організованої злочинності, що є умовою створення реально діючої, а не декларативної норми закону. Тільки уніфіковане поняття, яке інтегрує кримінологічні, юридичні та історико-правові (соціокультурні) ознаки, відкриває шлях до розуміння її сутності.

В літературі існує понад 40 визначень поняття «організована злочинність» [186, с. 75]. Тому з предметом дослідження вдало корелює таке її кримінологічне розуміння (наведене в одному з багаточисленних підручників з кримінології), як «...відносно масовий, стійкий, інституційний вид групових корисливих соціальних практик, форми прояву яких передбачені чинним КК України» [187]. У цьому визначенні присутня важлива характеристика організованої злочинності, а саме: організована злочинність є протиправним, кримінально караним явищем, отже, форми її прояву обов'язково мають бути передбачені в Кримінальному Кодексі.

Науковці застерігають від некоректного і навіть шкідливого для правозастосовної практики ототожнення понять «організована злочинність» та «злочинна діяльність організованих злочинних формувань» (бандформувань, рекетирів, грабіжників тощо). Слушною є думка українського науковця

В. Д. Гвоздецького, що останні відображають певний рівень організованості злочинного світу (про це зазначає і російський науковець А. І. Долгова [4, с. 283–370]), а сутність організованої злочинності в іншому – це є вищий рівень організації кримінальних практик, найвищий рівень організованої злочинної діяльності, найбільш стійке, чітко структуроване антисоціальне явище, що найповніше реалізовується у державно-владних структурах, використовуючи їх у власних корисливих цілях [188, с. 12–16]. Зазвичай, організована злочинність укорінюється в сфері політичних відносин з одночасним проникненням в структуру економічної, політичної та посадової злочинності. Її живильним субстратом є корупція окремої частини посадових осіб державного апарату. Метою корупційної діяльності та діянь є намагання протиправним шляхом отримати доступ до державної влади і управління [4, с. 496].

Отже, В. Д. Гвоздецький фокусує увагу на найважливішій складовій організованої злочинності, яка може бути підтверджена, або спростована винятково історико-правовими дослідженнями, а саме: найнебезпечнішими є ті форми організованої злочинної діяльності, в яких беруть участь особи, наділені владними повноваженнями. Взаємовигідний симбіоз (аналогічний мутуалізму в природі) інтересів владних посадовців, представників бізнесу, які здійснюють нелегальну (протизаконну, але не завжди протиправну діяльність) та впливових представників кримінальних структур (які мають владний вплив в кримінальному середовищі), є умовою для зародження організованої злочинності. Симбіотом тут виступає корисливий інтерес, що виражається в прагненні наживи, а скоєння злочинів та уникнення злочинцями покарання відбувається завдяки корупції (корупція об'єктивно зумовлюється розвитком неформальних соціальних практик) [189]. Корупція тут пов'язана з використанням політиками чи чиновниками свого посадового чи іншого службового становища для прикриття діяльності організованих злочинних угруповань чи власної протиправної діяльності. Гіпотетично, з таким видом корупції організована злочинність формується в загальнокримінальній площині організованої злочинної діяльності, яка розгортається цілеспрямовано, з метою

скоєння злочинів окремими злочинними групами, організаціями і співтовариствами.

Водночас існує й інший вимір формування організованої злочинності (історично пов'язаний із сутністю політичного режиму, з відповідними формами здійснення політичної влади). Вона може утворюватися на базі офіційних владних структур. А це докорінно змінює уявлення про групу злочинців і злочинні організації чи співтовариства, які гуртуються цілеспрямовано для скоєння злочинів. Симбіотом тут виступає корисливий інтерес у приватизації публічної влади (публічна влада є функцією суспільства), що відкриває законом необмежені можливості тотального контролю над ресурсами, якими володіє суспільство. Тут панує найнебезпечніший політичний вид корупції, коли представники державного апарату, органів законодавчої, виконавчої та судової влади вступають у незаконні та аморальні зв'язки (послуги, родинні зв'язки, кумівство тощо) для отримання матеріальних та інших вигод: сприяння влаштуванню на роботу, просуванню на високі посади своїх родичів, близьких, знайомих, отримання «комісійних» від учасників процедур державних закупівель, неофіційне «спілкування» з представниками підприємств, організацій, що належать до сфери управління або мають договірні відносини з органами державної влади, ведення підприємницької діяльності через підставних осіб, родичів чи близьких, отримання непередбачених законом пільг, привілеїв і подарунків у дні особистих, державних і релігійних свят тощо. У цьому разі, якщо прийняти за аксіому, що за посередництвом інститутів держави відбувається сукупність інвестицій влади в суспільну практику, виходить, що ресурси контролюються особливою пануючою групою, яка ототожнює свій егоїстичний інтерес з цими ресурсами, привласнює право розпоряджатися ними та з їх допомогою реалізовувати свої інтереси.

Названі виміри формування організованої злочинності стають більш зрозумілими через порівняння загальнокримінального виду організованої злочинної діяльності, і організованої злочинності, що є вищим рівнем організації неформальних соціальних практик (не завжди заборонених кримінальним законом).

Загальнокримінальний вид організованої злочинної діяльності поширюється (обмежується впливом) на окрему ситуацію учинення злочину. Організована злочинність впливає на суспільну ситуацію тотально, так як володіє всіма ознаками соціального інституту і виконує низку соціально значущих функцій [92–94].

Загальнокримінальний вид злочинної діяльності традиційно еволюціонує від послідовно окремих злочинних дій до утворення та діяльності організованих злочинних формувань. Організована злочинність може еволюціонувати від соціальної організації – до злочинних дій окремих осіб. Це відбувається у такий спосіб: утворена для некримінальних цілей соціальна спільнота з певних причин починає фактично займатися злочинною діяльністю, яка підпадає під ознаки колективної злочинної діяльності.

Спільним у загальнокримінальній і організованій злочинності є корислива мотивація поведінки окремих осіб і соціальних груп. Суттєвою ознакою загальнокримінальної злочинності є корислива мотивація поведінки окремих осіб і соціальних груп. Ефективність протидії тут залежить від самоорганізації громадянського суспільства та профілактичних заходів протидії. Суттєва ознака організованої злочинності полягає в тому, що вона зачіпає переважно публічний інтерес (загрожує конституційному ладу та національній безпеці), формується і здійснюється в публічній площині. Отже, протидію їй спроможні забезпечити винятково інститути правової держави.

Організовані злочинні формування відображають певний рівень організованості злочинного світу. А організована злочинність є вищим рівнем організації неформальних практик; укорінена в систему державно-владних відносин та підпорядковує своєму впливу економічну, професійну та посадову злочинність.

З урахуванням зазначеного та результатів проведеного в одній із наукових статей аналізу діалектики відношення родового поняття «злочинність» та видового поняття «організована злочинність», пропонується таке (уточнене) розуміння організованої злочинності в історико-правовому вимірі:

Організована злочинність – це історично зумовлений, найвищий рівень організації кримінальних неформальних практик (не завжди нормативно визначених

у законодавстві про кримінальну відповідальність), що знаходить вираження у формах організованої злочинної діяльності, яка постійно удосконалюється під впливом криміногенних детермінант, а у функціональному відношенні здатна ефективно протистояти єдиному державному механізму правової та інституційної протидії злочинності завдяки корупції, недолікам у кримінальному законодавстві та протиріччям в системі правосуддя і кримінальної юстиції [144; 191].

У наведеному визначенні поняття «організована злочинність» має інтегрований характер, завдяки чому здатне виконати важливу інструментальну (пізнавальну) функцію в системі кримінологічних понять в дослідженні проблеми організованої злочинності як явища на відповідних рівнях, виокремлених О. В. Микитчиком: політико-ідеологічному, науково-теоретичному, методологічному, юридичному, кримінально-прикладному [192].

На політико-ідеологічному рівні дає можливість аналізувати ставлення держави до злочинності та залежність організованої злочинності від характеру політичних режимів.

На науково-теоретичному рівні орієнтує на аналіз основних закономірностей та тенденцій розвитку злочинності як соціального явища в параметрах окремих політичних режимів та особливостей її прояву у відповідних формах організованої злочинної діяльності.

На методологічному рівні сприяє дослідженню злочинності в універсальних світоглядних вимірах культурно-історичного процесу на основі принципу єдності логічного й історичного в науковому пізнанні, та з урахуванням субординації у відношення родового поняття «злочинність» і видового поняття – «організована злочинність».

На юридичному, кримінально-прикладному рівні орієнтує на знаходження відмінностей в ознаках організованої злочинності та різних видів організованої злочинної діяльності.

У такий спосіб, в літературі існують розбіжності в розумінні змісту і сутності організованої злочинності. Проте, різне розуміння цього феномену все ж зводиться

до однозначного висновку про надзвичайну його загрозу для суспільства, конституційного ладу та національної безпеки держави.

Існує узгодженість у поглядах науковців, що організована злочинність:

- а) виникла у процесі історичної генези загальнокримінальної злочинності;
- б) інтегрує різні види злочинної діяльності в єдину кримінальну діяльність;
- в) складається з багаторівневих стійких зв'язків злочинного характеру, на основі яких відбувається концентрація суспільно-небезпечних, корисливих діянь.

Узагальнений аналіз суттєво різних ознак загальнокримінальної злочинності й організованої злочинності дає підстави для висновку, що хоч і існують різні дефініції цих феноменів, але об'єднує їх те, що автори визнають історичну обумовленість та мінливість цих явищ реальної дійсності.

Запровадження у змістову характеристику організованої злочинної діяльності категорій історичної зумовленості та мінливості істотно орієнтує не на традиційно вживаний в кримінології аналіз ситуативних коливань її кількісно-якісних показників, а на основні тенденції і закономірності відтворення; дію механізмів протидії в процесі історичної генези суспільства та держави.

У такому випадку, іншим важливим поняттям, яке вживається в нашому дослідженні, є кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності. Утім однозначного розуміння протидії злочинності загалом як в літературі, так і в законодавстві теж не склалося. На позначення діяльності з протистояння злочинності, вжиття заходів, спрямованих на її зменшення, використовуються різні терміни: «попередження», «профілактика», «боротьба», «контроль», «протидія», «запобігання», «війна», «припинення» тощо [36; 63; 193; 194]. О. Горішний зазначає: «Буває й таке, що, досліджуючи проблему організованої злочинності, автори взагалі не надають значення цьому питанню, вживаючи як синоніми наведені вище терміни» [193, с. 182]. Так, наприклад, у законі України «Про прокуратуру» (1991 р.), зокрема у ст. 10, зустрічаються обидва терміни «протидія» та «боротьба» [194]. Загалом, питання термінологічного позначення організованої злочинності і визначення поняття, яке б охопило оптимально точно характер ставлення держави і суспільства до злочинності у протистоянні з нею, є

складовою загальної проблеми, яка залишається невирішеною у науці кримінального права і в криминології, а саме доктринального обґрунтування ефективної кримінально-правової політики держави, напрямом діяльності якої є охорона громадянського суспільства від злочинних посягань.

Науковці визначають кримінально-правову політику, як складову внутрішньої правової політики держави. Вона відіграє роль системоутворюючого елементу в єдиному механізмі правової та інституційної протидії злочинності [195, с. 74]. Так, П. Л. Фріс зауважує, що кримінально-правова політика визначає основні напрями і цілі впливу держави на злочинність, шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства [103, с. 12]. Отже, щоб кримінально-правова політика отримала достатньо ефективне обґрунтування, якраз і слід змістовно розмежовувати терміни, що вживаються криминологією для оптимально точного позначення впливу цієї політики на злочинність.

Не вдаючись у тонкощі термінологічної дискусії, доречно розглядати цю проблему з точки зору історико-правового аналізу. Він має здійснюватися на основі врахування, по-перше, сукупності усіх факторів, які впливають на функціональну динаміку організованої злочинності і, по-друге, параметрів політичного режиму за яким можна визначити, яку мету переслідує держава та у якій формі реалізує свій вплив на організовану злочинність на тому чи іншому історичному етапі розвитку суспільства: у формі боротьби, контролю, протидії чи запобігання.

Власне такий алгоритм аналізу випливає з того, що, з одного боку, на функціональну динаміку організованої злочинності впливають соціальні фактори, які поділяють на політичні (боротьба за владу, протистояння різних гілок влади, протистояння центральних органів влади й органів місцевого самоврядування); організаційно-управлінські (бюрократизм, недоліки в доборі керівних кадрів, правовий нігілізм посадовців тощо); ідеологічні (недоліки у формуванні правової культури, шлюбно-сімейних відносин, засилля низькопробної культурної продукції тощо); соціальні хвороби суспільства (проституція, алкоголізм, наркоманія). Так, зокрема І. Б. Медицький, в історичному аспекті окремо розглядає соціальні

фактори радянського періоду та соціальні фактори, що набули свого значення за часів незалежності України [153, с. 87–88]. З іншого боку, саме державі належить провідна роль у вирішенні проблеми організованої злочинності. Так, наприклад, О. М. Бандурка, аналізуючи кримінологічні фактори впливу на стан злочинності в Україні, наголошує, що «детермінантами безпрецедентного зростання злочинності і криміналізації суспільних відносин є не так негативні соціально-економічні фактори, як нездатність протиставити цим факторам зважену державну економічну, соціальну, правову політику і організаційно-правовий механізм її реалізації на всій території країни, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і погодженість функціонування всіх ланок системи державної влади, відповідальність державного апарату за прийняті рішення, зокрема у сфері безпосереднього захисту прав і законних інтересів громадян від протиправних посягань, беззаконня і сваволі» [196, с. 25]. В. І. Шакун зазначає, що одним із факторів активізації злочинності в Україні «...є суттєва втрата авторитету державної влади через хронічне невиконання нею взятих зобов'язань» [107, с. 17]. О. В. Микитчик теж зауважує, що і «держава як інститут також може завдавати значної шкоди гуманістичним цінностям особи і бути небезпечною для суспільства, існуючи у вигляді диктатури і впроваджуючи жорстокість і насильство» [192]. Н. А. Зелінська, з посиланням на німецького кримінолога Г. Шнайдера (Schneider), стверджує: «Протягом понад 200 років своєї історії кримінологія керувалася тим, що усе, що робиться урядом від імені держави для придушення злочинності, є правильним і законним. Однак те, що створені державою органи контролю за злочинністю самі вимагають контролю, стало кримінологічним відкриттям новітнього часу» [198, с. 64; 199, с. 437]. Цієї думки дотримуються і російські науковці, зокрема, К. Б. Калиновський [200], І. Шульга [201] та Д. А. Шестаков. На думку останнього, форми прояву організованої злочинності історично пов'язані із сутністю політичного режиму, отже, трансформація форм і методів здійснення політичної влади може докорінно змінити поле прикладення сили організованої злочинності [99, с. 311].

В УРСР, як і в інших квазідержавних радянських утвореннях, парадигма боротьби із злочинністю склалась в умовах закріплення та формування більшовицького політичного режиму у формі диктатури пролетаріату, як необмеженого законом організованого насилля пануючого класу, що спирається на підтримку трудящих [202, с. 80]. Паралельно формувалась, на думку російського науковця В. А. Лапіна, «...своєрідна «радянська» модель організованої злочинності» [33, с. 12], генезис форм якої всебічно описав сучасний український дослідник Н. К. Макаренко. Його праця чітко демонструє, що саме в межах радянської моделі закладалися підвалини власне організованої злочинності в СРСР загалом і в окремих республіках, зокрема. Особливість її полягає у формуванні бандитських угруповань, які мали чітко виражену політико-кримінальну орієнтацію [35, с. 85]. Автори монографії «Основы борьбы с организованной преступностью» визнають, що в радянські часи в масштабах загальнокримінальної злочинності мали прояви організовані її види [44, с. 150–151]. Саме тоді поширеним стало вживання терміну «боротьба», у значенні невід'ємного складника боротьби проти класових, буржуазних пережитків, до яких правлячий режим відносив злочинність у будь-яких її проявах.

В умовах поступового утвердження сталінського тоталітарного режиму пафос боротьби із злочинністю по суті не змінився. Проте зазнала змін форма і зміст. Боротьба трансформувалась у контроль за злочинністю. Механізм цієї трансформації чітко розкритий в роботах українських вчених С. А. Саблука [63], О. М. Литвака [101–102], російськи вчених К. Б. Калиновського [200], І. Шульги [201]. Так, С. А. Саблук, монографія і дисертація якого присвячені власне проблемі контролю за злочинністю в Україні (1922–1960 рр.), наголошує на необхідності чіткого розмежування дій держави, які позначаються терміном «контроль за злочинністю», в умовах демократії та тоталітаризму [63, с. 30]. «Дійсно, – пише Ю. В. Орлов, – організована злочинність чинить суттєвий вплив на параметри демократичного/квазідемократичного політичного режиму (за авторитарного, тоталітарного режиму такий вплив практично виключається) як способу, форми розпорядження владою» [97, с. 116].

Стосовно періоду дослідження (1960–1991 рр.), слід застосовувати поняття «протидія організованим злочинності». В цьому понятті відображено теорію і практику специфічної державно-управлінської діяльності в умовах командно-адміністративної системи урядування та планової економіки. Проте ця діяльність лише частково спрямована на перешкоджання вчиненню злочинів, усунення їх причин і умов, переривання розпочатої злочинної діяльності чи злочинного діяння на різних стадіях, притягнення суб'єктів вчинення злочинів до кримінальної відповідальності і застосуванням заходів кримінально-правового впливу [203, с. 403].

Згідно з думкою О. Горішнього: «Протидія, на відміну від боротьби, не вимагає обов'язкової активності, не ставить за мету перемогти когось або щось, не має часового обмеження» [193, с. 183]. Це тому, що частина представників державної влади часто самі втягуються в систему організованої злочинності, а відтак, «протидія злочинності, – за визначенням директора норвезького Інституту кримінології та кримінального права, президента Скандинавської Ради з кримінології Н. Крісті, – давно вже стала індустрією і як кращий її зразок вона творчо перейняла усі закони функціонування виробництва та підкорила їх досягненню власних цілей» [169, с. 13].

Наведені висловлювання науковців влучно характеризують кримінально-правову політику радянського режиму періоду, який досліджується в дисертації (1960–1991 рр.). В історії його називають періодом загострення кризи радянської системи, що завершилась розпадом СРСР та «парадом сувернітетів». Це були роки, коли керівники держави, правоохоронні органи, номенклатура – всі, хто претендували на роль «лідерів нації», фактично кинули народ на самовиживання. Кардинально змінилась соціальна структура суспільства. Трансформації відбувалися на тлі маргіналізації, люмпенізації та пауперизації більшості населення України. Утворилося соціальне середовище кримінальної субкультури, яка, поширюючись в маси, сформувала кримінальну психологію і прийняття чи то фактичного, чи то психологічного, злочинного способу виживання. Для слабкої влади такий стан є

вигідним. На думку А. І. Долгової, у цьому разі може навіть: «...послаблюватися вектор соціальної напруги, що загрожує революційними потрясіннями» [4, с. 367].

Доречно зауважити: у наш час, термін «протидія злочинності» поступово став замінюватися терміном «запобігання злочинності», який найбільш адекватно відповідає стратегічним напрямам кримінально-правової політики правової держави громадянського суспільства. Так, наприклад, порушуючи проблему попередження злочинів у сфері міграційних процесів, О. В. Сердюк, М. В. Бороменський, В. М. Стешенко, Р. Б. Хорольський зауважують, що у Рекомендаціях Комітету Ради Європи членам – країнам ЄС в справі запобігання злочинності наголошується, що запобігання передбачає соціальну превенцію (соціально-економічна політика, освіта, інформація тощо) і ситуативну превенцію (заходи щодо різних проявів, можливостей і засобів вчинення злочинів), індивідуалізацію кримінальної репресії, гуманізацію покарання, соціальну реінтеграцію злочинців і надання допомоги потерпілим [206, с. 8–10]. Ця практика містить роботу урядових та інших компетентних органів влади, систему кримінальної юстиції, місцеві органи влади, асоціації фахівців приватного сектору, добровольців, дослідників і громадськість, які діють за підтримки ЗМІ [207].

Окремими складниками теорії запобігання в зарубіжних країнах є соціальне запобігання (пов'язане із проведенням великих прогресивних соціально економічних перетворень у суспільстві), реабілітаційний підхід (надає вирішального значення позитивному впливу на особистість потенційних злочинців, а також тих, хто вже раніше вчиняв злочини, з метою запобігання повторному вчиненню антисуспільних дій), ситуаційне запобігання (спрямоване на зменшення можливостей злочинців учинити будь-які суспільно небезпечні дії, шляхом зміни уявлень злочинців щодо перспектив покарання за злочини), стратегії правоохоронних органів, спрямовані на своєчасне виявлення і покарання злочинців» [208, с. 367].

У цьому дослідженні увагу акцентовано на кримінально-правовому забезпеченні протидії організованій злочинності. У такому випадку, варто підкреслити, що поняттям «протидія злочинності» охоплюється декілька напрямів

впливу на злочинність: загальносоціальний, кримінологічний, кримінально-правовий, криміналістичний [204, с. 14].

Доречно використовувати поняття «протидія організованій злочинності» у розумінні спеціального, нормативно-правового забезпечення. В літературі поняття спеціального, нормативно-правового забезпечення протидії злочинності визначається як сукупність юридичних норм, які регулюють відносини у суспільстві у сфері протидії злочинності та мають матеріальне вираження у конкретних нормативно-правових актах (кодексах, законах, підзаконних нормативно-правових актах) [205, с. 409].

Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності – це один із видів спеціального нормативно-правового забезпечення, яке, на думку Я. О. Треньової, слід розглядати як основний технічний засіб в механізмі спеціального виду протидії злочинності. Саме за допомогою кримінально-правового забезпечення протидії злочинності відбувається реагування держави на вчинене суспільно-небезпечне діяння, шляхом застосування будь-якої з форм кримінальної відповідальності, визначених Кримінальним кодексом, та засобів кримінально-правового впливу (примусових заходів медичного характеру, чи примусових заходів виховного характеру) [205, с. 409].

У такий спосіб, кожне окремо взяте поняття: «боротьба із злочинністю», «контроль за злочинністю», «протидія злочинності», «запобігання злочинності» в історико-правовому вимірі чітко фіксують мету, яку переслідує держава, та які гарантії висуває на шляху протистояння організованій злочинності на тому чи іншому історичному етапі суспільного розвитку.

Для українських реалій природа поняття «боротьба із злочинністю» укорінена в ідеології комуно-більшовицького режиму диктатури пролетаріату, для якого характерна відсутність узгодженого механізму забезпечення єдності загальноорганізаційних, попереджувальних і правоохоронних заходів. Офіційна кримінологічна доктрина СРСР до 1985 року проголошувала: злочинність – це пережиток минулого, а злочинці – переважно люди, які випадково схибили, помилилися, обов'язково виправляться та увіллються в здоровий колективний

організм трудящого люду. Отже, традиційне звернення до парадигми боротьби, зазвичай, оберталось на реалізацією владними структурами т. зв. «імітаційно-профанаційної» політики, спрямованої на формальне вирішення завдань подолання організованої злочинності, яка характеризується вкрай високим рівнем латентності.

Природа поняття «контроль за злочинністю» укорінена в ідеології тоталітарного режиму, який створює умови для втягування у злочинне середовище тих, хто має протистояти йому безпосередньо. При цьому історичний досвід засвідчує, що в умовах тоталітарних режимів правоохоронні органи, «придушуючи» злочинність, а разом з тим і непокору, використовують репресивні методи, що межують з брутальністю, включаючи тортури та негайне покарання «злочинців», що передусім спрямовано проти опозиції.

Природа поняття «протидія організованим злочинностям» укорінена в ідеології командно-адміністративної системи урядування та планової економіки, коли влада, намагаючись відволікти увагу суспільства від кризових явищ, які нарастають у всіх сферах суспільного життя, імітує боротьбу зі злочинністю по формі, але не за сутністю. Звідси різні антиалкогольні компанії, боротьба з дармоїдами, розкрадачами соціалістичної власності тощо. Сьогодні проводиться інша «компанія» боротьби – із організованою злочинністю, хоч власне узгоджене для правозастосування поняття «організована злочинність» і досі відсутнє в Кримінальному Кодексі України. Тому і є безуспішною. У цьому разі, насамперед, основні ознаки, що справді відображали б сутність організованої злочинності як соціально-правового, деструктивного, кримінально караного явища, мають бути закріплені в Кримінальному кодексі України.

Для того, щоб відрізнити поняття «організована злочинність» та «організовані злочинні угруповання», в дослідженні акцентовано увагу на понятті «організована злочинна діяльність». Це поняття теж є дискусійним в кримінології. Доречно використовувати його в інтерпретації С. Ф. Денисюка, як «...спосіб існування певної частини суспільства, процедура її життєзабезпечення, а не тільки конкретні акти з досягнення конкретних (окремих) злочинних цілей. ...Якщо під час боротьби зі злочинністю не враховувати ці аспекти і вивчати лише окремі злочини,

розробляючи відповідно до них засоби протидії, то не можна стверджувати про ефективну боротьбу із сучасною злочинністю» [209, с. 139] загалом і організованою, зокрема.

Саме тому в цьому дослідженні поняття організованої злочинності не зводиться до визначення, яке подано в чинному в Україні Законі «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю (30.06.1993 року у редакції від 05.01.2017 р.). В Законі під організованою злочинністю розуміють «сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань».

Організована злочинність як феномен не зводиться до поняття форм організованої злочинної діяльності, групових проявів злочинності, що кваліфікуються як самостійні злочини. Останні, в теорії кримінального права розглядаються переважно з позиції співучасті [210, с. 120].

Слушною є думка російського науковця Є. І. Чекмезової: коли йдеться про організовану злочинність, «...важливо усвідомити, що вона виникає і функціонує не як сукупність окремих злочинів, а як злочинна діяльність, що проникає в систему соціальних, правових, економічних та інших відносин, що існують в суспільстві. Протидія організований злочинній діяльності передбачає її доктринальне і законодавче визначення. В сучасних умовах нормами інституту співучасті (передбачених кримінальним кодексом), не можна повною мірою забезпечити протидію складним і повномасштабним проявам організованої злочинності. Хоч ці норми відіграють важливу роль в кримінально-правовій оцінці діяння осіб, що здійснюють організовану злочинну діяльність» [211, с. 4].

Що ж до інших основних понять і термінів, то їхні визначення вже давно усталилися в кримінології та науці кримінального права й не заподіють суттєвих труднощів в науковому осмисленні предмету дисертаційного дослідження.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження теоретико-методологічних засад історико-правового дослідження протидії організованій злочинності в радянській Україні (1960–1991 рр.) дає підстави для висновків.

1. Встановлено, що важливі для суспільно-юридичної практики історико-правові дослідження протидії організованій злочинності в Україні мають фрагментарний характер. Проте, протидія загального соціального чи спеціального (юридичного) виду має здійснюватися з урахуванням історичної перспективи. По-перше, слід вивчати сукупність усіх факторів, які впливають на функціональну динаміку організованої злочинності і, по-друге, враховувати параметри політичного режиму, за якими можна визначити, яку мету переслідує держава та у якій формі реалізує свій вплив на організовану злочинність на тому чи іншому історичному етапі розвитку суспільства: у формі боротьби, контролю, протидії чи запобігання.

2. Підтверджено актуальність парадигми діяльності в аналізі природи організованої злочинності як соціального явища. Встановлено, що в межах цієї наукової парадигми перспективним в методології комплексного аналізу кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності є інтегративний підхід, який створює умови для систематизації та оптимізації понятійного апарату в дослідженні основних чинників, ознак організованої злочинності як деструктивного соціально-правового явища та імплементації цих понять в закон і правозастосовну практику.

3. Уточнено поняття «організована злочинність» у історико-правовому вимірі та визначено його місце й інструментальну роль в системі кримінологічних категорій у дослідженні проблеми організованої злочинності як явища на політико-ідеологічному, науково-теоретичному, методологічному та юридичному (кримінально-прикладному) рівнях.

4. Встановлено, що окремо взяте поняття: «боротьба зі злочинністю», «контроль за злочинністю», «протидія злочинності», «запобігання злочинності» в історико-правовому вимірі чітко фіксує мету, яку переслідує держава, та які гарантії

висуває для опору організованим злочинності на тому чи іншому історичному етапі суспільного розвитку.

5. З'ясовано, що кримінально-правове забезпечення протидії організованим злочинності – це один із видів спеціального, нормативно-правового забезпечення протидії злочинності загалом, яке забезпечує реагування держави на вчинене суспільно-небезпечне діяння шляхом застосування будь-якої з форм кримінальної відповідальності, визначених законодавством про кримінальну відповідальність.

6. Визначено перспективи подальшого дослідження проблеми організованої злочинності у історико-правовому та порівняльно-правовому вимірах:

– існує потреба в неупередженому вивченні феномену організованої злочинності в Україні на основі розширення джерельної бази за рахунок введення до наукового обігу нових архівних матеріалів, що створить основу для об'єктивних висновків про природу організованої злочинності, джерела її формування, взаємозв'язків правлячого режиму і криміналу, зловживань з боку окремих працівників правоохоронної системи тощо;

– потребує вивчення регіональних особливостей генезису організованої злочинності. Повні відомості можна знайти лише в архівних джерелах, а вже потім аналізувати їх у співставленні з опублікованими для об'єктивного висвітлення проблеми;

– для удосконалення правового механізму протидії організованій злочинності, з урахуванням світового та вітчизняного (історичного і соціокультурного) досвіду, важливі порівняльно-правові дослідження в межах інтегрального підходу, який націлений на інтеграцію сучасних прогресивних ідей, на вивчення і врахування надбань та досвіду світової кримінології, різних вітчизняних і зарубіжних шкіл та теорій.

РОЗДІЛ 2
ДЖЕРЕЛА ТА ДИНАМІКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
В УРСР В УМОВАХ НАРОСТАННЯ КРИЗИ ТА РОЗПАДУ
КОМПАРТИЙНО-РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ УРЯДУВАННЯ
І ПЛАНОВОЇ ЕКОНОМІКИ (1960–1991 рр.)

2.1 Особливості та соціально-правові наслідки авторитарно-бюрократичного правління номенклатури

У підрозділі 1.3 дисертації увагу було зосереджено на дослідженнях, які по-різному визначають сутність організованої злочинності як вищого рівня організованої злочинної діяльності та організації кримінальних практик.

Водночас було з'ясовано, що найбільш виразно з предметними межами нашого дисертаційного дослідження корелює позиція вчених про історичний зв'язок організованої злочинності з сутністю політичного режиму, з відповідними формами здійснення влади.

Механізм такий: так за посередництвом інститутів держави відбувається реалізація інвестицій влади в суспільну практику, це дає змогу контролювати всі ресурси в державі особливою панівною групою, яка не переслідує злочинних цілей, але привласнює право розпоряджатися цими ресурсами та з їх допомогою реалізовує свій егоїстичний корпоративний інтерес. О. М. Бандурка і В. А. Греченко зауважують: «Історично у суспільстві завжди відносини складались у такий спосіб, що влада, належність до влади чи володіння нею відкривали значний діапазон можливостей для того, хто активно включений у політичний простір. ...Не тільки завдяки тому, що вона відкриває доступ до розподілу матеріальних ресурсів, але і через те, що за допомогою влади пропонується і утверджується певна інтерпретація життєвого світу [36, с. 8]. З'являються суб'єкти владних повноважень, які відповідно до ситуації, втягуються в злочинну діяльність. «Ознаки єдиної мети та прагнення кожного співучасника реалізувати свої власні цілі в межах групових, – зазначає О. О. Кваша, – є, натомість, обов'язковими ознаками кримінально-

правового поняття співучасті та всіх її форм, – як групових, так і організованих» [214, с. 271].

У зв'язку з цим, для характеристики організованої злочинної діяльності у кримінології переважно застосовується поняття «колективний суб'єкт», за допомогою якого здійснюється юридична оцінка події злочину загалом і, за загальним правилом, інкримінується кожному учаснику групи вся сукупність наслідків злочинної діяльності, що й дає підстави для оцінки цієї групи як колективного суб'єкту злочину [214, с. 271]. Цієї позиції підтримує у своїй дисертації В. М. Дрьомін [62].

Російський кримінолог Д. А. Шестаков переконливо довів, що загальним проявом організованої злочинної діяльності слугує тоталітарний режим. Злочини, скоєні в період ленінського та сталінського терору, були проявами організованої злочинності [216, с. 93–94]. Про злочинний характер радянського режиму наголошує і український науковець С. А. Саблук [63]. Сучасний український філософ В. Д. Гвоздецький, аналізуючи організовану злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу, вбачає її витoki в колишній тоталітарній державно-політичній системі з її командно-адміністративним управлінням економікою, гігантським бюрократичним апаратом, утвердженням принципу патронату і клієнтизму, як умови розвитку небувалих розмірів корупції [188, с. 10]. Російський науковець В. В. Лунєєв, даючи кримінологічну характеристику російської організованої злочинності, запровадив термін «радянська номенклатурна корумпована організована злочинність» [72].

Розвиваючи озвучену в літературі ідею зв'язку організованої злочинності з сутністю тоталітарного (авторитарного) політичного режиму, гіпотетично можна вживати термін «радянська номенклатурно-бюрократична форма організованої злочинної діяльності».

Цей термін використовується як інструмент вивчення організованої злочинної діяльності, яку слід розглядати як спосіб існування певної частини суспільства, процедура її життєзабезпечення в умовах авторитарно-бюрократичного правління, а не тільки як окремі акти з досягнення конкретних (окремих) злочинних цілей. Це дає

змогу змінити традиційний формат кримінологічних досліджень, які часто роблять акцент на тотожності понять «злочин» і «злочинна діяльність», а отже, істотно обмежують її зміст, зводячи до скоєння окремих злочинів, або до повторності злочинів, або до тривалого злочину. Ф. Є. Денисюк зауважує: «Як і будь-яка діяльність, злочинний її різновид має послідовність розвитку, притаманні йому елементи професійності та організованості. Якщо під час боротьби зі злочинністю не враховувати ці аспекти і вивчати лише окремі злочини, розробляючи відповідно до них засоби протидії, то не можна стверджувати про ефективну боротьбу зі сучасною злочинністю» [209, с. 139].

Цю тезу можна без перебільшення поширити на проблему протидії організованій злочинності. Вирішення проблеми ефективної протидії організованій злочинності можна загнати у глухий кут, якщо зводить її розуміння до сукупності злочинів, що здійснюються у вигляді промислу організованими групами і злочинними організаціями (злочинними співтовариствами). Такий формат аналізу відволікає законодавця і практичних працівників від сутності проблеми, а саме історичного зв'язку організованої злочинності з сутністю політичного режиму, з відповідними формами здійснення влади.

У зв'язку із наведеним вище, *метою цього підрозділу є:*

– довести існування причинно-наслідкового зв'язку між тенденціями розвитку організованої злочинності з еволюцією тоталітарного політичного режиму в Україні (1960–1991 рр.), в умовах якого відбувся мутуалізований симбіоз злочинної діяльності суб'єктів кримінального світу з корумпованою частиною керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, що належали до радянської номенклатури;

– на основі архівних документів, обґрунтувати, що витoki організованої злочинності в Україні сягають радянської тоталітарної державно-політичної системи з командно-адміністративним управлінням економікою, гігантським бюрократичним апаратом, утвердженням принципу патронату і клієнтизму як умови розвитку небувалих розмірів корупції;

– розвинути твердження, що організована злочинність може створюватися на базі офіційних владних структур.

Життєво необхідним інструментом реалізації державної політики завжди була бюрократія (державні службовці), завдання якої полягає у кваліфікованому виконанні функцій управління. Головне, щоб ця бюрократія не перетворювалася на панівну силу (за М. Вебером – «монократичну бюрократію»), як це було в СРСР і багатьох державах соціалістичного табору [221]. У такому випадку, важливим для розгляду є механізм становлення радянської бюрократії, з урахуванням тієї обставини, що ідеологізованою формою радянського бюрократизму є командно-адміністративна система владарювання авторитарного типу. Сутність авторитарного режиму загалом виражається в корпоративності, загальній рівності, закритому характері боротьби за лідерство, номенклатурному характері еліти, мобілізуючій ролі єдиної партії тощо [222, с. 101]. Стрижнем цієї системи є авторитарно-бюрократичне правління номенклатури.

В СРСР на становлення радянської бюрократії суттєво вплинула однопартійна система; утвердження диктатури правлячої більшовицької партії, яка монополює розпоряджалась усіма економічними ресурсами країни, орієнтуючись на єдино «вірну наукову методологію» марксизму-ленінізму. Ця ідеологія вибудовувалась на культурі фізичної праці, принципі патерналізму влади, запереченні приватно-власницьких відносин, абсолютизації колективістської традиції в системі соціально-економічних відносин, особливому тлумаченні моральних цінностей і права та набувала поширення в масах через докорінну перебудову культури і освіти.

В ході утвердження комуно-більшовицького режиму, в СРСР сформувався своєрідний симбіоз демократії і тоталітаризму, породженням якого стало правління номенклатури. Термін «номенклатура» став загальноживаним значною мірою завдяки появі у 1980 р. у ФРН книги радянського емігранта М. С. Восленського «Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза» [223]. Ця панівна верхівка в літературі отримала ще назву «партократія» (за А. Г. Авторхановим) [224], «панівна бюрократія» (Л. Д. Троцький) [225, с. 88], «новий клас» (М. Джилас) [226, с. 544] у розумінні – економічно і політично

панівний клас, форма організації політичної еліти, форма організації державної влади в СРСР.

В СРСР в умовах комуно-більшовицького режиму, політика отримала перевагу перед економікою. Відтак, виборовши з опозиційними партіями монополію на політичну владу, компартія більшовиків перебрала на себе організацію і забезпечення функціонування радянської держави, шляхом формування корпорації управлінців на основі номенклатурного принципу. За оцінкою М. С. Восленського, номенклатурний принцип відбору кадрів управлінців означає захоплення командних вершин влади партійними функціонерами (не завжди відданих ідеології, яку проповідують) і здійснення контролю над державою через систему номенклатурних посад, що дає змогу забезпечувати контроль над держапаратом і, головне, реалізувати функцію контролю над усіма сферами суспільного життя [223].

Як суспільне явище, номенклатуру вивчали російські дослідники Т. Коржихіна, Ю. Фігатнер, В. Пашин, Ю. Свириденко, В. Мохов та інші. Із українських – М. Дорошко, В. Колесник, Ю. Кузьменко, С. Кульчицький, М. Виговський, М. Фролов, Т. Першина та інші. Усі вони роблять висновок, що номенклатура була одним з найважливіших інститутів забезпечення функціонування радянської влади. «Каналами управлінської системи, що існувала в СРСР, – пише український історик С. Кульчицький, – текла влада високої напруги. Але номенклатурники були її провідниками, а не носіями. ...Справжня влада зосереджувалася в руках обмеженого кола олігархів – вищих функціонерів та вождів» [227, с. 10].

Підсумовуючи досягнуте у вивченні радянської номенклатури, український дослідник О. Штейнле наголошує, що її природа була «полікратичною». На кожному рівні (загальносоюзний – республіканський – обласний – міський – районний) існували окремо субцентри влади (олігархічні групи), які формували власні номенклатури. Механізм прийняття та виконання політичних рішень в СРСР та УРСР формувався навколо цих «субцентрів влади». Владні повноваження делегувалися з єдиного центру партійним органам різного рівня, урядовому апарату та радянським органам, господарському апарату, керівництву правоохоронних

органів, армії тощо. Усі інститути та щаблі управління об'єднувалися у високоцентралізованій системі управління, яку очолювало Політбюро компартії, а керівники загальнодержавних інститутів репрезентували їх інтереси на вищому партійно-державному рівні [228].

Існувало два основні види номенклатури: партійна номенклатура та номенклатура державного управління. Партійна номенклатура – це працівники органів та інститутів загальносоюзного масштабу – ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ, ВЦСПС, ЦК профспілок, центральні громадські організації та республіканського – ЦК республіканських компартій, республіканські ЦК комсомолу, ради та ЦК профспілки, в межах областей – крайкоми, обкоми та окружками КПРС, ВЛКСМ та профспілки. До номенклатури державного управління належали голови урядів СРСР та республік, міністри, голови держкомітетів, начальники головних комітетів, управлінь та відділів Ради Міністрів, міністерств та держкомітетів, голови виконкомів (областей, округів, районів, міст), заступники усіх цих посадовців, працівників апаратів Верховної Ради СРСР та республік. На думку О. І. Крюкова, «радянська номенклатура – це система найбільш важливих управлінських посад у державному апараті й у суспільних організаціях, кандидатури на які попередньо розглядались, рекомендувались, затверджувались та відкликались партійним комітетом – від райкому, міському до ЦК КПРС» [229, с. 149].

З самого початку встановлення радянської влади в Україні Кремль активно опікувався кадровими питаннями, які стосувалися вищого керівництва республіки. Навіть після затвердження ще в 1926 р. номенклатури ЦК КП(б)У (перелік посад, які перебували на обліку у ЦК КП(б)У, існував ще у 1921 р. [230, с. 90–91]), ключові республіканські посади: номенклатура ЦК КП(б)У, номенклатури обкомів, міськкомів та райкомів партії і надалі перебували в номенклатурі ЦК ВКП(б). Згодом сформувалась номенклатура первинних партійних та комсомольських організацій. загалом, перші, другі та інші секретарі обкомів, секретарі ЦК, кандидати і члени Політбюро ЦК КПУ були номенклатурою ЦК КПУ і водночас входили до номенклатури Секретаріату і Політбюро ЦК КПРС. Так, наприклад, станом на 1987 р., номенклатура ЦК КПУ нараховувала 7 266 осіб, з яких до

номенклатури Політбюро ЦК КПРС входило 29 представників, до номенклатури Секретаріату ЦК – 188 осіб, а до обліково-контрольної номенклатури ЦК – 187 осіб [231, с. 105–106]. Усі вони виконували функцію трансляторів рішень Кремля на терени УРСР з головних соціально-економічних, політико-ідеологічних питань.

Як цілісність, номенклатура була представлена верховними структурами партійного і державного апарату, вищими чинами силових і судових органів, господарниками, керівниками міністерств, комісій державного рівня, ректорами вищих навчальних закладів, редакторами газет, вищими ієрархами релігійних організацій, головами колгоспів і директорами радгоспів. Ця верства, сформувавшись у кінці 30-х років, перетворилась на становий хребет піраміди влади в СРСР і перебувала в цьому становищі аж до початку 90-х рр. ХХ століття. Основу піраміди складала чітко структурована, ієрархієзована армія партфункціонерів-бюрократів, районного, обласного, республіканського, союзного штабу. Висування на державні посади усіх рівнів, включаючи і вище державне керівництво, здійснювалось винятково з рядів партійної номенклатури [223, с. 124; 19–22]. Номенклатура принципово виокремлювала себе не тільки з-поміж пересічних громадян, а й однопартійців «без портфелів». Привілеї комітетського корпусу партії робили його фактично незалежним від рядових комуністів. Останні не могли навіть виключити з партії апаратника, так як статутні норми вимагали на те згоди 2/3 членів пленуму відповідного комітету [236, с. 116–117].

Для радянської бюрократії загалом, наголошує М. С. Восленський, характерним є зрощування законодавчої і виконавчої, військової і цивільної, адміністративної і судової влади, злиття партійного і державного апарату. Проте, найголовніше, що номенклатурний принцип дає змогу групі, яка захопила контроль над державою, трансформувати також і суспільство загалом, підпорядкувати його своїй ідеології, і, головне, наповнити канали соціальної мобільності брехнею, схожою на правду, задля забезпечення в результаті власної безпеки і стабільності свого владарювання. Тому не випадково характерними рисами номенклатурної бюрократії були: секретність, закритість, жорсткий відбір за принципом відданості справі партії та діловим якостям. Однак, головну роль в житті номенклатурних

працівників відігравали не гроші, не власність на засоби виробництва, а привілеї. Зосередивши у своїх руках розподіл і перерозподіл усіх наявних ресурсів у державі, вони поставили себе над і поза законом.

Політика М. С. Хрущова сприяла посиленню місцевих керівників разом з оточенням. Ще у 1955 р. регіональні партійні комітети отримали широкі можливості у визначенні структури партапарату та встановленні окладів для його працівників [237, с. 123–125]. Через два роки до сфери повноважень республік віддали питання оргструктури, контроль над системою політичної освіти та засобами масової інформації. У 1958 р. регіони отримали право вирішувати низку фінансово-бюджетних питань [237, с. 441–442, 458–459]. За схожою логікою відбувалося розширення повноважень радянських органів. Сприяли децентралізації й економічні нововведення М. С. Хрущова. Раднаргоспна реформа 1957–1965 рр. створила потужний економічний фундамент для регіоналізації влади. Значну частину повноважень щодо контролю над ресурсами було перенаправлено безпосередньо місцевому керівництву. Це рішення відкривало безмежні можливості керівникам обкомів та облвиконкомів одноосібно впливати на переміщення потоків матеріальних цінностей і фінансів.

Змова 14 жовтня 1964 р. призвела до відсторонення М. С. Хрущова від влади. Низку його ініціатив, зокрема з раднаргоспами, було згорнуто. Однак цілковитого повернення до сталінської практики надцентралізованого правління не відбулося. Формально союзна верхівка зберігала жорсткий контроль над усіма рівнями управлінської системи в республіці. Проте на практиці цілі галузі економіки в окремих регіонах повністю перебували в розпорядженні місцевої номенклатури. Від обраних керівників підприємств і колгоспів очікувалась особиста лояльність та дотримання елементарних правил політичної поведінки [67, с. 439]. Так відбувалося і в інших республіках СРСР. За оцінкою М. С. Восленського, керівна частина чиновництва фактично «приватизувала» функції своїх відомств і установ та стала використовувати владний ресурс не тільки у власних корисливих інтересах, а й на користь структур, часто кримінальних, від яких перебувала в прямій або непрякій залежності [223].

У 1966 році рішенням XXIII з'їзду КПРС було внесено часткові зміни до статуту партії. Зокрема, скасовувалися положення (запроваджені М. С. Хрущовим) про періодичну заміну складу керівних партійних органів та про періодичну ротацію партійних кадрів. Внесені зміни законсервували «старіння» номенклатури. Надалі, призначені в 60–70 рр. керівники різних рівнів перебували на своїх посадах по 15–20 років (середній вік висуванців становив 56,6 років), утворюючи ядро регіональних кланів.

Із травня 1972 р. по вересень 1989 р. на посаді першого секретаря ЦК КПУ перебував В. В. Щербицький (належав до т. зв. дніпропетровського клану, представники якого за роки правління Л. І. Брежнєва обіймали керівні посади у партійному й державному апараті). Він був відповідальний за чистку українського державного і політичного апарату (який у роки правління П. Ю. Шелеста наважився проводити автономний щодо Москви політичний курс), за русифікацію політичного та культурного життя в Україні, розправу з дисидентами. Однозначно підтримував лінію московського центру щодо України, погоджуючись на її статус «другої серед рівних». Став одним із трьох останніх брежнєвських висуванців, які в часи «перебудови» найдовше втрималися у Політбюро ЦК КПРС. М. С. Горбачов, залишаючи В. В. Щербицького при владі, намагався забезпечити у такий спосіб контроль над Україною. В. В. Щербицьким (відправлений на пенсію у вересні 1989 р.) було зроблено усе можливе, щоб стримати розвиток демократичних процесів і гласності в Україні, перетворивши республіку в «заповідник застою». Проводив політику жорсткої централізації, повної підпорядкованості республіки центру; посилив русифікацію (проведення всіх державних і партійних заходів російською мовою тощо). І головне, що важливо в предметних межах цього дослідження, підбір кадрів здійснював за принципом особистої відданості («люди Щербицького»: В. Ю. Маланчук – секретар ЦК КПУ з ідеології, О. П. Ляшко – Голова Ради Міністрів УРСР, В. В. Федорчук – голова КДБ УРСР та інші).

За правління на посаді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва і першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького, «вотчини» в УРСР отримали Олексій Ватченко (перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ 1965–

1976 рр.), Володимир Дегтярьов («перший» Донецької області в 1964–1976 рр.), Володимир Шевченко (очільник Ворошиловградського обкому в 1964–1973 рр.), Михайло Кобильчак («перший» Кіровоградської області в 1967–1982 рр.). Запорізьку область контролював Михайло Всеволожський, який керував обкомом партії з 1966 по 1985 рр. тощо. Усі ці могутні апаратні угруповання були невід’ємними складниками єдиної партійно-державної системи СРСР. Постійно боролись між собою за владу, залучаючи до сфери свого впливу «відданих» людей. Проте навіть періодичні кадрові «перетруси» не могли зруйнувати цих угруповань [240, с. 140–147].

У другій половині 70-х – початку 80-х років ротація еліти стабілізувалась, припинилося її поповнення знизу. Зміни в політбюро ЦК КПУ відбувалися, зазвичай, лише після смерті його членів, а склад Рад народних депутатів, Рад Міністрів СРСР, союзних та автономних республік визначали відповідні бюро парткомітетів. Лише загострення з 1987 року політичної і соціально-економічної ситуації в країні спричинило вимушений вихід (на пенсію або за власним бажанням) зі складу політбюро ЦК КПУ впливових членів: О. П. Ляшка – голови РМ УРСР, С. Н. Мухи – голови КДБ УРСР, В. Ф. Добрика – 1-го секретаря Львівського обкому КПУ, І. О. Мозгового – секретаря ЦК КПУ, О. А. Титаренка – 2-го секретаря ЦК КПУ, Є. В. Качаловського – 1-го заступника голови РМ УРСР та інших. 28 вересня 1989 подав заяву про звільнення від обов’язків 1-го секретаря і члена політбюро ЦК КПУ В. В. Щербицький [241].

3-поміж українських кланів важковаговиками були Дніпропетровський, Донецький та Харківський [242, с. 169; 30]. Найвпливовішими були два потужних угруповання – донецьке і дніпропетровське. За висновками науковців, між цими ними існував своєрідний неписаний договір: за «дніпропетровцями» залишалися «політичні посади», натомість «донецькі» очолювали уряд [244].

Слід зауважити, що вплив дніпропетровської, донецької та харківської партійних організацій посилювався в середовищі партійної номенклатури республіки, починаючи ще з 1950-х рр. Перші секретарі обкомів цих регіонів в обов’язковому порядку ставали кандидатами в члени політбюро ЦК КПУ, згодом – повноцінними

членами, що означало доступ до вищого органу управління номенклатури з УРСР, другої за величиною республіки в союзі [242, с. 170]. Причину посилення і впливовості названих кланів можна відшукати у одному з листів-звернень до ЦК КПРС першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста (25 липня 1965 р.), в якому повідомляється, що радянський уряд підтримує розвиток Донбасу та Подніпров'я, для яких виділяється половина усіх капіталовкладень (республіки) для розвитку вугільної, гірничорудної та металургійної галузей промисловості, хоч це й шкодить розвитку промисловості інших регіонів, фінансування яких відбувається за залишковим принципом [245]. Власне з приходом до влади В. В. Щербицького, кадрові перестановки остаточно закріпили за партійною номенклатурою дніпропетровського клану статус доміантного в політичному житті республіки, а отже, необмеженого контролю над ресурсами в республіці [246, с. 36–37].

Паралельно із формуванням кланів на чолі з патронами та відданими їм клієнтами розростався бюрократично-чиновницький апарат. Так, наприклад, протягом 1965–1985 рр. в СРСР щороку виникали нові центральні міністерства і відомства з підвідомчими організаціями. Якщо на початку 1965 р. налічувалось 29 союзних і союзно-республіканських міністерств, то до 1985 р. кількість центральних органів управління в СРСР досягла 160, а в апараті державного управління на різних рівнях працювали близько 18 млн осіб – одна сьома частина від усього працездатного населення країни. За двадцять років, після усунення М. С. Хрущова від влади, чисельність управлінців в СРСР збільшилась у шість разів – з 13 до 18 млн осіб (фактично один управлінець – на 6–7 осіб працюючих). Швидкий ріст бюрократії супроводжувався неухильним розширенням пільг і привілеїв. Так, з середини 80-х років на її утримання держава витрачала щорічно понад 40 млрд рублів, або 10 % свого бюджету [251, с. 106]. Тотально запанувала атмосфера безкарності і всепрощення, з яскраво вираженою моральною деградацією переважної частини партійно-державного апарату. В літературі вказується на поширення в цей період корупції та зрощення партноменклатури з елементами злочинного світу [252].

В архівних фондах зберігаються матеріали, які демонструють сказане. Так, в стенограмі засідання колегії Прокуратури УРСР від 17 червня 1971 року прямо вказується, що причини зловживань укорінені в різних центральних відомствах та інших органах влади окремих областей. Зокрема, зазначено (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «Аналіз слідчої практики у справах про великі і особливо великі розкрадання, показує, що ще кілька років тому злочинці викрадали матеріальні цінності, здебільшого на виробництві (випуск неврахованої та реалізація надлишкової продукції, створених за рахунок завищених норм списання виробничих затрат та збитків, використання недоліків у ціноутворенні). На сьогодні, об'єктом розкрадання найчастіше стають гроші. Розкрадання здійснюють найчастіше безпосередньо бухгалтери та обліковці, котрі підробляють документи бухгалтерського та грошового обліку – касові ордери, рахунки-фактури, платіжні відомості, трудові угоди, посвідки про відрядження. Такі розкрадання складають 70–75 % від загальної кількості різних видів розкрадань. Подібне становище пояснюється тим, що на окремих об'єктах народного господарства до розпорядження матеріальними цінностями та їх обліку все ще залучаються не перевірені особи або раніше судимі за корисливі злочини; злочинні дії не присікаються, розкрадачі тривалий час уникають викриття та відповідного покарання. Безсумнівно, все це вимагає активізації роботи відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності і відповідного прокурорського нагляду. Хабарництво, користолюбство, різноманітні побори процвітають в торгівельних організаціях, на підприємствах побутового обслуговування, в навчальних закладах, в житлово-побутових, експлуатаційних організаціях. Хабарі беруться за влаштування на роботу, за вступ і навчання у вузах, за відпуск товарів підвищеного попиту, за надання квартир» [253]. Десятки архівних справ ф. 288, опису 16 (Т. 2) – це кримінальні справи, порушені за фактом хабарництва та розкрадання соціалістичної власності в особливо великих розмірах.

Ю. В. Андропова, який замінив Л. І. Брежнева на посту Генерального секретаря ЦК КПРС, здійснив поодинокі спроби обмежити владу регіональних еліт, шляхом боротьби з корупцією всередині номенклатури. Проте вже після його смерті

переслідування окремих її представників, звинувачених в корупції, припинилися. К. Черненко зміцнив позиції номенклатури за рахунок проведення політичної кампанії т. зв. посилення ролі рад з перспективою суміщення радянських та партійних еліт відповідного рівня.

Найрадикальніші спроби обмежити вплив номенклатури здійснив М. С. Горбачов на тлі поступової втрати компартією монопольного становища в політичній системі країни [254, с. 53]. Цей процес відбувся, за визначенням Т. Коржихіної та Ю. Фігатнера, у два етапи: 16 жовтня 1989 р. у газеті «Правда» було оголошено, що комісія ЦК КПРС із питань партійного будівництва та кадрової політики прийняла рішення про ліквідацію «обліково-контрольної номенклатури», а 23 серпня 1991 р. була позбавлена списково-номенклатурного принципу влади й вища держпартократія [255, с. 37]. В УРСР обліково-номенклатурний принцип влади діяв формально до виходу Указу Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» (27 серпня 1991 р.) [256].

Багатошарова номенклатура радянського зразка, за оцінкою політологів (М. П. Гетьманчука, В. К. Грищука, Я. Б. Турчин та ін.), породжена тоталітарним режимом [257], для якого характерні: монополізація влади в руках однієї партії (одного лідера); зрощення правлячої партії з державою; одержавлення громадянського суспільства; формальне допущення громадян до політичного життя і фактичне відчуження їх від нього; безальтернативні форми демократії, які створюють видимість усенародної підтримки влади на всіх рівнях, через закриті джерела, бюрократичним способом; відсутність механізму наступності влади; ігнорування права, законності, легального правосуддя; існування потужного апарату соціального контролю та примусу (служба безпеки, армія, поліція). В економіці також присутнє повне домінування ідеологічних настанов тоталітаризму, які етатизують господарське життя, обмежують і – у перспективі – повністю ліквіднують приватну власність та ринкові відносини, завдяки впровадженню командно-адміністративних методів управління. Скасування інституту приватної власності призведе до масової люмпенізації та повної матеріальної залежності людей від держави. Формується соціальна структура, якій влада на власний розсуд надає

економічні та соціальні привілеї, зрівнюючи, натомість, у такий спосіб, розподіл матеріальних благ для більшості громадян [257].

В Енциклопедії історії України наголошується на злочинному характері функціонування номенклатури. Зазначається, зокрема: «Перетворившись на панівну верству радянського суспільства, номенклатура відіграла надзвичайно негативну роль у його житті. Десятки мільйонів людських жертв, бідність населення, ліквідація свобод, позбавлення членів суспільства елементарних умов для нормального існування, створення тоталітарної системи влади – ось неповний перелік наслідків її панування в СРСР. Найжахливішими наслідками панування більшовицької номенклатури в Радянській Україні стали голодомори 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. і 1946–1947 рр., фізичне знищення національної інтелігенції, генофонду української нації, масові репресії проти носіїв української національної свідомості в республіканському партійно-радянському керівництві» [258].

У такий спосіб, номенклатура узурпувала політичну і державну владу в СРСР і УРСР, поставила себе поза і над законом, поза публічною критикою, так як всі, хто мав би здійснювати контроль за діяльністю органів та інститутів влади, самі належали до номенклатури.

Трансформація номенклатури у різні історичні періоди існування комуно-більшовицького режиму не змінювала її сутності. Характерними рисами більшості партійних і радянських керівників залишалися консерватизм, страх відповідальності, формалізм у роботі, про що згадував Перший секретар ЦК КПУ (1963–1972 рр.) П. Ю. Шелест [259]. Водночас, кастовий (корпоративний) принцип формування партійно-державної еліти сприяв перетворенню її у своєрідний модернізований стан феодалів, які одноосібно правили у своїх вотчинах. За визначенням радянського історика Д. А. Волкогонова, за умов застою відбувалась своєрідна «феодалізація» місцевих партійних комітетів, де перший секретар обкому партії володів в області майже необмеженою владою [260, с. 32]. Як наслідок, запанувала атмосфера тотальної безкарності і всепрощення з яскраво вираженою моральною деградацією переважної частини партійно-державного апарату як в центрі, так і на місцевому рівні, зокрема і в районах та селах.

У фондах державних архівів України зберігаються скарги і листи ще за «доби відлиги» (1953–1964 рр.), у яких громадяни інформували високе партійне й державне керівництво про факти недостойної, на їхній погляд, поведінки місцевого керівництва – членів КПРС, які водночас були депутатами місцевих рад, зловживання ними службовим становищем, дрібне (за сучасними мірками) хабарництво, порушення норм етики керівника тощо. Особливо ці явища посилювались у добу брежнєвського застою (1964–1986 рр.). Водночас, спостерігається певна закономірність у таких скаргах. Усі вони закінчувались висновками: названий посадовець «ганьбить світле ім'я комуніста». Отже, авторитет номенклатури у суспільній свідомості ще був високим.

Вивчення матеріалів кримінальних справ за 1967–1969 рр., фонду Генеральної прокуратури Українсько РСР показує, що порушенню законності, зокрема перевищенню влади та рукоприкладству з боку депутатів місцевих рад, окремих відповідальних працівників, голів колгоспів (особливого розповсюдження набули побиття колгоспників головами правління як покарання за різного роду провини), сільських рад, директорів радгоспів, сприяло призначення на керівні посади «морально нестійких людей», частина з яких мала судимість. Так, наприклад, у доповідній записці Прокурора УРСР Ф. Глуха в ЦК КП України від 29 січня 1969 р. повідомляється про аморальну поведінку окремих депутатів місцевих рад, які часто, перевищуючи службові повноваження, застосовували рукоприкладство відносно громадян. Проте ради своїми рішеннями відмовляли у наданні згоди на притягнення до кримінальної відповідальності таких депутатів, виконкоми сільських рад зтягували вирішення цих питань, несвоєчасно розглядали подання прокурорів. Деякі керівники колгоспів і радгоспів не лише потурали випадкам порушення законності, але й ставали на захист винних осіб [261; 262]. У довідці, за підписом того ж прокурора Ф. Глуха від 22 січня 1968 року, повідомляється про факти порушення соціалістичної законності головами колгоспів, які є членами партії. «В кінці вересня 1967 року голова колгоспу «Україна» Жидачівського району Львівської області – Каратнюк, запримітивши в посівах худобу, яку пас підліток Денис Володимир, почав його бити і зламав хлопчику руку. Слідство у справі

закінчено, але так як Каратнюк є депутатом Райради, сесія не дала згоди на притягнення його до кримінальної відповідальності. Рішення сесії мотивували тим, що Каратнюк заслуговує суворого покарання, але враховуючи, що перевищення владних повноважень він допустився під час перевірки стану збереження соцвласності і з метою охорони колгоспного майна, обмежитися осудженням вчинку Каратнюка і вважати за недоцільне давати згоду на віддання його до суду.

Голова колгоспу «Будівник комунізму» Черняхівського району Житомирської області – Черненко – за останні два роки припустився низки грубих порушень законності: у липні 1966 року біля клубу ударив в лице підлітка Безпалюка, а в грудні того ж року побив колгоспника Леуса Володимира за те, що він посварився зі своєю сестрою. У липні 1967 року наніс побої шоферу колгоспу Кухнюку, який відмовився вночі їхати автомашиною, а в серпні 1967 року побив колгоспного пастуха Леуса Павла за те, що він пас худобу поміж овочевими плантаціями. 21 серпня 1967 року, нехтуючи постановою технічної інспекції про заборону експлуатувати несправну сушилку, Черненко зірвав з дверей печатку, і відіслав туди працювати колгоспника Ткачика. Під час роботи в сушильці виникла пожежа, від якої колгоспник Ткачик – батько чотирьох дітей загинув. Прокуратура порушила кримінальну справу проти Черненка, але сесія сільської Ради, депутатом якої є Черненко, не дала згоди на віддання його до суду, хоч вже двічі розглядала це питання. Свою відмову сесія мотивувала тим, що колгоспники, яким наніс побої Черненко, мовляв нехороші люди, що виконком сільської ради погано виховував Черненка, а зараз вони займуться його вихованням без втручання суду» [263; 264].

У такий спосіб, у 1960–1991 рр. на теренах України панував авторитарно-бюрократичний режим правління номенклатури, який тотально підпорядкував своїм корпоративним, патронально-клієнтальним інтересам інститути держави і суспільства. На думку Р. Патнем, «...у вертикальних зв'язках між патроном і клієнтом існує залежність, а не взаємність, а також корисливість – як з боку патрона (експлуатація), так і з боку клієнта (шахрайство)» [232].

Номенклатура незаконно приватизувала владу, зосередила у своїх руках розподіл і перерозподіл усіх наявних ресурсів у державі, поставила себе над і поза законом, підпорядкувала корпоративному інтересу функціонування інститутів держави і суспільства. За таких обставин склалися сприятливі умови для криміналізації передусім тих державних структур, на які покладаються функції розпорядження державними фінансовими, матеріальними, природними, інформаційними та іншими ресурсами, що можна назвати замаскованим здійсненням злочинної діяльності під прикриттям визнаного суспільною свідомістю (але не офіційно визнаного, тобто поза законом) правового статусу.

Безумовно, діяльність номенклатури не була пов'язана зі стійкою кримінальною субкультурою. Кримінальне законодавство УРСР не визнавало її суб'єктом злочину. Отже, *de iure* її не можна визнати колективним суб'єктом злочинної діяльності. Проте *de facto* діяльність номенклатури визначалась особливою кримінально-правовою ідеологією марксистсько-ленінсько-сталінського зразка, яка визнана міжнародною спільнотою такою, що спричинює діяння, які за характером і ступенем суспільної небезпеки, відповідають злочинам. Кримінологи наголошують, що потерпілими від злочинів корпоративних (колективних) утворень може бути невизначене (неперсоніфіковане) коло осіб, проте інтереси їх охороняються кримінальним законодавством (життя і здоров'я громадян, економічна, екологічна, суспільна безпека, здоров'я населення тощо) [267]. У такому випадку, злочинні дії чи бездіяльність окремих представників номенклатури логічно набувала ознак колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності.

По-перше, це була усталена цілісно структурована, неформальна, а отже, квазілегітимна бюрократично-управлінська структура, яка складалась з партійних функціонерів і бюрократів-управлінців. Усі вони належали до правлячої комуно-більшовицької корпорації, поділеної на клани, яка здійснювала тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя. Належність до номенклатури заклала міцний фундамент у зловживання владою, так як можливість розпоряджатися різноманітними ресурсами, без належного контролю (такого, що не передбачає

санкцій), породжує потреби окремих функціонерів у задоволенні власного корисливого інтересу.

По-друге, ця неформальна (утворена поза законом) структура функціонувала в межах і від імені усієї держави. Мала всі ознаки соціального інституту та добре налагоджений, відпрацьований десятиліттями механізм адаптації й пристосування до змін у кримінальному законодавстві, які сама ж ініціювала; здійснювала тотальний контроль над діяльністю правоохоронних органів, служби безпеки і судової системою; успішно протистояла методам протидії з боку правоохоронних органів, так як ці методи сама й затверджувала.

По-третє, найхарактернішою ознакою цієї структури є організованість, в основі якої лежить феномен влади або управлінські відносини на основі принципу демократичного централізму (сувора ієрархія із начальників-підлеглих) та кругова порука. Тут слід наголосити, що кримінологи усього світу встановили, що найбільш небезпечні ті форми організованої злочинної діяльності, в організації чи діяльності якої беруть участь особи, наділені владою та привілеєм здійснювати примус [268, с. 167].

Згідно з архівними матеріалами, окремі представники номенклатури, як колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності, більшою чи меншою мірою, мали корумповані зв'язки із злочинним світом або самі вчиняли злочини, частіше в економічній сфері, сприяючи, у такий спосіб, поширенню різних форм загальнокримінальної злочинності.

Основний соціально-правовий наслідок авторитарно-бюрократичного правління номенклатури – це позбавлення правового змісту офіційних публічних інститутів та заміна їх патрон-клієнтальними корумпованими зв'язками. Набувши рис колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності, вона сама стала одним із детермінантів злочинності. Її правління прямо сприяло криміналізації суспільства. Основною ознакою ступеню цієї криміналізації є зафіксований у кримінальній активності населення рівень загальнокримінальної злочинності.

2.2 Криміногенні фактори організованої злочинності в УРСР як деструктивного соціально-правового явища (1960–1991 рр.)

Однією з найважливіших функцій держави є протидія злочинності [271, с. 30–38]. Визначення стратегії загального забезпечення цієї протидії покладається на політику боротьби зі злочинністю, а кримінально-правове забезпечення в кожній окремо сфері суспільних відносин покладається на кримінально-правову політику [203; 271]. В основі розроблення кримінально-правової політики та, відповідно, концепції кримінально-правового забезпечення протидії організованої злочинності обов'язково має лежати аналіз криміногенних факторів – сукупність умов, що породжують злочинність.

Науковці наголошують на необмеженості переліку криміногенних факторів, пов'язуючи це з проблемою криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь у правовому житті [237; 272, с. 59; 97, с. 341; 274; 275, с. 249]. Підручники з кримінології класифікують криміногенні фактори злочинності переважно за змістом на економічні, соціальні, суспільно-моральні, організаційно-управлінські та негативно-правові.

Економічними факторами традиційно називають глибокі кризові явища в економіці, породжені економічною діяльністю, забороненою законодавством. До соціальних факторів відносять глибоке розшарування в суспільстві, його маргіналізацію та люмпенізацію, що традиційно є наслідком зубожіння та зростання недовіри громадян до держави. Під суспільно-моральними факторами розуміють погіршення морального клімату в суспільстві, девальвацію духовних цінностей. Організаційно-управлінські фактори пов'язують з неефективним функціонуванням інститутів влади, непрозорим характером кадрової політики, особливо щодо зайняття вищих посад (заміщення посад працівників сфери державного управління не на підставі їх ділових і моральних якостей, а через знайомство, особисту відданість тощо); низькою виконавчою дисципліною; безвідповідальністю. Негативно-правові фактори корелюють з неефективним законодавством (недоліки в

законодавстві, колізії норм) та процесуальними порушеннями в діяльності правоохоронних і правозастосовних органів.

Метою цього підрозділу є:

- здійснення аналізу комплексного впливу криміногенних факторів на поширення злочинності в УРСР протягом 1960–1991 рр. Серед них виокремити ті з них, які прямо впливали на генезу організованої злочинності;
- крізь призму аналізу соціально-економічних факторів визначити сутність організованої злочинності та її відмінність від економічної.

Слід зауважити, що в літературі радянської доби питання комплексного впливу криміногенних факторів на генезу організованої злочинності в УРСР не аналізувалося. Панувала аксіома про злочинність загалом, як пережиток минулого, що суперечить радянським цінностям [276; 277].

Для наукового підтвердження чи спростування цієї аксіоми актуальними є історико-правові дослідження, результати яких багато в чому сприяють вирішенню дискусійних питань про джерела і тенденції її формування та про шляхи запобігання поширенню на сучасному етапі трансформації українського суспільства. Відомий учений-криміналіст та історик права XIX ст. О. Ф. Кістяківський писав, що «без світла історії як науки, яка розкриває поступовий розвиток роду людського, кримінальне право минулих формацій сприймалось би в багатьох пунктах витвором божевільного» (цитату наводимо із статті російського науковця В. О. Волколупової) [278; 279]. Наведені у попередньому підрозділі факти про номенклатуру як колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності повністю підтверджують слова науковця.

Історіографічний аналіз літератури свідчить, що окремі українські вчені давно звернули увагу на парадоксальний факт: панівна еліта (це однаково стосується і панівної еліти комуно-більшовицького зразка) замість того, щоб направити усі зусилля держави і суспільства на подолання злочинності, багато в чому сприяє криміналізації суспільних відносин, породжуючи фактори, які навпаки детермінують їх [196, с. 25].

Отже, з-поміж переліку уже відомих науці факторів злочинності, зосередимось на аналізі тих, які прямо належать до факторів організованої злочинності як деструктивного соціально-правового явища. Вони пов'язані з політичними процесами розвитку суспільства та дією номенклатурного принципу формування і функціонування бюрократично-чиновницького апарату, в якому головним джерелом збагачення за рахунок власних громадян, а згодом і набуття права приватної власності на державні ресурси, стала влада.

Втім, провідна роль у причинному комплексі власне організованої злочинності (не відкидаючи факторів загальнокримінальної злочинності) належить факторам політико-правового популізму у поєднанні з психолого-маніпулятивними факторами, політико-кон'юнктурним у поєднанні з економічними факторами, організаційно-управлінським у поєднанні з негативно-правовими факторами.

Усі ці фактори через потужний ідеологічний пресинг маніпулювання суспільною свідомістю (за формулою пошуку внутрішніх і зовнішніх ворогів радянського ладу), впливали на криміналізацію суспільства і зіграли роль провідних у формуванні організованої злочинності як деструктивного соціально-правового явища, яке повністю проявило себе в період, який досліджується.

Перед тим, як перейти до аналізу названих факторів, доречно зосередити увагу на застереженні відомого кримінолога В. В. Голіни, що організаційно-управлінські і негативно-правові фактори, «...впливаючи на злочинність, не породжують її, а тільки сприяють її зберіганню, існуванню та відтворенню в суспільстві» [281]. Водночас, зауважимо, що застереження авторитетного вченого є коректним лише у відношенні до вирішення проблеми загальнокримінальної злочинності. Що ж стосується власне організованої злочинності в УРСР (як і в СРСР), то ключову роль у її виникненні і поширенні зіграли саме організаційно-управлінські і негативно-правові фактори.

Для обґрунтування такої позиції, вихідним у міркуваннях буде положення про те, що за певних умов, влада стає одним із детермінантів злочинності, найбільш активно криміналізуються ті державні структури, на які покладено функції

розпорядження державними, фінансовими, матеріальними, природними і, найголовніше – людським ресурсами.

З урахуванням цього положення, необхідно проаналізувати усіх виділені фактори організованої злочинності в радянській Україні.

Фактор політико-правового популізму. Передусім зазначимо, що цей фактор характеризується наявністю фундаментальних розбіжностей між проголошеними панівним політичним режимом стратегіями у різних сферах соціального управління та реальними кроками щодо їх реалізації. Конкретно він виявляється в розбіжностях між фактичними відносинами та юридичним (нормативним) їх забезпеченням; в «експлуатації» нереальних правових засобів досягнення політичних цілей; імітації правового регулювання; в суперечностях між соціальними очікуваннями та об'єктивно наявними процесами; суперечить структурі наявних суспільних відносин, традиційній культурі суспільства і, насамкінець, дискредитує право як соціальну цінність, сприяє правовому нігілізму тощо [282; 283].

Яскравим свідченням політико-правового популізму, якщо враховувати, що одним із джерел права радянської доби були відомча та партійна нормотворчість, є стратегії комуно-більшовицького режиму, втілені у рішеннях XXII (1961 р.) – XXVIII (1990 р.) з'їздів КПРС. Так, на XXII з'їзді (жовтень 1961 р.) було проголошено курс на розширення «соціалістичної демократії» та переростання диктатури пролетаріату в загальнонародну державу. Новий Статут КПРС містив Моральний кодекс будівничих комунізму, а Програма КПРС зафіксувала, що до 1980 року радянський народ житиме при комунізмі.

Підтвердженням популістського характеру гасел XXII з'їзду КПРС стали резолюції і постанови XXIII з'їзду компартії України (15–18 березня 1966 р.). У звітній доповіді ЦК, зокрема, зазначалося про невиконання завдань семирічки в промисловості і сільському господарстві, про незадовільну роботу радянських, профспілкових і господарських організацій. У резолюції і постановах наступного чергового XXIV з'їзду компартії України (17–21 березня 1971 р.) наголошувалося про значне зниження рівня продуктивності праці у провідних галузях народного господарства. У резолюції і постановах XXV з'їзду компартії України (10–13 лютого

1976 р.) відзначалося про невиконання плану будівництва житла, обсягів виробництва продукції промисловості і сільського господарства, введення в дію виробничих потужностей в окремих галузях народного господарства тощо (мало чим відрізнялися рішення і висновки наступних з'їздів, які демонстрували наростання, загострення кризи командно-адміністративної системи урядування і планової економіки, що й привело до розпаду СРСР). Така ж риторика характерна і для наступних партійних форумів.

Водночас партійні лідери пишалися найбільш потужними «досягненнями» і «успіхами» у сфері ідеології та пропаганди марксизму-ленінізму. З метою покращення кадрового потенціалу на з'їздах, конференціях і пленумах, ЦК КПУ приймалися рішення, спрямовані на удосконалення механізму дії номенклатурного принципу добору кадрів [109, с. 652–1012]. Так, протягом 1966 р. по квітень 1985 р. з питань кадрової політики партії було прийнято до 40 постанов ЦК КПРС. У кожній йшлося про необхідність висування на керівні посади найбільш гідних і здібних працівників. Однак, попри постійні заклики підвищувати рівень підготовки й виховання управлінських кадрів, вирішальну роль у призначенні на будь-яку керівну посаду відігравали не професійні й політичні якості претендентів, а їх анкетні дані [285, с. 525]. Тому не дивно, що прогресивних, «...кардинальних змін у системі державного управління УРСР до кінця 70-х рр., – за оцінкою українського історика В. М. Даниленка, – так і не відбулося» [251, с. 92]. Головна причина полягала в невиконанні положень Програми і Статуту КПРС про обов'язкову ротацию керівних партійних і радянських кадрів (під час чергових виборів мала відбуватися зміна третини числа членів партійних комітетів – від ЦК до райкомів), від якої невдовзі взагалі відмовилися.

Консервація однопартійної системи, відсутність реальних виборних механізмів представницьких органів, по-перше, зводили нанівець проголошені гасла про запровадження демократичних принципів у функціонування державного і суспільного механізмів і, по-друге, спричинили численні зловживання владою, а в майбутньому і моральне переродження багатьох представників керівної номенклатури. З цього приводу, у своїх спогадах один із найбільш впливових

партійних діячів України в період, що досліджується, О. П. Ляшко з власного досвіду зазначав: «...не можна не помітити, як окремі люди, досягнувши високого становища в районі, місті, області і навіть в ЦК, змінювалися в гірший бік. А номенклатурне прикриття, часто покровительство вищих начальників, заважало їх своєчасній заміні...» [286, с. 111–112].

Змінюваність керівних партійних кадрів в Українській РСР залежала не так від рішень з'їздів КПРС з їх курсом на стабілізацію кадрового корпусу, як від політичної кон'юнктури в республіці. Каталізатором у швидкому владному сходженні до номенклатурних вершин виступали патрон-клієнтські відносини [287].

В архівних матеріалах ЦДАГО України відклалися документи (ф. 1. описи 24, 25, 67), які дають уявлення про небезуспішні намагання політичної еліти ЦК Компартії України утримувати під контролем соціально-економічну і культурно-ідеологічну ситуацію в республіці за допомогою своїх ставлеників в регіонах, особливо після проголошення Конституцією СРСР 1977 року КПРС «ядром політичної системи суспільства» (норма скасована в 1990 р.). Це вкотре доводить, що консервація місцевої політичної еліти в умовах конституційно закріпленого злиття функцій партійного і державного апарату сприяла своєрідній її феодалізації. Перші секретарі обкомів володіли майже необмеженою владою, обіймаючи посади понад десятиліття. Із матеріалів архівних справ дізнаємося: у 1980 р. понад 10 років перебували на посадах 6 перших секретарів обкомів партії (24 %), а вже на початку 1985 р. їх було 8 (32 %) [288; 289].

У такий спосіб, тотальний контроль місцевої партійної еліти над ресурсами регіонів, за відсутності в державному механізмі принципу розподілу влад, а відтак і законодавчих обмежень такого контролю, виконання партійними органами функцій безпосереднього управління державними справами, перетворювали керівні структури партії на надзвичайні адміністративно-розпорядчі органи. Відсутність критики та підлабузництво призводили до створення місцевих мікрокультів та зловживань владою, що є особливо небезпечним криміногенним чинником. З огляду на це, необхідно розуміти і той факт, що корпоративно-кланові відносини завжди мають у своїй основі політико-корупційну складову.

Фактор політико-правового популізму у взаємодії із політико-кон'юнктурними факторами породжують дві типові кримінологічно значущі ситуації, про які зазначає Ю. В. Орлов: «1) нівелювання позитивно-правовими приписами з використанням примату політичного управління, на якому функціонально замикаються й правоохоронні органи, не здатні в такій ситуації припинити протиправну, зокрема й злочинну діяльність представників політичного істеблїшменту. Йдеться по суті про підміну принципу законності принципом політичної (революційної, безпекової чи іншої) доцільності; 2) використання інструменту правотворчості у вузько-корпоративних цілях всупереч загальносоціальним інтересам. Як перша, так і друга ситуації є комплексами публічної діяльності, що генерують політичні фактори злочинності» [97, с. 362]. Відповідно, ці фактори найбільше змикаються з *фактором негативно-правовим*.

Узагальнено негативно-правові фактори слід розуміти як здатність нормативно-правової конструкції (окремого нормативного припису чи їх сукупності) самостійно чи у взаємодії з іншими нормами створювати умови (або прямо сприяти) вчиненню злочинної діяльності, особливо в умовах, коли все залежить від примату політичного управління, яке об'єктивно вимагає використання інструменту правотворчості у вузько-корпоративних цілях. З огляду на це, заслуговують на увагу процедурні аспекти правотворчого процесу, «...які змістовно тяжіють саме до політичних його чинників» [97, с. 355]. Так, зокрема, згідно з радянськими ідеологемами, законотворчий процес мав здійснюватися на основі принципу реального представництва народу у владі, що мало б забезпечити ефективну законотворчу діяльність Верховної Ради в інтересах усього народу. Водночас, слід зауважити, що Верховна Рада УРСР в компартійно-радянській системі державної влади мала статус «найвищого органу державної влади» (дискусія між юристами – істориками держави і права про правовий статус Верховної Ради УРСР у історичний період, що аналізується, висвітлена зокрема в статті членкора НАПрН України В. Д. Гончаренка [290]), замість звичного для сучасників законодавчого (представницького) органу. Однак, у повсякденному житті і цей статус був знівельований, так як реальна влада належала Президії Верховної Ради

УРСР, як постійно діючому органу законодавчої влади (формування якого здійснювалося за номенклатурним принципом) з правом законодавчої ініціативи. Президія Верховної Ради без узгодження з Верховною Радою мала право вносити зміни до чинних законодавчих актів; здійснювати керівництво місцевими радами; присвоювати почесні звання та нагороди; вирішувати питання громадянства, амністії та помилування; відала питаннями адміністративно територіального устрою; утворювала та ліквідувала, за пропозицією Ради Міністрів УРСР, міністерства і державні комітети; призначала і звільняла урядовців. Але Президія Верховної Ради теж була позбавлена самостійності у своїх рішеннях, так як вона їх мала попередньо узгоджувати з ЦК Компартії України, а остаточне затвердження – в ЦК КПРС та в інших центральних союзних органах влади [251, с. 116].

Отже, панівною верхівкою Радянської України була номенклатурна олігархія, яка зосереджувала у своїх руках важелі управління республікою. Монополізоване державне управління, політичне беззаконня усунули народ від влади, від власності. Відстороненість переважної частини населення від політичної сфери відносин, в якій концентрувалося державне управління, породжувала умови для утвердження і реалізації вузькогрупових інтересів. Становище номенклатури посилювалося на тлі потужної маргіналізації населення, яка стала вагомим чинником погіршення криміногенної ситуації, сприяла поширенню загальнокримінальної злочинності в республіці.

Аналіз літератури та архівних матеріалів фонду 288 ЦДАВО України дають підстави для висновків, що в період, який досліджується (і на перспективу), процеси маргіналізації населення поглиблювались. Вони розцінюються кримінологами як вагомий детермінант злочинності [291; 292].

З політико-кон'юнктурними і негативно-правовими факторами тісно переплітаються психолого-маніпулятивні управлінські фактори. Їх сутність всебічно аналізував Ю. В. Орлов [97, с. 341]. Втім, доречно зосередитися на прихованому характері управлінського впливу номенклатури, зокрема на прикладі декларативного і по суті позірнього самоврядування радянського суспільства (у частині реалізації права голосу на виборах в представницькі органи влади). Так,

наприклад, В. М. Даниленко зазначає, що ради в СРСР і УРСР завжди були складовою єдиної системи органів державної влади в центрі і на місцях – від сільських – до Верховної ради УРСР.

Протягом 1960–1989 років питання заміщення місцевих рад належали до найнагальніших питань внутрішньої політики радянської держави, що знайшло підтвердження на законодавчому рівні. У 1972 році був прийнятий закон про повноваження депутатів усіх рівнів. У березні 1981 р. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну Постанову «Про подальше підвищення ролі Рад народних депутатів у господарському будівництві». У квітні 1984 року Пленум ЦК КПРС прийняв Постанову «Про подальше поліпшення роботи Рад народних депутатів» та інше. Однак на практиці у системі влади радам відводилась роль декоративного фасаду. Вони не мали реального впливу на вирішення доленосних для життєдіяльності суспільства проблем не тільки через ідеологічні міркування правлячого режиму, а й у зв'язку з відсутністю власних джерел фінансування, яке було прерогативою центру. Однак, фактичне управління громадськими і державними справами здійснювали не ради, а виконавчі комітети рад, які формувались за номенклатурним принципом. Кандидатам від номенклатури забезпечувалося безперешкодне одноголосне обрання до рад [251, с. 109], так як механізм місцевих виборів перебував під контролем партійного апарату.

Жорстко зв'язаний з політико-кон'юнктурними і психо-маніпулятивними факторами *фактор правового популізму*, який проявляється у вадах соціально-правової політики держави. Ця політика за призначенням має визначати стратегічні напрями, методи, засоби протидії злочинності, шляхом вдосконалення законодавства, практики його застосування тощо. Проте за посередництвом правового впливу популістська політика радянської держави, навпаки, сприяла криміналізації суспільства. Прикладом правового популізму, як уже зазначалося, були рішення партійних з'їздів і пленумів, спільні рішення партії і уряду, які спрямовувались не на упорядкування суспільних відносин і не на вирішення актуальних соціальних проблем, а на підвищення рейтингу правлячої партії (яка

монополізувала владу), конкретної посадової особи, або на те, щоб управлінська еліта у будь-який спосіб могла утриматись при владі.

На тлі гасел про зростання життєвого рівня населення та розвитку культури, розширення пільг населенню, поглиблювалася криза планової економіки, поширювався процес ідеологізації, русифікації та денаціоналізації освіти і культури. Водночас, на тлі «зрівнялівки» в оплаті праці, розросталась мережа пільг для партійно-державної номенклатури. Створювалися спеціальні медичні заклади (санаторії Четвертого управління Міністерства охорони здоров'я), радгоспи, де вирощували екологічно чисту продукцію, закриті цехи, де цю продукцію переробляли. Чиновники, що мали заробітну плату в декілька разів вищу, ніж середні українці, «отоварювалися» в закритих магазинах за пільговими заниженими цінами. Товари завозилися переважно із-за кордону. На тлі декларативних гасел про права і свободи формувалась подвійна суспільна мораль. Слушною є думка О. І. Крюкова, що саме управлінська еліта несе відповідальність за укорінення в Україні соціальної поляризації, корумпованості, відчуженості влади від суспільства, так як численні її представники керувалися і надалі продовжують керуватися у своїй діяльності мотивами особистого збагачення, політичного марнославства та іншим [229, с. 5].

Загалом, *організаційно-управлінські фактори детермінації організованої злочинності разом із негативно-правовими* деталізуються у відсутності жорсткого контролю з боку державного апарату за обліком і розподілом національного багатства; у недоліках господарського механізму і практики його функціонування; у безгосподарності та безкарності за конкретні її прояви; у незадовільній роботі контролюючих органів; у незадовільному кадровому забезпеченні правоохоронних органів та підрозділів з боротьби з організованою злочинністю [293]. Усі ці недоліки логічно мають усуватись відповідними державними інституціями [294]. У цьому випадку, усі державні інституції «самоконтролювалися» номенклатурою, так як вищі функціонери армійських командних структур, КДБ, правоохоронних органів, самі були невід'ємною складовою цієї номенклатури.

Слід особливу увагу зосередити на *соціально-економічних факторах організованої злочинності в УРСР*. З ними якраз і пов'язаний корінь дискусії про її природу саме на радянському просторі. Доречно зробити коротке методологічне уточнення.

Виокремлюючи основні риси організованої злочинності, науковці традиційно наголошують на її щільному змиканні з владою, використанні шляхом корупції владних структур для розробки системи захисту себе від кримінальної відповідальності. Аналіз статей узагальнюючого характеру про сутність організованої злочинності в Україні [295] дає підстави для висновків, що науковці вбачають її у «поліпрофільності» та системній, спрямованій на отримання прибутку діяльності (Н. Міняйло), злочинному підприємництві в інтересах власного збагачення та отримання на цій основі фактичної влади (А. П. Закалюк). Стрижень організованої злочинності вбачають у корисливій мотивації поведінки окремих осіб і соціальних груп з метою отримання постійної наживи у будь-який спосіб [293], розглядають, передусім, як підприємництво, бізнес, індустрія, виробництво товарів чи послуг, а головну мету вбачають у економічній вигоді та отриманні прибутку (Я. І. Гілінський) тощо. У доктрині, зорієнтованій на практику, а, відповідно, й у законодавстві, організована злочинність розглядається «як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [296]. Злочини вчиняються у вигляді промислу організованими групами та злочинними організаціями (злочинними співтовариствами), які мають ієрархічну будову і чітко структуровані. Вони встановлюють зв'язки з місцевими та іншими чиновниками, під захистом, а часто і під покровительством яких мають змогу безперешкодно вчиняти злочини на підконтрольній території, з метою отримання прибутків, контролювати внутрішні і зовнішні ринки шляхом насилля, залякування, злочинних махінацій чи підкупу, проникати в легальну економіку чи навіть політику [297, с. 415].

Втім, така схема розуміння сутності організованої злочинності є спрощеною, так як орієнтує і суспільну свідомість, і державу на проблему споконвічного існування в суспільстві маргіналізованих верств населення, які вчиняють злочини чи

то за природою людини, чи то за способами виживання, та акцентує увагу на еволюції загальнокримінальної групової злочинності від найпростіших до найскладніших її форм. Організована злочинність є однією із найрозвиненіших форм групової злочинності. Актуалізація цієї схеми акцентує увагу на другорядних, обслуговуючих аспектах, що характеризують організовану злочинність та відволікає суспільну свідомість і державу від її сутності, тобто головного, визначального, що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями.

Втім, сутнісною ознакою організованої злочинності є її укоріненість у державній владі. Мета організованої злочинності – державна влада. Стратегічна ціль організованої злочинності – тотальний контроль над стратегічними ресурсами держави і суспільства, частина з яких не обов'язково приносять матеріальну вигоду (ідеологія, освіта, духовна сфера) тощо.

Прагнення у будь-який спосіб легальний чи нелегальний утримати і зміцнити владу за рахунок ресурсів держави і суспільства є характерним для номенклатури радянського зразка. Історик В. О. Шестаков пише, що головним джерелом збагачення, «первісного» накопичення капіталу номенклатури в 1960-ті – початку 1980-х років стали різні посадові зловживання, систематичні хабарі, приписки, протекціонізм, існування «зон поза критикою». Економіст Р. М. Нуреев вбачає причини такого стану в пануванні редистрибутивного принципу розподілу додаткового продукту в умовах командно-адміністративної системи і планової економіки. Частка доходу у цьому розподілі повністю залежала від статусу, чину і посади в системі номенклатури. Відповідно, головні протистояння у системі владних відносин відбувалися не навколо питань про задоволення корисливого інтересу у збагаченні, а щодо доступу до ключових важелів розподілу додаткового продукту та контролю за каналами цього розподілу. Схеми, які вибудовувалися в процесі такого протистояння, мали як внутрішньо, так і зовнішньо корупційний характер. Механізм реалізації таких схем чітко демонструє Симон Кордонський в монографії «Ринки влади: Административные рынки ССР и России» [298]. Лейтмотив його праці – влада такий же товар, як хліб і наркотики, але набагато рідкісніший і дорожчий. Ринок влади в СРСР – на відміну від товарного і грошового

ринків – був найпривабливішим для інвесторів. Звичайні товари і звичайні гроші конвертувалися на цьому ринку в адміністративну валюту, закони обігу якої не могли змінити ні ліберали, ні диктатори. Ринок влади несумісний з іншими ринками, тому на пострадянському просторі торгівля владою таке ж рефлекторне явище, як і дихання.

В середині 60-х років ХХ століття партійне керівництво на вищих щаблях номенклатурної ієрархії зрозуміло, що не можливо виконати завдання, поставлені на ХХІІ з'їзді партії. З 1965 р. розпочався динамічний процес реформ в економічній сфері на основі рішень двох Пленумів ЦК КПРС: березневого – у сільському господарстві та вересневого – у промисловості. Постановою березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС встановлювався п'ятирічний план виробництва сільськогосподарської продукції, яким усувалися довільні його коригування. Рішенням передбачались стабільні умови ведення господарської діяльності на основі господарської ініціативи і підприємливості. Посилювались економічні стимули до праці шляхом кардинальної зміни умов щодо заготівель і закупки сільськогосподарської продукції, запроваджувались і удосконалювались більш ефективні механізми матеріального заохочення за надпланове постачання продукції, оплату праці колгоспників і працівників радгоспів. Постановою вересневого 1965 року Пленуму було вирішено ліквідувати раднаргоспи і повернутись до галузевого принципу управління. Знову створювались союзно-республіканські і загальносоюзні міністерства за галузевим принципом функціонування. У відповідності з постановою мали б розширитись економічні права підприємств, розвиватись прямі зв'язки між виробниками і споживачами на принципах взаємної матеріальної відповідальності і зацікавленості. По суті, підприємства отримували, в установлених межах, оперативно-господарську самостійність на принципах самоокупності, рентабельності, матеріальної зацікавленості і матеріальної відповідальності за досягнуті результати. Водночас, за державою зберігалися функції контролю за використанням матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Проте вже в 70-х роках реформу заблокували амбіції бюрократичного консерватизму. В центральному і місцевому партійному апаратах повернулися до

звичних, раніше перевірених практикою, централізованих адміністративних методів управління. Пояснює такі дії у своєму дослідженні російський соціолог В. Шубкін. Він зазначає: «Бюрократія завжди була проти саморегульованих, ринкових механізмів та радикальної економічної реформи. Реформа вимагає принципово нових методів роботи, компетентності, ініціативи, уміння застосовувати сучасну обчислювальну техніку, постійно вчитися й переучуватися. Вона неминуче «оголяє» непотрібні ланки в управлінні, загострює увагу на тій шкоді, якої вони завдають господарському розвитку. Натомість з цими ланками і «поверхами» пов'язані тисячі й тисячі чиновників, які вбачають для себе загрозу від впровадження економічних методів господарювання. Вони не хочуть покидати крісло влади. Для них – це втрата влади, впливу, привілеїв, звичного способу життя. Тому вони заприсягаються у відданості радикальній економічній реформі... і, водночас, гальмують її реалізацію усіма можливими і неможливими методами [299, с. 170].

Економічна реформа 1965 року додала свіжої кров у товарно-грошові відносини в країні, але загострила такі явища, як бюрократизм, консерватизм, оковамилювання, кар'єризм, формалізм, рапортоманія, перестраховка, ухиляння від відповідальності тощо. Зростали значущість і ціна «корисних» людей, здатних щось дістати і будь-чим догодити вищому начальству [300].

Архівні документи засвідчують, що в цей час багато хто з управлінців був помічений у корупційних схемах. Розкрадачі, хабарники, які перебували на вершині редистрибутивної системи, використовуючи владний ресурс, втягувались у злочинні схеми розкрадання соціалістичної власності, а фактично власності, яка по праву належала народу України. Так, наприклад, в окремій ухвалі Верховного Суду Української РСР від 17 серпня 1962 року зазначається, що якийсь А. Ф. Шинкар'єв, котрий обіймав посаду в колишньому Міністерстві місцевої і паливної промисловості УРСР, а потім у Київському Раднаргоспі (далі *авторський переклад з мови оригіналу – російської*), «...проявивши моральну неурівноваженість, скотився на шлях розкрадання народного добра, хабарництва, зловживання ...службовим становищем. ...втягнув у злочинну діяльність підлеглих йому по службі керівних працівників..., разом з ними викрадав продукцію фарфорових заводів. Викрадене

реалізували через підвідомчий управлінню фірмовий магазин «Фарфор-фаянс» [301].

Починаючи з 70-х років в СРСР, а отже, і в Україні, спостерігається зниження рівня державної регуляції в економічній сфері, це спричинило до зростання економічної і посадової злочинності. В матеріалах архівних справ зафіксовано відомості про масштабні розкрадання державного і громадського майна. Так, наприклад, в проекті постанови Пленуму Верховного Суду Української РСР від 27 квітня 1971 року «Про виконання судами Української РСР постанов Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику в справах з розкрадання державного і громадського майна» відображена динаміка зареєстрованих фактів розкрадання у бік зростання, починаючи з 1968 року. Якщо в 1967 році таких фактів було зареєстровано 18973, то в 1968 р. – уже 20020, в 1969 р. – 20688, в 1970 р. – 22343. Особливо поширилося явище розкрадання із зловживанням службовим становищем. У порівнянні з 1968 роком, цей показник зріс на 7,8 %. Найбільше ув'язнених за фактом розкрадання реєструвалися у областях з великими промисловими потужностями, матеріальними та фінансовими потоками. У Донецькій – 1696, Дніпропетровській – 1539, Київській – 1278, Одеській – 1227, Ворошиловградській – 1114, Кримській – 1089, Запорізькій – 1083. Судами цих семи областей було позбавлено волі 8970 осіб. Цей показник становив майже половину від усієї кількості засуджених за розкрадання в республіці загалом. Кожний п'ятий відбував покарання за крадіжку державного та громадського майна, кожна п'ята справа, розглянута у судах, стосувалась розкрадання соціалістичної власності. У 1970 році, в результаті розкрадань, підприємства і організації зазнали збитків на суму понад 4 млн карбованців [302].

Невдалі спроби влади «лібералізувати» економіку в межах наявних політичної і економічної систем, негайно було використано злочинним світом для створення і розвитку «тіньового сектору», який розвивався паралельно з офіційною системою виробництва та розподілу продукції. Тіньова економіка, за оцінками фахівців, вже наприкінці 70-х років становила щонайменше 25 % ВВП [303; 155, с. 53]. Поступове зростання сектору тіньової економіки супроводжувалося зрощуванням окремих

працівників і навіть ланок управління з кримінальними елементами. Про це відзначалося на липневому (1988 р.) Пленумі ЦК КПРС, «...у владних коридорах на найрізноманітніших рівнях, часом дуже високих, почало відчуватися, особливо в 70-ті рр., смердюче дихання організованої злочинності» [305].

В умовах формування тіньової економіки торгівля остаточно втратила функцію форми обміну і трансформувалась у форму редистрибуції. Єдина купівельна спроможність грошей, як єдиного інструменту обміну, зазнала деформації – стала різною для різних соціальних верств і груп через функціонування розгалуженої системи спецрозподільників, спецмагазинів, спецбуфетів, спецідалень з дефіцитними товарами, призначеними винятково для номенклатури. За таких умов, проголошувана панівним режимом рівність перетворювалась у фікцію, а фактична соціальна нерівність оголила кастові ознаки бюрократії: ендогамність (прагнення брати шлюби винятково з особами «свого гурту»), престижне споживання, відчуття власної винятковості, у зв'язку з приналежністю до «привілейованого» стану тощо [306, с. 309].

Всередині 80-х років в СРСР загострилися протиріччя перехідного періоду від планової системи господарювання до ринкової економіки. З ослабленням центральної влади в епоху М. С. Горбачова, у бюрократії виникло закономірне бажання додати до владного ресурсу, яким вона володіла, ще й важелі реалізації виняткового права на привласнення державної власності при максимальному збереженні ієрархічно розподільної системи привілеїв та забезпечення гарантій на монополію влади в державі [307, с.142–144; 308, с. 143–145].

Більшість діячів колишньої партноменклатури використали кризову ситуацію у корисливих цілях, накопичуючи злочинним шляхом «первісний капітал» і дискредитуючи ідею цивілізованого ринку масовим зубожінням народу. Лобіювалися і приймалися закони, які відкривали простір кримінальному бізнесу, дикій приватизації, витоку капіталу за кордон. На думку дослідників, такими законами стали: Закон СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.), Закон СРСР «Про кооперацію» (1988 р.), Закон СРСР «Про власність в СРСР» (1990 р.) та інші. Одночасно виникло засилля іноземного ширпотребу, який

поступово витісняв вітчизняного товаровиробника із системи виробничих відносин [303]. Закони легалізували т. зв. «малу номенклатурну приватизацію».

Номенклатурна приватизація тривала протягом 1987–1991 рр. На першому етапі в основі її «комерційної діяльності» лежав механізм старого «бюрократичного ринку», на якому виграшна позиція гравця визначалась його чином, становищем в соціальній ієрархії та в системі адміністративного механізму урядування. А вже в умовах соціально-економічних реформ 1985–1991 рр. велась жорстока боротьба за сфери, найбільш прибуткові для «первісного накопичення капіталу». Створювався механізм переходу від сукупної державної власності (якою володіла номенклатура як ціле) до індивідуальної державної власності, яку захопили окремі представники номенклатури, переважно господарники (директори підприємств, керівники господарських комплексів тощо). Роздержавлення набуло вигляду спонтанної приватизації у формі передачі майна окремим підприємствам, а реально директорам з правом повної господарської незалежності. Керівники державних підприємств мали широкі повноваження і права, але не несли жодної відповідальності (кримінальної, господарської, дисциплінарної тощо) за негативні для суспільства і народного господарства результати своєї діяльності, про що свідчать справи із архівних фондів [309; 310]. З поглибленим руйнуванням централізованої партійно-господарської вертикалі управління, «загальна номенклатурна власність все більше перетворювалась у приватно-бюрократичну власність» [155, с. 38].

Доречно зауважити, що після прийняття Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про переведення господарюючих суб'єктів на повний госпрозрахунок [311], низкою постанов Ради Міністрів СРСР на госпрозрахунок і самофінансування лише у серпні 1987 року були переведені підприємства міністерств нафтової, газової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, чорної, кольорової металургії, зв'язку, цивільної авіації, міністерства шляхів сполучень, рибного господарства електротехнічної промисловості, виробництва мінеральних добрив СРСР тощо [312]. Але, як і раніше, випускалась недоброякісна продукція, не припинились зловживання у фінансовій і матеріальній сферах виробництва, продовжувалась практика викривлення звітності. Ця інформація знайшла

відображення у Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 23 вересня 1987 № 8 «О применении судами законодательства, регулирующего материальную ответственность рабочих и служащих за ущерб, причиненный предприятию, учреждению, организации» [313].

Автори підручника з кримінології, за редакцією О. М. Джузи, підкреслюють, що «...у 80-ті рр. склалася тріада: «тіньова» економіка + професійна злочинність + корумповані державні чиновники». Саме ця тріада, на їх думку, заклала основи організованої злочинності, як її нового найбільш небезпечного виду, що охоплює практично всі сфери, що дають прибуток [303, с. 78–92]. Механізм формування «тріади» розкритий в колективній монографії за редакцією Р. М. Нурєєва «Постсоветский институционализм – 2006: власть и бизнес» (2006 р.) [155, с. 78–92]. Водночас слід звернути увагу на вище наведений висновок із підручника кримінології. У цьому висновку організована злочинність розглядається як новий, найбільш небезпечний вид злочинності, що охоплює практично всі сфери, що дають *прибуток*».

Отже, за логікою авторів, в основі організованої злочинності лежить корислива мотивація до збагачення. Це ще раз свідчить про глибоке укорінення в свідомості наукової спільноти ідеї про визначальний характер матеріального базису в життєдіяльності суспільства та домінуючої в іноземних виданнях і документах ООН ідеї організованої злочинності, як явища, в основі якого лежить комерційний інтерес.

Втім, корислива мотивація до збагачення характерна для економічної злочинності, для якої головною метою, за визначенням українських дослідників О. Є. Користіна і С. С. Чернявського, «...є отримання прибутків і надприбутків шляхом здійснення забороненої законодавством діяльності. Організована економічна злочинність – це конгломерат організованих злочинних утворень (угруповань), різних за своєю структурою, кількісним складом, спеціалізацією та масштабами впливу» [314].

Якщо розглядати корисливий інтерес у збагаченні основним стрижнем і організованої злочинності і організованої економічної злочинності, логічно

впливає, що ці поняття відображають одну і ту ж сутність: корисливий інтерес до збагачення, який реалізується через сукупність економічних злочинів та корупцію та інше.

Проте ці явища і поняття взаємопов'язані, взаємодоповнюють одне одного, але не заміняють. Об'єм понять, якими позначаються відповідні явища (організована злочинність і економічна злочинність), співпадає лише у частині здійснення злочинною групою чи злочинною організацією економічних злочинів, або у разі встановлення факту корупції.

Суттєва ж різниця полягає в тому, що економічна злочинність – це сукупність різних видів злочинних посягань на економічні відносини, які перебувають під охороною держави. Організована злочинність – це сукупність різних видів злочинних посягань на цінності універсального, вселюдського характеру: права і свободи людини і громадянина, екологічну, громадську, національну безпеку, інтереси держави, мир і безпека людства. Економічна злочинність є лише інструментом організованої злочинності.

У такий спосіб, провідна роль у причинному комплексі власне організованої злочинності в УРСР (не відкидаючи факторів загальнокримінальної злочинності) належить факторам політико-правового популізму у поєднанні з психолого-маніпулятивними факторами, політико-кон'юнктурним у поєднанні з економічними факторами, організаційно-управлінським у поєднанні з негативно-правовими факторами. В їх переліку ключова роль належить організаційно-управлінським та негативно-правовим.

Перелічені фактори найбільш повно відображають характер політичного процесу розвитку суспільства в умовах наростання та загострення кризи радянської командно-адміністративної системи та дію номенклатурного принципу формування і функціонування бюрократично-чиновницького апарату, в якому головним джерелом збагачення за рахунок власних громадян, а згодом і набуття права приватної власності на державні ресурси, стала влада.

Усі ці фактори, через потужний ідеологічний пресинг маніпулювання суспільною свідомістю (за формулою пошуку внутрішніх і зовнішніх ворогів

радянського ладу), впливали на криміналізацію суспільства і зіграли роль провідних у формуванні організованої злочинності як деструктивного соціально-правового явища, яке цілком проявило себе в період, який досліджується.

Загальна характеристика дії факторів організованої злочинності на теренах УРСР підтверджує її укоріненість у владних структурах авторитарно-бюрократичного правління номенклатури. Приватизувавши право на державну владу і на розпорядження усіма ресурсами в державі, окремі «підприємливі» представники номенклатури, як колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності, в умовах кризи командно-адміністративної системи урядування та переходу до ринкової економіки, узурпували ще й право на безальтернативну їхньому інтересу приватизацію державних ресурсів, що й забезпечило гарантію на монополію в системі державного управління.

Отже, сутнісною ознакою організованої злочинності на теренах УРСР є її укоріненість у державній владі. Мета організованої злочинності – державна влада. Стратегічна ціль організованої злочинності – тотальний контроль над стратегічними ресурсами держави і суспільства, частина з яких не обов'язково приносять матеріальну вигоду (ідеологія, освіта, духовна сфера тощо).

З огляду на зазначене вище, доречно зосередити увагу на праці тих дослідників (Т. П. Коржихіна, О. І. Крюков, Ю. Ю. Фігатнер та ін.), які вбачають генетичний зв'язок між партійно-радянською номенклатурою та сучасною політичною елітою, який виявляє себе у збереженні стилю та методів керівництва, особливостях взаємодії механізмів прийняття рішень, намагання у будь-який спосіб «обілити» своїх, але все зробити для того, щоб знищити конкурентів на шляху до монопольного володіння ситуацією як на олімпі влади, так і у сфері перерозподілу матеріальних і духовних ресурсів [229, с. 205–231; 255].

2.3 Стан злочинності в радянській Україні у її організованих формах (1960-х – середина 1980-х рр.)

Метою цього підрозділу є:

– з використанням методики співставлення архівних та опублікованих даних із різних джерел та евристичного потенціалу історико-порівняльного методу, отримати наближені до реальності дані про загальну криміногенну обстановку в УРСР в період, що досліджується, та з'ясувати її причини і наслідки. На цій основі висвітлити динаміку злочинності у її організованих формах.

Організована злочинна діяльність у різних формах існувала в суспільстві завжди, не став винятком і СРСР [44, с. 150–151; 316, с. 91; 317, с. 348–349]. Однак, вперше науковий висновок про існування на його теренах організованої злочинності було зроблено лише на початку 80-х рр. XX століття [5, с. 36]. Перше офіційне відповідне рішення прийняла Колегія МВС СРСР у листопаді 1985 р. Відкриті публікації на цю тему з'явилися 1987–1988 рр., однак, безумовно, інститут ідеологічної цензури (було скасовано у січні 1990 р.), як невід'ємна органічна частина тоталітарного режиму, дозував зміст цих публікацій. У 1989 році в Москві відбувся «круглий стіл», присвячений проблемам організованої злочинності, в якому взяли участь вчені-правознавці та представники силових структур. У 1990 році на сторінках статистичного збірника «Злочинність і правопорушення у СРСР» вперше знайшла висвітлення динаміка злочинності, починаючи з 1960-х років. Зокрема, зазначалося, що у 1965 р. було зареєстровано найменшу кількість злочинів – 751 801. У 60-их рр. середньорічний їх приріст становив 1,3 %, у 70-их рр. – 3,6 %, у 80-их – 5,4 %. У 1990 р., у порівнянні із 1965 р., злочинність зросла до 37,6 % [206]. Проте в цій звітності не йшлося окремо про організовану злочинність. Її зводили до форм професійної та загальнокримінальної, що існували ще за часів царату.

Український дослідник Є. В. Зозуля, посилаючись на праці практиків і науковців О. І. Гурова, Ю. В. Александрова, В. Г. Лихолоба та інших, наголошує: «Починаючи з середини 60-х – до початку 90-х років, періоду розвинутого

соціалізму, на всій території СРСР відзначається зростання рівня злочинності більше ніж удвічі» [319, с. 94; 320, с. 93]. Проте, як уже зазначалося, статистичні показники не відповідали дійсності. Потерпілі, свідки, посадові особи часто не повідомляли інформацію про скоєні злочини, а правоохоронні органи не обліковували їх, що й спричинювало явище т. зв. латентної злочинності [54, с. 88–89]. Про це повідомляють і матеріали архівних справ. Так, в стенограмі засідання колегії Прокуратури УРСР від 17 червня 1977 року прямо зазначено, що окремі недобросовісні працівники правоохоронних органів, намагаючись створити загальну картину успішних показників своєї роботи, часто не реагують на заяви і повідомлення про вчинення злочинів. Приховують їх від реєстрації і обліку, необґрунтовано відмовляють у порушенні чи припиненні справ з вигаданих причин. А прокурори на місцях ще недостатньо активно здійснюють нагляд за законністю розгляду заяв в органах міліції, не виявляють належної принципності і наполегливості в усуненні недоліків, повною мірою не використовують надані їм законом права [322; 323].

Отже, відомства, які мали б оприлюднювати, або надсилати у відповідні установи інформацію про вчинені злочини, надавали відомості, які апріорі були недостовірними. Яка ж основна причина невідповідності показників офіційної статистики реальності?

Насправді існувало дві причини. Одна безпосередньо стосувалася наявної на той час форми звітності, де графа про організовану злочинність була відсутньою. Друга – пов'язана з корпоративним інтересом номенклатури.

Щодо першої причини, то в органах внутрішніх справ не існувало єдиної формально узгодженої системи реєстрації злочинів. Реєструвалися лише ті з них, про які надійшли відомості в міліцію. Але ж значна частина кримінальних справ порушувалася також органами прокуратури і судами. Ці відомості в загальній статистиці не обліковувалися у звітності МВС України.

Щодо другої причини, відповідь знаходимо в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 17 липня 1987 року № 822. У ній, зокрема, йшлося про вкрай незадовільний стан інституту статистики в СРСР, який тривав аж до перебудови.

Наголошувалось на необхідності у докорінній його перебудові, з метою надання партійним, радянським, державним, господарським, економічним органам і установам та широкій громадськості достовірної інформації про соціально-економічний розвиток в країні.

На особливу увагу заслуговує п. 30 цієї Постанови, у якому прямо зазначено, що вся відповідальність за удосконалення економічного аналізу і за достовірність статистики покладається на номенклатуру (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «ЦК компартій союзних республік, крайкомам, обкомам, міськкомам і райкомам партії, Радам Міністрів союзних і автономних республік, виконкомам крайових, обласних, міських і районних Рад народних депутатів всіляко сприяти подальшому підвищенню ролі органів державної статистики в реалізації завдань економічного і соціального розвитку країни, перетворення їх на активний провідник економічної політики партії» [324]. Враховуючи, що номенклатура на ту пору здійснювала тотальний контроль над ресурсами, політико-ідеологічною, культурною і духовною сферами правового життя, стає зрозумілим, що на отримання достовірних статистичних даних про динаміку злочинності загалом і організованої, зокрема, органам і інститутам держави, а тим більше широкій громадськості марно було сподіватись.

Використана методика співставлення архівних та опублікованих даних із різних джерел, з використанням евристичного потенціалу історико-порівняльного методу, дає можливість отримати наближені до реальності дані про загальну криміногенну обстановку в період, що досліджується, та з'ясувати її причини і наслідки, що допомогло висвітлити динаміку розростання організованих форм злочинності.

Так, проведений В. А. Буржинським і Ф. О. Кириленком аналіз рівня злочинності на 10 тисяч населення в Україні протягом 1960–1995 рр. свідчить, що у 1960-ті роки у середньому він складав 28,5 % (найменший у 1965 р. – 24,5 %, найбільший у 1961 р. – 35,5 %), у 70-х роках – 29,7 % (26,6 % – у 1973 р. та 35,8 % – у 1979 р.), у 80-ті роки – 47,0 % (найменший рівень відмічається в 1980 році – 39,5 %, а найвищий у 1989 році – 62,2 %). У 90-ті роки середній рівень сягнув

104,0 % (мінімальний – 71,3 % у 1990 році і максимальний – 124,1 % – у 1995 році) [325, с. 188].

Архівні матеріали свідчать, що у 1968 році загальне зростання злочинності відзначалося у всіх областях республіки, окрім Львівської, Чернігівської, Хмельницької та Івано-Франківської. Найбільше зростання облікованих злочинів – у Херсонській (23 %), Сумській (20,7 %), Кримській (18,1 %), Черкаській (16,6 %), Волинській (14,5 %), Дніпропетровській (11,4 %) областях. Кількість найбільш тяжких злочинів, у порівнянні з попереднім роком, збільшилася у 25 областях з 34147 до 38303 (на 12,2 %). Особливо відзначилися Черкаська (38,2 %), Херсонська (34,3 %), Вінницька (30,8 %), Волинська (29 %), Полтавська (22,8 %), Івано-Франківська (19,7 %); у Рівненській, Кримській Чернівецькій, Дніпропетровській, Сумській, Миколаївській, Донецькій і Запорізькій цей показник коливався від 12 до 18 % [326; 327].

Найбільше злочинів реєструвалося у великих містах, особливо в Києві. Тут темпи зростання злочинності суттєво перевищували всі показники по республіці загалом. Якщо у 1970 р. в УРСР на 100000 населення реєструвалося 175 злочинів, то у Києві – 224 [328]. Протягом 1961–1965 рр. злочинність в республіці зростала на 3,7 %, а вже протягом 1966–1970 рр. – на 7,6 %. Відповідно у Києві в середньому щорічно кількість облікованих злочинів становила 1985 (1956–1960 рр.), 2408 (+21,3 %) (1961–1965 рр.), – 3315 (+37,7 %) (1966–1970 рр.) [329]. Питома вага більш небезпечних злочинів в столиці в 1970 р. становила майже 10 % від усієї кількості злочинів [330]. У 1971 р., порівняно із 1970 р., значно збільшилася кількість умисних убивств (на 75 %), розбійних нападів (на 147 %) [331]. Питома вага рецидивної злочинності в Києві була вищою, аніж загалом у республіці. У 1971 р. кількість рецидивних злочинів зросла у порівнянні з 1970 р. (20,3 %) до 28,6 % [332]. Переважну частину цих злочинів скоювали судимі протягом перших місяців після звільнення з місць позбавлення волі [333].

Аналіз загальної динаміки зростання окремих видів злочинів свідчить, що в цій статистиці переважали крадіжки державного і громадського майна та особистого майна громадян, а також нанесення тяжких тілесних ушкоджень. Так, у 1967 р. було

обліковано 24252 крадіжки, а в 1968 р. – 27487 (на 3235 крадіжок більше) – 13,3 %. Кількість пограбувань особистого майна громадян збільшилася з 2171 до 2790, – на 28,5 %, кількість нанесених тяжких тілесних ушкоджень збільшилася з 1547 до 1868, – на 20,7 %. У 1968 р. із загальної кількості вчинених злочинів у порівнянні з попереднім роком, їх збільшилося на 7477, 4175 з них (55,8 %) – становили названі вище три категорії злочинів.

Найбільш розповсюдженим було хуліганство. У республіці у 1968 році було обліковано 25442 хуліганських дій проти 27401 у 1967 р. (7,2 %). В окремих регіонах показники вчинених хуліганських злочинів характеризують динаміку у бік зменшення: у Одеській області на 21,6 %, Чернівецькій – на 16,9 %, Львівській – на 16,8 %, Вінницькій – на 15,3 %, у м. Київ – на 15,1 %. Водночас, у п'яти областях відзначалося зростання хуліганства: Волинській – на 23 %, Кримській – на 16,4 %, Черкаській – на 16,5 %, Івано-Франківській – на 6 %, Закарпатській – на 1,7 %. Кількість умисних убивств зростає з 1562 до 1620 (3,7 %). Динаміка до зростання зафіксована у Сумській (з 30 до 56), Тернопільській (з 16 до 29), Волинській (з 19 до 28), Черкаській (з 41 до 51), Львівській (з 35 до 43) та у м. Київ (з 35 до 51) [334].

У такий спосіб, спостерігається зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у стабільно криміногенних областях (східні і південні регіони) та традиційно спокійних у криміногенному відношенні західних регіонах.

Проаналізувавши наведену динаміку злочинності в окремих областях УРСР у співставленні із зайнятістю населення цих регіонів, можна констатувати: вона прямо пов'язана з існуванням в УРСР (як і у всьому СРСР) прихованого безробіття. Значного поширення воно набуло в регіонах з переважно сільськогосподарським виробництвом та виробництвом групи «Б». В областях, де економічно активне населення було задіяне у військово-промисловому комплексі, показник безробіття був значно нижчим.

Водночас в СРСР, згідно панівної ідеології, а відтак і статистики, безробіття не було. Воно вважалось притаманним тільки капіталістичному ладу. Проте були науковці, які намагалися привернути увагу до загострення цієї проблеми. Так, директор Інституту економіки при Сибірському відділенні АН СРСР у

Новосибірську А. Г. Аганбєян у доповідній записці, поданій до ЦК КПРС за дорученням М. С. Хрущова (1964), стверджував, що в СРСР одна п'ята населення є де-факто безробітними. Тільки 30–40 мільйонів людей, які задіяні в системі військово-промислового комплексу, мають роботу (згідно перепису 1959 р., в Україні кількість населення становила 41,9 млн). У своїх висновках А. Г. Аганбєян посилався на дані американського Центрального розвідувального управління, які, за оцінкою науковця, є правдивими і точнішими, ніж доступні йому дані Центрального статистичного управління (ЦСУ) при Раді Міністрів СРСР [129, с. 94]. Так, в роки семирічки (1958–1964 рр.) із усього працездатного населення частка зайнятих в промисловості та на будівництві зросла з 27,0 % до 31,1 %. В промисловості України у 1964 р. найбільше працівників були зайняті в галузях групи «А» – важкій індустрії – машинобудуванні і металообробці (32,5 %), паливній (12,5 %), чорній металургії (9,5 %). Близько четвертої частини всіх працюючих – в легкій (13 %) і харчовій промисловості (10,3 %) [335, с. 388].

Ситуація з прихованим та офіційним безробіттям не змінилася і протягом 80-х рр. Зокрема, відомості про стан безробіття в Радянському Союзі на 1990 р. наведено у збірнику Міністерства статистики ФРН (Statistisches Bundesamt, Wiesbaden). В ньому зазначалося, що «кількість незайнятих у народному господарстві осіб працездатного віку зросло і становить 9 мільйонів осіб. 4 мільйони тимчасово зайняті у системі виробництва воєнно-промислового комплексу. 2 мільйони можна віднести до справжніх безробітних. Так як до 1 липня 1991 року у Радянському Союзі не було жодної офіційної статистики стосовно безробіття, автори вважають, що показник приблизно 6 мільйонів безробітних, що складає 3,8 % від працездатного населення, є реальним» [336, с. 154].

Поряд з прихованим безробіттям залишався низьким рівень заробітної плати. На сім робочих місць фактично працевлаштовувалися вісім чоловік. У такий спосіб, зарібок семи чоловік розподілявся на вісьмох. Продуктивність праці теж залишалась низькою. Основною причиною була енерго- та ресурсозатратна економіка (використання енергомісткої техніки, незначні інвестиції у вдосконалення техніки, повільна комп'ютеризація тощо) і низький рівень кваліфікації

працівників [337, с. 275]. Останнє науковці пояснюють швидкими темпами урбанізації та використання на виробництві із затратними технологіями ручної та напівмеханізованої праці, яка не вимагала кваліфікації.

Для немеханізованих виробництв був характерним низький рівень організації праці, дисципліни, культури, етики відносин при високому рівні споживання алкоголю і плинності робочої сили. До затратної економіки потрапила і система радянської освіти. Розгорнувся процес тотального охоплення молоді загальною середньою освітою. Водночас, за відсутності відповідної матеріальної та інтелектуальної основи, значно понизилися освітні стандарти. В результаті в інтелектуальному середовищі суспільства сформувався досить потужний пласт з представників соціальних сил, який складався із некомпетентних управлінців апаратного типу, орієнтованих на «престижне споживання», напівосвічених службовців та інженерно-технічних працівників, псевдовчених, робітників низької кваліфікації, байдужих до результатів своєї праці селян. Бурхливими темпами поширювався процес маргіналізації суспільства. Панівна економічна модель розвитку країни створювала поживний ґрунт для негативної кримінологічної динаміки в межах прізонізованої субкультури.

В стенограмі засідання колегії Прокуратури УРСР від 17 червня 1971 року зазначалося про значне зростання злочинності в республіці, не зважаючи на заходи з боку правоохоронних органів. Розкрадання державного, колективного майна за фактами безгосподарності, розбазарювання та створення залишків із сировини і ресурсів, крадіжки в приватних осіб, самогоноваріння, хуліганство склали майже 60 % усіх злочинів в республіці. Якщо у 1967 році було зареєстровано 10877 випадків крадіжок, то у 1970 году – уже 14 тисяч, або майже на 30 % більше. Сума збитків, нанесених розкрадачами, склала 8 млн 660 тис. крб., що на 2,5 % було більше, ніж у 1969 році [338].

Водночас тільки протягом вересня–жовтня 1980 р., за ст. 214 КК УРСР (ведення протягом тривалого часу паразитичного способу життя), було ув'язнено 1300 осіб [339]. Згідно з даними, наведеними міністром внутрішніх справ УРСР І. Головченком, у 1980 р. на обліку МВС перебувало 187053 хворих на хронічний

алкоголізм, з яких – 15920 було направлено на примусове лікування. Цей показник виявився на 10,8 % більшим, ніж у 1979 р. У 1980 р. до органів МВС було доставлено 840406 осіб, які перебували у громадських місцях у стані сильного алкогольного сп'яніння, з них 693197 осіб уже перебували у медичних витверезниках. Цей показник щорічно зростав, а всього було притягнуто до адміністративної відповідальності за цей вид правопорушень більше 1133000 осіб. У 1980 р. в народні суди було спрямовано матеріали на 74986 осіб для притягнення до відповідальності за самогоноваріння, проти 69877 у 1979 р. У 1980 р. затримано 192708 водіїв у стані алкогольного сп'яніння, 124799 з них позбавлені права керувати транспортними засобами [340]. Міліцією з антиалкогольного законодавства було притягнуто до відповідальності 1,1 млн осіб (+11 %), з них майже 700 тис. (+7 %) утримувалося у медвитверезниках, 16000 хронічних алкоголіків було направлено на лікування до 31 лікувально-трудового профілакторію МВС. У 1980 р. п'яними було скоєно 1282 вбивства (55 % від кількості розкритих), 1474 згвалтування (59 %), 809 розбійних нападів (47 %), 2550 пограбувань (43 %), 12000 хуліганств (61 %). У 1980 р. 11900 осіб було притягнуто до карної відповідальності за дармоїдство (+38 %) [341]. У 1980 р. за хуліганство було притягнено до карної відповідальності 20500 осіб (+18 %), 347000 (+6 %) покарані за дрібне хуліганство. На профілактичному обліку у органах міліції перебувало майже 900000 осіб, зокрема 95000 неповнолітніх правопорушників та 83000 осіб, які прибули з місць позбавлення волі [342].

Загалом протягом 1980 р. було зареєстровано 196902 злочини (+14,1 % у порівнянні з попереднім роком). Зростання кількості злочинів відбулося за рахунок хуліганства (+14,1 %), крадіжок особистого майна громадян (+3706 осіб), розкрадання державної і суспільної власності (+3600 осіб). 54500 злочинів було скоєно особами у стані алкогольного сп'яніння. 93000 злочинів скоєно особами віком до 29 років, з них 18341 злочин – особами, які не досягли 18-річного віку. 43 % від зареєстрованих злочинів – це крадіжки і розкрадання, а 16 % – хуліганство [343].

За інформацією міністра внутрішніх справ УРСР І. Головченка, протягом 1971–1980 рр. кількість вбивств і замахів на вбивство, скоєних у республіці на підґрунті сімейно-побутових стосунків, зросла на 22,5 %, а тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень – на 35 %. Їх питома вага серед загальної кількості злочинів вказаних категорій становила у 1980 р., відповідно, 60,6 % і 53,2 %. Найбільше зростання кількості вбивств протягом вказаного періоду зафіксовано у Запорізькій (на 238,9 %), Дніпропетровській (на 164,2 %), Волинській (на 109 %), а тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень – у Херсонській (на 172,2 %), Дніпропетровській (на 133,7 %), Миколаївській (на 111,8 %) областях. Пияцтво, яке було властиве 95 % осіб, що мали конфлікти у побутових стосунках, мало місце у дев'яти з десяти випадків скоєння злочинів. Небажання працювати зумовило виникнення кожного п'ятого конфлікту, азартні ігри, самогоноваріння супроводжувало 50 % конфліктів [344]. При цьому майже половина зі злочинців мали судимість, зокрема 40,7 % – за злочини у сфері сімейно-побутових відносин [345].

Наведені показники зростання злочинності свідчать про інтенсивний процес маргіналізації суспільства, яке є характерним для тоталітарно-популістських режимів. За даними кримінологічних досліджень, люмпенізовані маси і маргінальні групи населення є поживним середовищем для організованої злочинності [346; 348].

Вище ми відзначали, що суспільство схильне оцінювати злочинність не тільки як протиправну, заборонену діяльність, а, насамперед, як явище, що суперечить ідеалам справедливості, критеріям моралі й моральності. Люмпенізація і маргіналізація сприяли криміногенній ситуації, яка була на користь номенклатури, як колективного суб'єкта організованої злочинної діяльності. У суспільстві запанувала подвійна мораль. Для люмпенсько-маргіналізованого середовища, зорієнтованого на гедонізм, за характеристикою Є. Н. Старікова, характерні два виміри: «... 1) зорієнтованість на максимальний рівень паразитичного споживання; 2) зорієнтованість на зрівняльно-мінімальний рівень споживання. Якщо перший вимір споживання характерний для декласованих «верхів», то інший, аскетично-порівняльний – для декласованих «низів» [347, с. 153].

Паразитарно-споживацька модель функціонування комуно-більшовицького режиму люмпенського зразка за схемою «зверху–вниз» на тлі тотальної деморалізації суспільства, сприяла посиленню економічної і політичної кризи в країні, що супроводжувалось посиленням криміногенної ситуації. Узагальнений показник деморалізації в управлінській сфері – це зростання таких видів злочинів, як казнокрадство, хабарництво, розбазарювання суспільного майна. Швидкими темпами поширювалась корупція на все нові й нові рівні номенклатури.

Слід наголосити, що у фрагментарних відомостях про злочини, вчинені за участю представників влади, термін «корупція» був відсутнім, натомість широко вживаними були терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «потурання». Правильним є зауваження Є. В. Невмержицького, якщо відсутній термін «корупція» – нема і самого явища (хоч відомо, що корупція набула загального визнаного поширення, зокрема в Європі, ще з XVII–XVIII ст. ст.). До того ж, наголошує науковець, радянська «правосвідомість» завжди примітивно реагувала на прояви корупційних явищ і наводить для прикладу відомості із закритого листа ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» від 29 березня 1962 р. В ньому зазначається, зокрема, що хабарництво – це «соціальне явище, породжене умовами експлуататорського суспільства». А причини його існування пов'язані з недоліками в роботі партійних, профспілкових і державних органів, насамперед, у справі виховання трудящих. Зокрема, у записці Відділу адміністративних органів ЦК КПРС і КПК (комітет партійного контролю) при ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом у 1975–1980 рр.», від 21 травня 1981 р., зазначено, що у 1980 р. виявлено понад 6 тис. випадків хабарництва, що на 50 % більше, ніж у 1975 р. Згадано про появу організованих груп (наприклад: більше 100 осіб у Мінрибгоспі СРСР на чолі з заступником міністра). Повідомляється про факти осуду міністрів і заступників міністрів у республіках, про хабарництво та зрощування зі злочинними елементами працівників контролюючих органів, про хабарництво у прокуратурі й судах. Перелічуються основні склади злочинів: незаконний розподіл дефіцитної продукції, устаткування та матеріалів; коригування і заниження планових завдань;

призначення на відповідальні посади; приховування махінацій тощо [347]. Хабарництво набуло поширення переважно в торговельних організаціях, на підприємствах побутового обслуговування, у навчальних закладах, в житлових конторах та установах. Щорічно за хабарі з приводу влаштування на «престижну» роботу, вступу на навчання, за відпуск товарів підвищеного попиту, за надання квартир поза чергою притягувались до відповідальності від 350 до 450 осіб [348].

Наведене свідчить про відсутність (або слабкість) владного і громадського контролю за чиновниками, що є важливим фактором корупції. Партійна дисципліна (номенклатурний принцип) не мала нічого спільного з мораллю і спрацьовував винятково як каральний інструмент.

Свавілля номенклатури, централізований розподіл матеріальних благ та заборона підприємницької діяльності зумовлювали поширення економічної злочинності. Власне протягом 1970-х рр. у суспільній свідомості утвердилась теза про неспроможність «проживати на одну зарплату».

Масового характеру набули крадіжки державної власності. Проте змінилися форми і методи розкрадання. Архівні матеріали висвітлюють тенденцію у скоєнні цього виду злочинів, характерну для 70-х років. Якщо в 60-ті роки розкраданню підлягали переважно матеріальні цінності, здебільшого в сфері виробництва (випуск неврахованої продукції, реалізація залишків, створених за рахунок завищених норм списання природних втрат, недоліків в ціноутворенні тощо), то в 70-ті – об'єктом розкрадання стають переважно гроші (з потурання керівництва підприємств бухгалтери і обліковці підробляли бухгалтерські і фінансові документи), набули поширення контрабанда і валютні махінації. Такі розкрадання в 1970 році склали 70–75 % загальної кількості випадків крадіжок [349]. Так, наприклад, у жовтні 1980 р. прокуратурою Одеської області було викрито злочинну групу із членів правління колгоспу імені Горького, яка, із використанням службового становища протягом 1977–1980 рр., здійснювала розкрадання грошей та матеріальних цінностей, завдавши державі збитків на суму більше 100 000 крб. У складі цієї групи із 13 осіб були голова колгоспу В. Бочаров та головний бухгалтер Є. Минькович [350]. За інформацією прокурора Одеської області, озвученої на

засіданні Колегії прокуратури УРСР (17.06.1971 р.), активізувались контрабандисти, які мали зв'язки з розкрадачами соціалістичної власності. Так, група контрабандистів, що орудувала на теплоході «Башкирія», вивезла за кордон більше 100 тис. крб. радянських грошей, скуплено і переправлено контрабандним шляхом біля 12 кг золота в монетах царської і іноземної чеканки. У іншій групі валютчиків – жителів Одеси, вилучено 2,5 кг золота і 100 тис. крб. готівкою. А всього за 1967–1970 рр. у розкрадачів, валютчиків і контрабандистів органами слідства вилучено і повернуто в державну скарбницю біля 1 000 000 готівки і цінностей, зокрема понад 16 кг золота [351].

Незважаючи на багаторазові попередження ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР про суворе дотримання встановлених роздрібних цін та правил торгівлі, продовжувалась практика порушення правил ціноутворення, обважування і обрахування покупців, недовкладення фасованих продуктів, на підприємствах побутового обслуговування реалізовувались вироби за підвищеними цінами. Наприклад, протягом 1970 року на Сімферопольській фабриці індпошиву взуття, за рахунок реалізації виробів за завищеними цінами, виготовлених на індивідуальні замовлення, було реалізовано 85 % продукції. Аналогічні випадки зафіксовано у Києві, Харкові, Донецькій, Львівській областях [352]. Прагнення до максимально швидкого збагачення за короткий час мотивувало громадян до вчинення пограбувань. Так, у 1970 р. зафіксовано пограбування 8-ми ощадних кас на загальну суму 4789 крб. і мали місце 29 спроб пограбування. За 9 місяців 1971 р. – уже 10 пограбувань на суму 5183 руб. і 25 спроб пограбувань. Органами міліції розкрито за цей час лише 3 пограбування із 18 і 20 спроб пограбування із 54. Найбільша кількість пограбувань припадала на Одеську, Донецьку, Житомирську, Дніпропетровську, Львівську і Запорізьку області [353].

В матеріалах архівних справ прямо повідомляється, що нерідко розкрадання державного майна і цінностей відбувалися не без участі службових осіб, які відчували свою безкарність завдяки покровительству і потуранням чиновників з «високих кабінетів» центральних відомств та органів державної влади усіх рівнів. Так, за повідомленням прокурора Житомирської обласної прокуратури, викорінити

факти розкрадання народного добра, або хоч знизити показники розкрадань у великих і особливо великих розмірах не вдається, незважаючи на всі необхідні заходи, вживані прокуратурою області. Вагомою причиною такого стану є те, що розкрадання здійснюються завдяки потуранням з боку окремих апаратних працівників центральних та обласних відомств. Так, слідством прокуратури було розкрито три групи розкрадачів соціалістичної власності в особливо великих розмірах – в хоровому товаристві, райкомі та профспілці льонокомбінату (в цих відомствах працювали комуністи, активісти груп народного контролю та інші). У доповідній записці прокурора області наголошувалося: «Злочинна діяльність цих шайок тривала протягом 3–4 років. Незважаючи на відомчі ревізії та навіть сигнали про наявні зловживання, вони орудували безкарно в умовах кругової поруки» [354]. У зв'язку з цим, справедливим є застереження українського політолога П. Олещука, що «...саме корупція створює ту саму систему кругової поруки, завдяки якій вітчизняне чиновництво відокремлене від народу «кастовою» стіною» [355].

Неухильно розростався сектор «тіньової економіки». Уже в середині 1970-х років усі сфери життєдіяльності в СРСР перебували в зоні її впливу. На межі 70-х – 80-х років ХХ століття, за оцінкою В. М. Даниленка, капітали цього сектору в межах країни сягнули позначки 70–80 млрд крб. [251, с. 121]. С. С. Чернявський зазначає, що «в умовах адміністративно-командної системи господарювання в колишньому СРСР, тіньові відносини слугували підґрунтям організованої злочинності та корупції. Відтоді виокремлюють три основні форми взаємопроникнення криміналу й економіки: *фіктивна економіка, підпільна економіка та «чорний ринок» товарів та послуг*» [356, с. 7]. Із розвитком фіктивних економічних відносин, як невід'ємного атрибуту тіньової економіки, навколо кожного представника господарської номенклатури формувалася прихована каста «довіrenих осіб»: фінансисти, бухгалтери, касири, адміністратори секторів виробництва, зберігання та збуту, юрисконсульти, комірники, завгоспи тощо. Фіктивна економіка, на думку М. С. Восленського, поступово перетворилася на механізм, що визначав «...взаємодію регіональних і галузевих організованих злочинних груп у їх боротьбі за перерозподіл засобів, капіталовкладень, цін і кредитів» [223, с. 162].

Уже зазначалося, що в умовах розгортання «тінізації» економіки, широкими правами наділялись керівники державних підприємств, які не несли жодної відповідальності (кримінальної, господарської, дисциплінарної тощо) за результати своєї діяльності. З послабленням і поглибленим руйнуванням централізованої партійно-господарської вертикалі управління, загальна номенклатурна власність все більше перетворювалась у приватно-бюрократичну власність. Отже, «тіньовий» сектор в економіці створювався не завдяки діяльності приватних підприємств, які спиналися на ноги, а офіційними колективними й державними підприємствами, які не підлягали контролю з боку держави, не звітували органам державної статистики і не сплачували податків, про що свідчать справи із архівних фондів [309; 310]. Доречно зауважити, що після прийняття Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про переведення господарюючих суб'єктів на повний госпрозрахунок [311], низкою постанов Ради Міністрів СРСР на госпрозрахунок і самофінансування лише у серпні 1987 року були переведені підприємства міністерств нафтової, газової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, чорної, кольорової металургії, зв'язку, цивільної авіації, міністерства шляхів сполучень, рибного господарства електротехнічної промисловості, виробництва мінеральних добрив СРСР тощо [312]. Але, як і раніше, випускалась недоброякісна продукція, не припинились зловживання у фінансовій і матеріальній сферах виробництва, продовжувалась практика викривлення звітності. Ця інформація знайшла відображення у Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 23 вересня 1987 р. № 8 «О применении судами законодательства, регулирующего материальную ответственность рабочих и служащих за ущерб, причиненный предприятию, учреждению, организации» [313].

В умовах тотальної маргіналізації суспільства, карна (загальнокримінальна) злочинність набувала організованих форм. А. Д. Семикопний, з посиланням на О. І. Гурова та В. В. Лунєєва, наголошує, що власне на межі 60-х –70-х років в умовах «хрущовської відлиги», лібералізації кримінальних покарань, спроби перших економічних реформ, з'явився стимул у «старої» професійної злочинності розширити простір своєї діяльності. Цей стійкий і досить поширений контингент

зłodіїв, шахраїв, грабіжників, валютників завжди жили за рахунок злочинної діяльності. У нових соціальних умовах з'явилися сприятливі умови для трансформації професійної злочинності у якісно новий стан. Згідно з висновками А. Д. Семикопного: «З'являється мережева структура організації, за якої став невідворотнім розподіл сфер і територій між групами, відбулося злиття злочинців загальнокримінального профілю з розкрадачами, тих та інших – з представниками державного апарату. Саме у «хрущовський», а згодом у «брежнєвський» періоди формуються структури тіньової економіки, зрощені з корумпованими чиновниками і кримінальними групами, які й склали основу сучасної організованої злочинності» [359, с. 32]. О. І. Гуров зазначає, що з кінця 70-х років ХХ ст. на території СРСР виник мафіозний тип злочинності, тобто поєднання зусиль економічних і загальнокримінальних організованих злочинних угруповань для прихованої експансії у різні сфери суспільного життя, зокрема й зовнішньоекономічну діяльність [360, с. 20].

У такий спосіб, режим авторитарно-бюрократичного правління номенклатури активізував процеси маргіналізації, а отже, і тотальної криміналізації суспільства. В літературі наголошується на маргінальності як фоновому характері загальнокримінальної злочинності та структуризації її організованих форм. До категорії маргіналів традиційно зараховують: бездоглядних неповнолітніх; неповнолітніх, які перебувають у неформальних об'єднаннях антисоціальної спрямованості (скінхеди, агресивно налаштовані фанати та інші); осіб, які займаються жебрацтвом; осіб без визначеного місця проживання; осіб, які не мають постійного місця роботи, зокрема тих, хто офіційно визнаний безробітним і ухиляється від працевлаштування; засуджених, які перебувають у пенітенціарних установах і порушують режим виконання та відбування покарання і схильні до вчинення злочинів; осіб, які були засуджені, відбули покарання, звільнилися з місць позбавлення волі, але не виправилися; осіб, що займаються проституцією; хронічних алкоголіків, наркоманів і токсикоманів; осіб із хворобливим і патологічним потягом до азартних ігор; осіб з адаптаційним синдромом (осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічно хворих, олігофренів і розумово відсталих); інших осіб,

яким притаманна делінквентна поведінка і які схильні до вчинення злочинів. Маргіналами нерідко стають особи, які вирости у неблагополучній сім'ї, не змогли здобути належну освіту, не мають професії, постійного місця проживання, роботи чи корисних зв'язків [303, с. 332; 361, с. 43]. В навчальній літературі наголошується, що особи, які належать до категорії маргіналів своїм антигромадським способом життя створюють загрозу всьому суспільству і зазвичай трансформуються в «інфраструктуру організованої злочинності» [362, с. 467].

У 1961–1980 роках динамічний процес маргіналізації спричинив активізацію групової злочинності, яка постійно зростала. Найпоширенішими були злочини корисливо-насильницького характеру [363; 363]. З середини 60-х і до середини 80-х рр. за домінантною корисливою мотивацією структура злочинів набула такого вигляду: корисливі злочини – 50 %, насильницькі та з хуліганських мотивів – 20–25 %, корисливо-насильницькі; навмисні злочини, пов'язані з порушенням професійного обов'язку, та інші – 15 % [320, с. 94]. В. В. Лунєєв наголошує, що поодинокі відомості про чисельність злочинних груп, які мали ознаки організованості, в СРСР стали аналізуватись лише з 1986 року. Усього за 1986–1988 рр. було виявлено 2 607 таких груп, які скоїли близько 20 тис. злочинів, зокрема 218 убивств і 285 розбійних нападів. Близько 50 груп були глибоко законспіровані, займалися злочинною діяльністю протягом трьох років і більше [412].

За результатами дослідження українського науковця В. С. Медведєва, у 1988–1991 рр. для організованої злочинної діяльності в Україні було характерним: 1) створення первинних злочинних осередків, поступовий перехід на дворівневу структуру (первинні групи загальнокримінального та господарчо-підприємницького типу – вторинні об'єднання-ургупування), розповсюдженість у обласних центрах та великих містах; 2) первинна злочинна спеціалізація та розподіл сфер впливу за переважального здирництва і протиправної приватнопідприємницької діяльності; 3) паритетне співіснування із традиційною злочинністю, намагання підпорядковувати окремі її сегменти, зокрема, дрібну злочинну діяльність (кишенькові злодії, картярні шулери, спекулянти тощо); 4) тіньова,

недемонстративна поведінка лідерів організованої злочинної діяльності, домінування в їх середовищі традиційних «злодіїв у законі» та т. зв. «законників», окремі спроби легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом; 5) утягування у свою сферу передкримінальних і кримінальних угруповань молоді та неповнолітніх; б) здійснення злочинної діяльності в межах країни, відсутність стійких транснаціональних зв'язків [365, с. 111].

Отже, на загальному тлі розростання злочинності в СРСР загалом і в радянській Україні, зокрема, зросла динаміка її організованих форм. Гіпотетично, це значно зміцнило радянську номенклатурно організовану злочинність. Безумовно, з огляду на відсутність офіційної статистики та досліджень про напрямки економічних зв'язків організованої злочинності з загальнокримінальною, це гіпотетичне припущення важко довести. Його можна сформулювали, ґрунтуючись на дисертаційному дослідженні С. А. Саблука. Із його змісту і висновків випливає, що зростання чи подолання злочинності прямо залежить від політичного курсу панівного режиму, який контролює її рівень на свою користь. Державна реакція на погіршення криміногенної ситуації в умовах командно-адміністративної системи урядування залишалася звичною. Найефективнішим контролем держави над злочинністю був комуністичний, тотальний, контроль, що включав такі складові: економічну (повну залежність особи від єдиного роботодавця – держави, а фактично від панівної номенклатури); правову (пріоритет прав держави над правами особи); організаційну (максимальна централізація влади); ідеологічну (придушення інакомислення); соціально-психологічну (домінування пропартійної громадської думки); оперативну (таємне і явне стеження за громадянами); репресивну складову, яка уособлювала й інтегрувала контроль. З кримінологічної точки зору, такий контроль можна визнати «ефективним» і кримінальним одночасно. «Тотальний контроль лише підтвердив відомий факт, що зі злочинністю можна боротися лише її ж методами. Утримуючи на порівняно низькому рівні карну злочинність, тотальний контроль не «викорінював» її, а «переплавляв» у злочинність влади проти народу [34, с. 37].

2.4 Інтеграція організованої злочинності в економічну сферу суспільного життя в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні (1985–1991 рр.)

Криза командно-адміністративної системи та планової економіки, що наростала десятиліттями, загострилась всередині 80-х років, внаслідок різкого падіння цін на нафту 1985–1986 рр., яке стало фатальним для фінансової, а потім і політичної стабільності СРСР. Великі зрушення, які планувалися квітневим 1985 р. Пленум ЦК КПРС (затвердив курс на прискорення соціально-економічного розвитку), XXVII з'їзд КПРС (вилучено з програми КПРС тезу про завдання побудови комунізму, проголошено курс на вдосконалення соціалізму) не зупинили кризових явищ в економіці. Держава все частіше вирішувала фінансові питання за рахунок грошової емісії, що в умовах державного регулювання цін, стало результатом наростання товарного дефіциту. Так, за підрахунками економістів, уже в першому півріччі 1991 року інфляція сягнула 11 %, ціни в середньому зросли на 2,6 %, зокрема на продовольчі товари – на 6 %. У стані тотального дефіциту опинились близько 1200 товарів груп асортименту [367, с. 21]. У другій половині 1990–1991 років – товари зникли з прилавків магазинів.

Стало зрозуміло, що тільки перехід до ринкової економіки зможе вивести країну з глибокої економічної кризи. 13 червня 1990 р. Верховна Рада СРСР прийняла концепцію переходу до регульованої ринкової економіки [368]. На реалізацію цієї Постанови Рада Міністрів СРСР ухвалила Постанову «Про заходи зі створенню та розвитку малих підприємств», яка дозволяла юридичним і фізичним особам створювати приватні фірми з використанням найманої праці [369]. Проте декларовані заходи не дали очікуваних результатів. Кризовий стан погіршувався. Вагомий вплив на поглиблення кризових явищ спричинили і колосальні капіталовкладення в гонку озброєнь. За підрахунками дослідників, загальні витрати СРСР «на оборону», включаючи продукцію військово-промислового комплексу, легкої та харчової промисловості разом з усіма послугами, що припадали на частку людей, причетних до військово-промислового комплексу, витрати на воєнно-технічні розробки і дослідження в науковій сфері, доходили до 52 % від валового

суспільного продукту [370]. Отже, будь-які спроби покращити ситуацію в країні, не руйнуючи основ планового господарювання та не відмовляючи в амбіціях до світового лідерства, були наперед приреченими.

Юридичні підвалини у реформу заклали закони «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.), «Про держпідприємство» (1987 р.), «Про кооперацію» (1987 р.), «Про оренду і про кооперацію» (1988 р.), «Про загальні засади підприємництва в СРСР» (1989 р.); «Про підприємства в СРСР» (1990) тощо. Законодавчо відкривався шлях до розвитку ринкових відносин. Набирали чинності й інші партійно-урядові постанови та закони, які надавали право державним підприємствам самостійно планувати виробничу діяльність, хоча й у межах запропонованих, але не директивно нав'язаних галузевими міністерствами цифр, а також можливість укладати контракти з постачальниками і споживачами, прямі контакти з іншими підприємствами, а в окремих випадках – з іноземними компаніями. У народному господарстві відбувалися якісні структурні зміни. Створювалися асоціації, концерни, спільні з іноземними фірмами підприємства.

Прогресивні зміни, ініційовані в центрі, певний час суттєво не впливали на зміни в УРСР. Про Україну поширилась теза «заповідник застою». Номенклатура, очолювана першим секретарем ЦК КПУ В. В. Щербицьким, не прагнула до змін, так як у сфері економіки, у порівнянні з іншими союзними республіками, УРСР була забезпечена продуктами і товарами повсякденного вжитку набагато краще. За оцінкою експертів, на час розпаду СРСР, Україна, населення якої становило 1 % світової спільноти, перебувала в числі індустріально високорозвинених держав, володіла 5 % світових сировинних ресурсів і давала 4 % світової продукції, а за виробничим і ресурсним потенціалом та внеском у загальносоюзну скарбницю посідала друге місце, виробляючи близько 20 % річного валового продукту [371].

На перебудовчі ініціативи Москви, Рада Міністрів УРСР 15 квітня 1987 року прийняла Постанову «Про заходи з виконання в республіці Закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» (втратила чинність 20.07.1991 р.). В пункті першому Постанови поставало завдання: «Виконкомам місцевих Рад народних депутатів, міністерствам і відомствам УРСР, підприємствам, установам і

організаціям вжити необхідних заходів щодо розвитку індивідуальної трудової діяльності, підтримувати й поширювати ті її види, які задовольняють потреби населення в товарах народного споживання і послугах, заохочувати вступ громадян, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, у договірні відносини з державними, кооперативними та іншими громадськими підприємствами, установами, організаціями» [372].

Спільними рішеннями політичного керівництва і уряду УРСР було закладено перші підвалини розвитку підприємницької ініціативи. Але зрушення відбувалися з великою потугою. Навіть поверхневий аналіз праць з генези економіки ринкових відносин в УРСР дає підстави для висновку, що молодий бізнес в Україні опинився на роздоріжжі, у зв'язку з нестабільною нормативно-правовою базою щодо підтримки підприємництва; нестачею джерел для накопичення початкового капіталу; захлинанням від високого рівня податків та спроб держави забезпечити перехід до ринку адміністративними методами.

Отже, адміністративно-бюрократичні бар'єри, прорахунки в податковій політиці, відсутність всебічної і стабільної фінансової підтримки з боку держави гальмували підприємництво в Україні.

Після проголошення Декларації про державний суверенітет України (16.07.1990 р.), Верховна Рада УРСР 3 серпня 1990 ухвалила Закон «Про економічну самостійність Української РСР» [373]. За народом України юридично закріплювались власність на її національні багатства і національний дохід; гарантувалася рівноправність та захист усіх форм власності; децентралізація та роздержавлення економіки; повна економічна самостійність і свобода підприємництва. У 1991 році було прийнято закони про підприємництво, про зовнішньоекономічну діяльність та ін., які б мали стимулювати процес приватизації. Проте, експерти центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова так оцінили хід її в УРСР: «Попри декларовані наміри влади, приватизація не забезпечила ні очікуваних надходжень до бюджету, ні появи ефективних власників, ні прискореного капіталоутворення, ні залучення великих інвестицій. Для переважної кількості підприємств приватизація не стала початком їхньої

реструктуризації та модернізації, не привела до підвищення їхньої конкурентоспроможності» [371, с. 60].

Натомість, варто зауважити, що шлях до приватизації і підприємницьку ініціативу значно стримував несприятливий психологічний клімат в республіці. Переважна більшість громадян маргіналізованого, люмпенізованого комуно-більшовицьким режимом соціального простору, залишались пасивними, не відчували особистої відповідальності за процеси, що відбувалися в країні. Десятиліттями тоталітарна економічна і політична централізація вибивала з генетичної свідомості українців поняття й традиції ринкового устрою, відкритого суспільства та демократії загалом. Вчені Національного інституту стратегічних досліджень, при характеристиці основних рис менталітету «радянської людини», передусім акцентують увагу на пасивності особи, відсутності волі останньої до поліпшення життя власними силами; відчутті власної неспроможності до активної діяльності через некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого виступає невмотивована амбіційність та хамство; наголошують на патерналізмі — звичці перекладати на владу вирішення проблем; на безпорадності – надії на зовнішню допомогу у їх вирішенні [374, с. 35]. Більшість громадян, критикуючи хабарництво, місництво, аморальність панівної еліти, самі прагнули долучитися до певних незаконних схем отримання та розподілу прибутків задля збагачення.

Як не дивно, сприяли криміналізації суспільних відносин ідеологія перебудови і низка законів СРСР і УРСР, які покликані були призупинити кризові тенденції у всіх сферах суспільного життя. Ф. І. Долгова зазначає, що ідеологія реформ стала прямим відображенням криміналізації суспільства та його каталізатором. «З'ясувалось, – пише вона, – що лідери реформаторських кіл не тільки не мали наміру ефективно протидіяти злочинності, більше того, кримінал прямо розглядався як засіб вирішення в сучасних умовах поставлених стратегічних завдань. Кримінологічно значущі позиції вітчизняних реформаторів викладені в документах, публікаціях, інтерв'ю. Усі вони підтверджують, що визначальні концептуальні настанови перетворень дев'яностих років передбачали використання

кримінального потенціалу в ході реформ, при цьому свідомо припускаючи криміналізацію різних сфер... суспільства» [375, с. 381].

Найактивніше проходив процес криміналізації економіки. В ході приватизації, широкого розповсюдження набули нові, невідомі досі види економічних злочинів: підробка цінних паперів, недобросовісні рекламні компанії, організація фінансових пірамід, шахрайські оборудки з ваучерами тощо. За оцінкою правоохоронних органів, при проведенні приватизації, сформувались умови для оборудок з відмивання тіншових капіталів, накопичених в попередній період розвитку тіншового сектору економіки. В руках ділків від бізнесу ці капітали зіграли роль ефективного інструменту для придбання у власність кримінальними і напівкримінальними структурами значної частки державного і комунального майна, посилення впливу цих структур на економіку і політику, встановлення корумпованих зв'язків з державними чиновниками [376, с. 237–238]. Так, з офіційних публікацій, за даними Держплану СРСР «Тіньові доходи у сфері послуг в 1986–1987 роках склали 14–16 млрд крб. близько 18 млн людей займались індивідуальною трудовою діяльністю без реєстрації, без оформлення патентів і без оподаткування» [377].

В Україні, відповідно до директив, законів і пропозицій з Москви про шляхи подолання системної кризи, приймалися рішення на усунення негативних причин стагнації в економіці [378; 382], проте ці заходи не лише не усунули соціально-економічні проблеми [383; 386], а й поглиблювали процеси маргіналізації та люмпенізації суспільства. Відповідно, загострювалась і криміногенна ситуація в республіці. Так, посиляючись на архівні матеріали, Є. В. Зозуля зазначає, що навіть з першими реформаторськими кроками на шляху побудови незалежної та демократичної України скорочення злочинності не сталося [320, с. 98]. У 1990 р. оперативна обстановка на території республіки ще більш ускладнилася. Питома вага злочинів по лінії карного розшуку зросла на 18 %, а тяжких – на 14,4 %. Особливу занепокоєність викликали жорстокі акти насильства, зухвалі вимагання із застосуванням зброї, тортур, вбивства, розбої, грабежі і крадіжки. Усе активніше, не зазнаючи відповідного опору, почали відроджуватись бандитські формування, зростала їх агресивність [320, с. 94].

У класифікації злочинів за домінантною мотивацією їх структура набула такого вигляду: корисливі злочини – 50 %, насильницькі та з хуліганських мотивів – 20 – 25 %, корисливо-насильницькі, навмисні злочини, пов'язані з порушенням професійного обов'язку, та інші – 15 % [320, с. 94]. Так, наприклад, Д. Л. Виговський, досліджуючи механізм злочинності неповнолітніх, зауважив, що загалом, з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні з'явилися види злочинності, які раніше були маловідомі, зокрема: рекет, викрадення людей з метою отримання викупу, торгівля людьми; широкого розповсюдження набули злочини, пов'язані із т. зв. «важкими наркотиками», незаконним обігом вогнепальної зброї.

Професійна злочинність почала утворювати легальні об'єднання, які насправді були замаскованими організованими злочинними угрупованнями [387, с. 3; 17]. Загалом, зазнала суттєвих змін (збільшилась та реструктуризувалася) загальнокримінальна злочинність: кількість зареєстрованих органами внутрішніх справ злочинів збільшилась із 480,5 тис. у 1991 р. до 539,3 тис. у 1993 р. та 641,9 тис. у 1995 р., а загальний рівень зареєстрованої злочинності (в розрахунку на 100 000 чоловік. населення) у 1991 р. становив 784, у 1993 р. – 1039, у 1995 р. – 1252 злочинів [389, с. 13]. Процес криміналізації суспільства почав виходити з-під контролю держави. Так, у 1966 році на 100 000 осіб у віці 14 років і більше припадало 626 зареєстрованих злочинів й 667 виявлених злочинців; у 1985 році, через двадцять років наростання кризи, зафіксовано вдвічі більше зареєстрованих злочинів на ту ж чисельність населення й у півтора рази більше виявлених злочинців; на початку 1990 року коефіцієнт злочинності та судимості на 100 тис. населення становив, відповідно, 713 і 201, а в 1991 р. – 780 і 209 [390].

За оцінкою американського економіста, лауреата Нобелівської Премії Джона Стігліца, у провалі реформ періоду перебудови багато в чому винна еліта. «Ті, хто мав би забезпечити дотримання встановлених правил поведінки та інших зобов'язань, часто самі їх порушували, створюючи проблеми для суспільства, – пише він, – і не утримались від спокуси взяти все, що можна було прихопити» [391, с. 13].

Наведений аргумент авторитетного вченого і досвідченого аналітика дає підстави стверджувати, що роль каталізатора у розростанні злочинності на теренах СРСР загалом і УРСР зокрема, виконала номенклатура. Безумовно, вона прямо не втручалась у кримінальні процеси, не брала участі у здійсненні конкретних злочинів (лише брала участь у «хімічній реакції» розростання і поширення злочинності як реагент). Водночас, соціально-економічна ситуація, спричинена номенклатурою, активізувала процеси криміналізації суспільства, на тлі яких номенклатура (як суб'єкт колективної (корпоративної) злочинної діяльності) пережила ренесанс відродження (трансформувалась, не втрачаючи сутності, в неономенклатуру), зміцніла за рахунок того, що не тільки не втратила монополії на державну владу, а ще й отримала монополію на приватизацію державного, всенародного майна задовго до легальної приватизації на теренах СРСР, початок якої припадає лише на початок 1991 р. після «параду суверенітетів».

В завершення цього короткого методологічного відступу, доречними є висновки українського науковця Ю. В. Кузьменка, котрий зауважує, що «...перед радянською номенклатурою відкрилися широкі економічні можливості, реалізація яких гарантувала їм повернення втраченої влади або утримання її у своїх руках. Отже, зміна еліт наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. – це ілюзія. Насправді стара номенклатура перефарбувала свій фасад із партokratичного на демократичний (псевдodemokratичний) і стала кісткою для формування нової еліти (неономенклатури)» [392, с. 257].

Трансформація номенклатури відбулась у процесі т. зв. номенклатурної приватизації, етапу латентних процесів зародження «квазіприватної власності», що створювалась шляхом «...преприватизації власності та формування протокласу великих власників» [393, с. 336; 181]. В ході номенклатурної приватизації, утворився сектор т. зв. «комсомольської економіки». Цей термін, за визначенням О. В. Криштановської, з'явився в 1987 році для позначення підприємств і фірм, які створювались комсомольськими функціонерами, на основі рішень партії, уряду СРСР, пленумів ЦК ВЛКСМ і ВЦ РПС і під заступництвом партійної верхівки [395].

Внаслідок активної діяльності, комсомольські функціонери до 1989 року монополізували право розпоряджатися надприбутковими, високорентабельними із швидким обігом капіталів секторами економіки. А вже протягом 1989–1992 років утворився т. зв. «клас уповноважених», зусиллями якого були приватизовані фінансові і управлінські структури та здійснено концентрацію фінансового капіталу в руках невеликої групи олігархів [395].

Номенклатурна приватизація розпочалося із утворення у 1987 році на принципах госпрозрахунку центрів науково-технічної творчості молоді (ЦНТТМ). Передбачалося, що в перспективі вони стануть експериментальними організаціями, посередниками між молодими творчими колективами, виробництвом і «великою наукою» для сприяння впровадженню у виробництво інноваційних розробок. Низкою партійно-державних і комсомольських рішень поряд з ЦНТТМ була створена ціла мережа центрів дозвілля молоді при комітетах комсомолу та молодіжних кооперативів, а згодом т. зв. спільні підприємства (СП) з участю радянських організацій і фірм капіталістичних країн та країн, що розвиваються.

ЦНТТМ отримали дозвіл на укладання договорів підприємств з «творчими колективами». Підприємства перераховували ЦНТТМ безготівковим розрахунком суми, які конвертувалися в реальну готівку для виплати виконавцям певних робіт (часто не обов'язково науково-практичних та інноваційних). Відрахування здійснювалися за схемою: ЦНТТМ залишав собі за посередницькі послуги від 18 % в 1987 р. до 33 % в 1990 р., з яких в середньому 5 % відрахувань надходило координаційній раді ЦНТТМ при міській партії [396].

До 1990 року на теренах СРСР функціонувало 600 ЦНТТМ і більше 17 тис. молодіжних, студентських і учнівських кооперативів – «розсадників підприємництва». Так, наприклад, обіговий капітал першого в СРСР комп'ютерного радянсько-франко-італійського СП – «Інтерквадро», заснованого кандидатом технічних наук Л. Вайнбергом (21 представництво у різних регіонах СРСР), виріс за два роки з 0 до 60 млн доларів; розгорнулося високоприбуткове завезення комп'ютерів, а також відео- і аудіотехніки [397].

В ході номенклатурної приватизації механізми запровадження режиму вільного «підприємництва» були заміщені елементами режиму фактично вільного доступу «підприємливих» представників номенклатури (середній вік переважно до 31 року) з різних її ешелонів до активів державної власності, що давало можливість перерозподіляти їх на свою користь. Механізм такого перерозподілу досить переконливо розкритий Н. С. Мацієвським [376], О. І. Шкаратаном [398], О. В. Криштановською [395] та іншими. Лейтмотив опублікованих авторами праць такий: 1) Система ЦНТТМ заклала основу в збагачення двох груп майбутніх бізнесменів – керівників державних підприємств і керівників самих ЦНТТМ. Керівники ЦНТТМ стали первинною ланкою класу «уповноважених», який усі майбутні роки бурхливо розвивався, користуючись безпрецедентними привілеями ведення бізнесу. До моменту їх призначення, в керівниках ЦНТТМ функціонерів від комсомолу перебували 45 %, з НДІ і КБ, здебільшого ті, хто перебував на посадах секретарів комітетів ВЛКСМ – ще 45 %; 2) Якщо в радянські часи привілеї номенклатури мали «грошово-майновий» характер і виражались у наданні частини державного майна в індивідуальне користування, в неафішованих грошових витратах і в особливій сфері послуг, то в період перебудови привілеєм стає комерційна діяльність: номенклатурі дозволено те, що іншим заборонено; 3) Номенклатурна приватизація – це «...келейна, паразитична приватизація без зміни юридичних форм власності» [398]; 4) головним підсумком і «головним привілеєм кінця 80-х років стає дозвіл на збагачення» [395].

Юридично легалізований всередині 80-х-початку 90-х років відповідними законами дозвіл на створення кооперативів, підприємницьку діяльність і на приватизацію відкрив простір для легалізації капіталів тіньового бізнесу. Численні тіньові і наближені до них структури отримали можливість зареєструвати свою діяльність офіційно. У цей час близько 90 % злочинних структур створили фінансово-комерційні установи і організації для легалізації злочинних доходів [399]. Уже зазначалося, що номенклатура, приватизувавши право на владу, фактично була суб'єктом-розпорядником колективної, сукупно-приватної (корпоративно-бюрократичної) форм власності. Індивідуально-приватна власність формально була

знищена, але реально загнана в підпілля, що й сприяло формуванню сектору «тіньової економіки», у сферу якої вже до кінця 1980-х років було втягнуто (за різними підрахунками) ситуативно 20–30 млн людей, а на постійній основі – 3 млн [398]. Кожен 3–4-й карбованець із середньостатистичних витрат радянської сім'ї на платні послуги йшов в нелегальну економіку [400].

В умовах розростання сектору тіньової економіки зростала корислива злочинність. З середини 50-х років вона збільшилась у 12–15 разів, тоді як злочинність загалом в СРСР зростає лише в 7–8 разів [72]. Поширеними джерелами нетрудових доходів стали заробітна плата та премії, одержані шляхом перекручування та приписок звітних показників; нестачі та розкрадання грошових коштів і матеріальних цінностей; крадіжки державного майна; використання в корисливих цілях устаткування, транспортних засобів державних підприємств; зловживання приписками у списанні витрат в межах природних витрат продовольчих товарів. У 1989–1990 роках на підприємствах радянської України відомчими ревізіями було виявлено незаконних витрат грошових коштів на суму понад 3 млн крб., зокрема приписок та перекручування звітності на 271 підприємстві, матеріальні збитки від яких становили близько 200 тис. крб. Здебільшого крадіжки і привласнення державного майна, приписки і перекручення звітностей стали можливими через потурання керівників і, особливо, працівників бухгалтерського обліку, які не тільки не забезпечували належної організації внутрішньогосподарського контролю, але нерідко й самі ставали учасниками і навіть організаторами зловживань [401].

Отже, паралельно з номенклатурною незаконною, латентною приватизацією, відбувався процес легалізації незаконно і напівлегально накопичених капіталів, що дало підставу С. С. Алексєєву дійти висновку, що в процес фактичної номенклатурної приватизації «...неминуче втягнулись і ділки тіньової економіки, а разом з ними кримінальні структури й організації» [402]. Відбувся своєрідний синтез інтересів «традиційної» кримінальної злочинності, суб'єктів «тіньової економіки», представників державної і партійної номенклатури (прямо чи опосередковано пов'язаних з тіньовими доходами), професійної злочинності і «нової

злочинності» (у який спосіб відбувався цей синтез, переконливо демонструє російський науковець Я. Костюковський, аналізуючи історію організованої злочинності в Росії та особливості її формування на прикладі Санкт-Петербурга) [403; 404]. Цей новоутворений конгломерат, реалізуючи свій корисливий інтерес, передусім заповнював «пустоти» в суспільному організмі, які виникли внаслідок послаблення, або відсутності державного контролю. Система останнього однаково була недосконалою в умовах впровадження у практику роботи підприємств і організацій повного госпрозрахунку і самофінансування, принципової зміни форм власності, створення асоціацій, кооперативів, акціонерних товариств, концернів, орендних і спільних підприємств тощо. До того ж, за оцінкою Міністерства фінансів України, в кінці 90-х років: «...закріпилась стійка тенденція до звільнення працівників відомчих контрольно-ревізійних служб. Тільки за 1988–1990 рр. їх чисельність в республіці скоротилась на 2 тисячі осіб, що становило 23 % від загальної кількості працюючих у цій сфері державного регулювання» [405].

За оцінкою науковців (Ю. В. Орлова, В. І. Шакуна), до середини 90-х років відбулося злиття «...державних бюрократів всіх рівнів, «тіньової номенклатури», лідерів тіньового і напівтіньового підприємництва та ієрархії кримінального світу. Вони здійснюють тотальний контроль за розподілом і перерозподілом власності і економічних ресурсів, за сферою виробництва, зовнішньоекономічною діяльністю, за політикою загалом. Отримавши економічну базу із «тіні», на політичну арену починають виходити лідери кланів та їх представники і вимагати свого визнання. Вони купують ключові посади на різних рівнях влади» [97, с. 57].

У такий спосіб, починаючи з середини 80-х років, в період переходу країни до ринкової економіки, відбулась незаконна інтеграція функціонерів від номенклатури в провідні сектори економіки, паралельно з тіні вийшли «бізнесмени», які прагнули укоренитися в найбільш прибуткових сферах бізнесу. Це дало підстави для аналітиків стверджувати про двоє джерел формування нових власників на теренах СРСР: із легально-адміністративного прошарку, який складався з функціонерів від номенклатури і з прошарку бізнесменів від тіньової економіки. Між ними велося жорстке протистояння за оволодіння власністю та контроль за каналами

надходження прибутків. У сферу протистояння були втягнуті карні злочинці, люди із кримінальним досвідом. Це стало для суспільства сплеском кримінальної активності. За оцінками аналітиків, у 1989 році зростання кількості злочинів, у порівнянні з 1987 р., досягло показника 20,9 %; у 1990 р. – (+37,4 %); у 1991 р. – (+62,4 %); у 1992 р. – (+106,3 %) [406, с. 298]. Набуло поширення таке особливо небезпечне явище, як рекет. Рекетири – реальні кримінальні елементи – збирали данину з підприємців, вкладали отримані кошти в нарко- та гральний бізнес, проституцію, викрадення людей та інше, в обігу зросла кількість фальшивих грошей тощо. Жорстоке протистояння бізнесових «еліт» від влади і від економіки завершилося злиттям цих бізнесових «еліт, при збереженні і влади, і власності у номенклатури» [398]. До такого ж висновку дійшов і С. С. Алексєєв, оцінюючи ідеологію перебудови та аналізуючи стратегію номенклатурної приватизації. Він зазначає, зокрема, що з утвердженням монополії номенклатури на приватизацію, вона не втратила монополії на владу [402].

З часу перебудови і в ході номенклатурної приватизації збагатились основні соціальні групи, які переважно не гребували кримінальними методами ведення бізнесу: а) колишня партійно-державна номенклатура; б) нова політична еліта, до рук якої потрапили з різних причин державні гроші; в) «червоні директори», частина директорського корпусу; функціонери від комсомолу; г) тіньовики і корупціонери всіх типів; г) підприємці нової хвилі, які розпочинали бізнес з нуля. Власне ці групи акумулювали перші капітали, формуючи і захоплюючи найбільш прибуткові ринки в країні [376].

Архівні матеріали засвідчують, що в Україні номенклатурна приватизація нічим не відрізнялась від «центру». Тут діяльність ЦНТТМ теж не мала нічого спільного з творчістю. Не маючи статусу приватних підприємств, центри здійснювали посередницьку діяльність за формулою «купи–продай». За державною ціною закуповувалась сировина, яка «з наваром» перепродавалась кооперативам. Із-за кордону завозились дефіцитні товари: телевізори, відеомагнітофони, комп'ютери, які коштували там десятки доларів, а реалізовувались на внутрішньому ринку за тисячі карбованців. З'явилися перші відеосалони, де комсомольці «крутили»

напівзаборонені зарубіжні відеофільми. НТТМ не сплачували податків, лише відраховували 3 % доходів до загальносоюзного фонду НТТМ і 27 % – до місцевих фондів. Комсомольський капітал зростав як на дріжджах, гроші накопичувались і після розвалу СРСР, їх було використано на створення перших товарних фондових бірж, комерційних банків в республіці та інше.

Із підсумкового аналізу практики прокурорського нагляду за виконанням законодавства в сфері економіки, зокрема, зазначено, що складне становище на ринку споживчих товарів сприяє активізації злочинної діяльності багатьма кооперативами, кількість яких зросла за 1989 рік більше, ніж у двічі (з початку року зареєстровано близько 30 тис.). Із отриманого виторгу, в розмірі 5,2 млрд крб., об'єм від реалізації товарів становить лише 17 %. Стала узвичаєною практика, що керівні і матеріально-відповідальні посади в кооперативах обіймають раніше судимі особи, з них 90 осіб вчинили корисливі злочини [407]. Злочинні порушення закону (розбазарюються невідновні сировинні та стратегічні ресурси держави), вузько відомчий підхід, характерний для багатьох міністерств, підприємств, кооперативів, які отримали право виходу на зовнішні ринки, набули значного поширення. Станом на 01.04.1990 р., таке право мали 1111 державних і 60 спільних підприємств, а також 229 кооперативів, 107 з яких – з юридичною адресою в м. Києві [408]. Так, директор Кременчуцького нафтопереробного заводу Полтавської області В. М. Матицін уклав договір з директором молодіжного центру «Лідер» МК ЛКСМУ на поставку за кордон 50 тис. т. паливного мазуту через підставні організації – Одеське підприємство з постачання нафтопродуктів, експериментальне виробничо-посередницьке об'єднання «Москва», спільне підприємство «Мікрограф», кооператив «Техніка» [409]. Злочинною виявилась і діяльність Мукачівського міського молодіжного центру «Маркетинг», який у протизаконний спосіб збагатився лише за одну посередницьку операцію (купівлі–продажу колгоспам і радгоспам автоматичної розвантажувальної техніки) більше, ніж на 285 тис. крб. [410].

Підбиваючи підсумок щодо результатів переходу України до ринкової економіки, О. Л. Тимчук зазначив: «Реалії України 90-х рр. ХХ ст., такі як злочинна приватизація, зрощування бізнесу, криміналітету та влади в умовах олігархічного

напівавторитарного режиму Л. Д. Кучми, створили надзвичайно сприятливе підґрунтя для зростання злочинності в усіх її формах та проявах [411].

Так, у 1985–1991 роках розпочалась відкрита номенклатурна приватизація, від якої вигоду отримали функціонери державного і партійно-комсомольського активу. Завдячуючи монополії на державну владу, номенклатура монополюсно узурпувала право на приватизацію державної власності і, у такий спосіб, поза законом із винятково колективного (бюрократично-корпоративного) власника, трансформувалась в корпоративно-індивідуального.

Легальна приватизація, яка розпочалась у 1991 році, надійно закріпила номенклатурну власність, забезпечивши їй захист від домагань інших соціальних груп. В результаті і влада, і власність залишилась у ненормальності, яка тільки укріпила свої позиції. Кримінальність функціонерів від номенклатури проявилась в протизаконних, «...масових, посяганнях на державну та суспільну власність і в корупції» [412].

З огляду на тезу, що основною рисою організованої злочинності є прагнення надати вид зовнішньої легальності по суті злочинній діяльності (що відрізняє цю форму злочинної діяльності від інших форм злочинності), є всі підстави для ствердження, що діяльність функціонерів від номенклатури в процесі номенклатурної, незаконної приватизації підпадає під кримінологічну характеристику організованої злочинності. Функціонери від номенклатури, створюючи простір «комсомольської економіки», чинили злочинні дії проти свого народу за обтяжуючих обставин в складі організованої групи і за попередньою змовою (не на основі закону, а на основі спеціальних рішень ЦК КПРС і ЦК комсомолу, на чолі з чиновниками високого рангу).

У такому випадку, вагомою складовою власне кримінальної діяльності організованої злочинності є те, що вона не обов'язково здійснює злочини, що передбачені і караються кримінальним законом, а швидше створює найсприятливіші умови для їх вчинення, а також для підтримки оптимального для вчинення різноманітних злочинів режиму існування й поширення діяльності злочинних формувань та розширення їх кримінально значущих зв'язків.

В умовах переходу УРСР до ринкових відносин, відбулась інтеграція організованої злочинності (номенклатури), її В. В. Лунєєв називає «радянська номенклатурна корумпована організована злочинність», яка, володіючи монопольним правом на державну владу, легалізувала ще й право на монопольне розпорядження матеріальними і трудовими ресурсами країни. Власність стала потужним джерелом політичного зміцнення і впливу кланово-корпоративних структур, що претендують на заміщення держави і виконання її функцій. На думку українського політолога О. І. Крюкова: «Джин вийшов з пляшки», тобто «вирощені» свого часу владою олігархи стали претендувати на те, щоб диктувати тій свої умови [229, с. 45].

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження джерел та динаміки організованої злочинності в УРСР в умовах наростання кризи та розпаду компартійно-радянської систем урядування та планової економіки (1960–1991 рр.), дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Пануючим у доктрині кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності є узвичаєне розуміння її як групової злочинної діяльності, основою якої є корисливий інтерес до збагачення, що реалізується через сукупність конкретних економічних злочинів та корупцію. У такий спосіб, поняття «організована злочинність» і «економічна злочинність» ототожнюються, так як основою економічної злочинності теж є корисливий інтерес до збагачення.

2. Встановлено, що поняття економічна злочинність і організована злочинність взаємопов'язані, взаємодоповнюють, але не замінюють одне одного. Їх об'єм співпадає лише у частині здійснення злочинною групою чи злочинною організацією економічних злочинів, або у разі встановлення факту корупції. Суттєва ж різниця полягає в тому, що економічна злочинність – це сукупність різних видів злочинних посягань на економічні відносини, які перебувають під охороною держави. Організована злочинність – це сукупність різних видів злочинних посягань на цінності універсального, вселюдського характеру: права і свободи людини і громадянина, екологічну, громадську, національну безпеку, інтереси держави, мир і безпека людства, які теж охороняються законом. У такому випадку, у відношенні цих понять економічна злочинність є лише інструментом організованої злочинності для реалізації своєї сутнісної ознаки.

Сутнісною ознакою організованої злочинності є її укоріненість у державній владі. Мета організованої злочинності – державна влада. Стратегічна ціль організованої злочинності – тотальний контроль над стратегічними ресурсами держави і суспільства, частина з яких не обов'язково приносять матеріальну вигоду (ідеологія, освіта, духовна сфера тощо).

3. В умовах переходу радянської України до ринкових відносин відбулась інтеграція організованої злочинності (номенклатури), її В. В. Лунєєв називає «радянська номенклатурна корумпована організована злочинність», яка монопольно

володіла правом на державну владу, в найбільш рентабельні і прибуткові сектори економіки, а згодом і управління. Легальна приватизація, яка розпочалась у 1991 році, надійно закріпила номенклатурну власність, забезпечивши їй захист від домагань інших соціальних груп. В результаті і влада, і власність залишилась у номенклатури, яка тільки зміцнила свої позиції.

4. Номенклатура зіграла роль каталізатора (реагента) зростання злочинності в УРСР у організованих її формах. Безумовно, вона прямо не втручалась у кримінальні процеси, не брала участі у здійсненні конкретних злочинів. Водночас, соціально-економічна ситуація, спричинена номенклатурою, активізувала процеси криміналізації суспільства, на тлі яких номенклатура (як суб'єкт колективної (корпоративної) злочинної діяльності) пережила відродження (трансформувалась, не втрачаючи сутності, в неономенклатуру), зміцніла за рахунок того, що не тільки не втратила монополії на державну владу, а ще й отримала монополію на приватизацію державного, всенародного майна задовго до легальної приватизації на теренах СРСР, становлення якої припадає лише на початок 1991 р. після «параду суверенітетів».

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ
ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ ТА РОЗПАДУ
КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СИТЕМИ УРЯДУВАННЯ
(1960–1991 рр.)

3.1 Прогалини в законодавстві про кримінальну відповідальність щодо протидії організованій злочинності в 1960–1991 рр.

Реалізуючи певну стратегію протидії організованій злочинності, законодавець може демонструвати різні позиції: а) заперечувати існування організованої злочинності; б) визнавати феномен частково – в сферах, які не зачіпають інтереси істеблішменту (владних, правлячих кіл, політичної еліти); в) адекватно відобразити кримінологічну реальність, про що свідчать архівні матеріали [413].

Основою аналізу порушеної в підрозділі теми, є загальноприйняті в науці кримінального права тези: 1) параметри режиму законності, за визначенням, формує влада, вона виробляє кримінальну політику та володіє монополією на офіційну оцінку діянь як злочинів. При цьому, з точки зору юридичної техніки, лексика, стилістика кримінального чи кримінально-процесуального закону обов'язково відображають історичні та політичні умови, в яких перебуває законодавець; 2) юридична техніка формулювання понять будь-якого виду кримінальних утворень, має враховувати досвід наукових розробок у цій сфері; 3) завдячуючи Дюркгейму загальновідомо, що за відсутності правових норм (у нашому випадку, заборон, за порушення яких передбачено покарання), нема і самого злочину. У такому випадку, джерела і фактори криміналізації будь-яких злочинних діянь слід шукати у чотирьох площинах: а) враховувати основні засади кримінально-правової політики держави, принципи якої є основою законодавства; б) виокремлювати предмет і потенційні мотиви злочинних діянь; в) з'ясовувати ставлення потенційно злочинних груп, індивідів до норм, які встановлюються і охороняються державою; г) аналізувати

характер відношення зв'язків між злочинними утвореннями, суспільством та державою, провідниками волі якої є правоохоронні органи.

Так як йдеться про спеціальну протидію організованій злочинності, *метою цього підрозділу є:*

– аналіз норм КК УРСР, КПК УРСР, ВТК УРСР у взаємозв'язку для кращого розуміння тенденцій у розвитку радянського законодавства про кримінальну відповідальність;

– з'ясування причин, чому в українському радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (аж до прийняття відповідних законів уже в незалежній Україні) організована злочинність, як інститут кримінального права, був відсутнім;

– встановити прогалини в законодавстві про кримінальну відповідальність, що заважали протидії організованій злочинності в УРСР;

– виокремити позитивні та негативні тенденції щодо криміналізації організованої злочинності.

В умовах радянської системи урядування, кримінальна політика, за визначенням радянських юристів, кримінологів, зокрема Ю. А. Вороніна, І. М. Гальперіна, О. А. Герцензона, П. С. Дагеля, М. І. Ковальова, І. М. Курляндського та інших, охоплює все, що спрямоване на боротьбу зі злочинністю. Отже, визначає основні напрями, цілі і засоби цієї боротьби – спеціальні (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінологічні, виправно-трудова, криміналістичні), соціальні (економічні, ідеологічні, медичні тощо) та знаходить відображення в партійних документах, нормах радянського права і діяльності державних органів, громадських організацій та всіх трудящих [414, с. 179; 415, с. 12; 416, с. 8; 277, с. 5].

До розпаду СРСР, кримінально-правова політика не зазнавала докорінних змін [418]. Не існувало такого її напрямку, як протидія організованій злочинності, так як ця тема аж до середини 80-х років ХХ ст. не становила інтерес для дослідників і практиків. Поняття «організована злочинність» не вживалося в теорії кримінального права і кримінології, так як радянські вчені, окутані догмами

швидкої побудови комунізму, переконували, що в радянському суспільстві нема місця для організованої злочинності. Якщо взяти до уваги ще й вирішальний вплив номенклатури на законотворчий процес в СРСР, стає зрозумілим, чому в українському радянському законодавстві про кримінальну відповідальність (аж до прийняття відповідних законів уже в незалежній Україні) організована злочинність, як інститут кримінального права, був відсутнім.

Еліта послідовно і вперто відвойовувала собі широкі дискреційні повноваження, необмежений поза законом і будь-яким контролем з боку суспільства доступ як до управління, так і до перерозподілу додаткового продукту, фактично заволодівши в процесі номенклатурної приватизації народною власністю. Отже, для притягнення посадовців, особливо високого рангу, до кримінальної відповідальності, за на думку В. В. Лунєєва, слід було «заручитися згодою тієї ж номенклатури» [209]. Все, що не вписувалось у визначені партією координати боротьби зі злочинністю, не обліковувалося статистикою. Отже, є всі підстави стверджувати про існування проблеми криміналізації організованої злочинності, а відтак, про існування прогалин в чинному на той час законодавстві у частині кримінально-правового забезпечення протидії цьому вкрай небезпечному для правового життя явищу.

Радянський кримінолог М. Д. Шаргородський зауважив про неможливість досліджувати юридичні норми та ефективність їх застосування у відриві від тих конкретних суспільних відносин, від тих політичних цілей і завдань, які ставив перед собою законодавець під час їх прийняття, а також від тієї конкретної політичної обстановки, в якій ці норми видавалися й застосовувались [420, с. 7].

Аналіз літератури з питань кримінально-правової політики в СРСР показує, що тенденції в розвитку радянського законодавства про кримінальну відповідальність визначалися, по-перше, підвищеною увагою до питань підривної діяльності проти держави, захисту радянського державного та суспільного устрою від ворожих проявів імперіалізму і, по-друге, – упертим замовчуванням і запереченням факту існування в державі організованої злочинності [32, с. 250]. Законодавець випишував параметри боротьби з проявами організованої злочинної

діяльності у такий спосіб, щоб зосередити увагу на загальнокримінальному (корисливий інтерес до збагачення) та політичному (підбивна діяльність імперіалістів та їх агентури) аспектах цієї боротьби. Останнє було віднесено до найважливіших завдань радянського кримінального законодавства, згідно зі ст. 2 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік (1958 р.) [422].

Доречно згадати, що ухваленню КК УРСР, КПК УРСР, внесення змін до ВТК УРСР передували певні позитивні політичні та соціальні зміни у радянському суспільстві. Так, були оприлюднені численні факти грубого порушення закону, які мали місце, особливо в роки «культу особи Сталіна». Наприклад, тільки з 1921 до 1954 р. за «контрреволюційні злочини» в СРСР було засуджено 3 777 380 осіб. При цьому із загальної кількості – 2,9 млн були засуджені позасудовими органами [423, с. 184–185]. Постала необхідність реформування кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Сесія Верховної Ради СРСР 25 грудня 1958 р. затвердила Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік і Положення про військові трибунали. На їх основі і були ухвалені Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. КК УРСР (введений в дію 01.04.1961 р.; втратив чинність 01.09.2001 р.), КПК УРСР (введений у дію 01.04.1961 р.; втратив чинність 20.11.2012 р.). Поряд із прийняттям нових кримінальних та кримінально-процесуальних кодексів, в усіх союзних республіках були прийняті республіканські положення про виправно-трудова колонії і тюрми МВС. В Україні таке Положення затверджувалося Указом Президії Верховної Ради УРСР від 27.07.1961 року, яке діяло до 1969 року. У липні 1969 року Верховна Рада СРСР прийняла Основи виправно-трудова законодавства Союзу РСР і союзних республік. На їх основі в УРСР у грудні 1970 року було затверджено Виправно-трудова кодекс УРСР (введений в дію з 01.06.1971 р.; втратив чинність 01.01.2004 р.) [41; 425]. Крім ВТК 1970 р., порядок та умови відбування (виконання) покарання у вигляді позбавлення волі регламентували й численні відомчі нормативні акти МВС УРСР, основними з яких були Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудова установ,

затверджені наказом МВС УРСР. Надалі вносилися зміни і в чинний ВТК УРСР, і в структуру Головного управління ВТУ. У 1989 р. цю установу було реорганізовано в Головне управління виправних справ із частковими структурними змінами. Зокрема, сформовано управління режиму й спецробіт [426, с. 27]. Після прийняття і до втрати чинності, КК УРСР, КПК УРСР, ВТК УРСР зазнавали змін переважно у частині посилення репресивних заходів кримінально-правового примусу на тлі декларативної лібералізації і гуманізації покарань, відповідно до вимог міжнародних конвенцій, до яких приєднувався СРСР.

Доречно зосередитися на аналізі позитивних і негативних тенденцій до криміналізації організованої злочинності в період, який досліджується.

Необхідно розпочати з позитивних змін, пов'язаних з удосконаленням інституту правової регламентації функціональної діяльності посадових осіб в державі, що знайшло відображення в КК УРСР. За основу нормативного визначення поняття посадової особи законодавець взяв напрацювання науковців про статус та функції службових осіб [278].

До Глави 7 КК УРСР «Посадові злочини» належало дев'ять статей, що регламентували кримінальну відповідальність посадових осіб: ст. 165 – зловживання владою чи службовим становищем; ст. 166 – перевищення влади чи службових повноважень; ст. 167 – недбалість (халатність); ст. 168 – одержання хабара; ст. 169 – посередництво в хабарництві; ст. 170 – дача хабара; ст. 171 – провокація хабара; ст. 172 – службове підроблення. У ст. 164 до категорії посадових осіб законодавець відніс усіх, хто постійно чи тимчасово виконували функції представників влади, а також тих, хто постійно чи тимчасово обіймав посади в державних чи громадських установах, організаціях чи підприємствах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, чи виконували такі обов'язки в названих установах, організаціях і на підприємствах за спеціальними повноваженнями [428]. Це визначення фактично відобразило, на думку В. О. Волколупової, процес «одержавлення» всіх підприємств, установ і організацій [278].

У Постановах Пленуму Верховного Суду СРСР від 31.07.1961 р. № 9 та від 23.09.1977 р. № 16 про судову практику та про хабарництво зазначалося, що «Питання про міру відповідальності (відповідальне становище) посадової особи вирішується судом, залежно від конкретних обставин справи, з урахуванням характеру посади, яку обіймає особа, і з огляду на важливість здійснюваних нею функцій (представники влади, керівні працівники підприємств, установ і відомств, оперативні працівники контролюючих та ревізуючих органів та ін.» [429]. В інтересах правильного застосування норм про посадові злочини, на суди покладалося зобов'язання при оцінці статусу посадової особи враховувати права і повноваження (правовий статус рядових працівників і керівників різних рангів) винного та характер організації, в якій він працює [430].

У зв'язку з переходом до легальної приватизації, юридичну основу якої заклали закони про власність та про підприємства і підприємництво в радянській Україні (1990 р.), посадові особи новоутворених підприємств з недержавними організаційно-правовими формами управління (індивідуальне приватне підприємство, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю тощо) опинились поза сферою дії норм про посадові злочини [431, с. 124]. Відповідно, Пленум Верховного Суду СРСР постановою про судову практику щодо зловживань службовим становищем надав офіційне тлумачення таким поняття, як організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські обов'язки, функції представника влади, що складали зміст повноважень посадової особи. В п. 2 Постанови зазначалося, зокрема (*далі – авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «а) до представників влади належать працівники державних органів і установ, наділені правом, в межах своєї компетенції, пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання громадянами або підприємствами, установами, організаціями незалежно від їх відомчої приналежності і підлеглості (*народні депутати, голови, їх заступники і члени виконавських комітетів Рад народних депутатів, судді, прокурори, слідчі, арбітри, працівники міліції, державні інспектори і контролери, лісничі та ін.*; б) під організаційно-розпорядчими обов'язками слід розуміти функції зі здійснення керівництва трудовим колективом,

ділянкою, виробничою діяльністю окремих працівників (підбір і розстановка кадрів, планування роботи, організація праці підлеглих, підтримка трудової дисципліни тощо). *(Такі функції, зокрема, здійснюють керівники міністерств, відомств, державних, кооперативних, громадських установ, підприємств, організацій та їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами, їх заступники тощо, керівники ділянок робіт, майстри, виконробы, бригадири; в) під адміністративно-господарськими обов'язками слід розуміти повноваження з управління або розпорядження державним, кооперативним або громадським майном, встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями, організація побутового обслуговування населення тощо. Такі повноваження в тому або іншому об'ємі мають начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб та їх заступники, завідувачі складами, магазинами, майстернями, ательє, відомчі ревізори і контролери, заготівельники тощо [432, с. 5].*

Отже, існували чітко визначені юридичні підстави для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які скоїли посадові злочини, незалежно від їх соціального, майнового, посадового та іншого стану. Проте, не зважаючи на передбачені законодавцем жорсткі санкції, посадова злочинність мала тенденцію до зростання. На думку В. В. Лунєєва, з 1956 до 1986 рр. зареєстровані посадові розкрадання державного майна вирости в 2,5 рази, хабарництво – в 25 разів. В 1986 році в СРСР зареєстровано 11480 випадків хабарництва, а засуджено 6 639 осіб. Показово, що до кримінальної відповідальності за посадові злочини притягувались посадові особи найнижчих рангів. Номенклатура вищих ешелонів влади, до складу якої входили партійні функціонери, що посідали найважливіші державні посади, і виконували організаторські функції у виробництві та в інших сферах правового життя, залишалась практично недоторканою [209]. Причину подвійних стандартів у підходах до покарання за посадові злочини пояснила український науковець Н. Мещерякова. Вчена зазначила, зокрема, що кримінальні порушення у сфері службової діяльності вчиняються здебільшого матеріально забезпеченими людьми,

таємно, із додержанням конфіденційності спілкування, тому злочинці майже не залишають слідів. Збагачення не є основним детермінантом посадових злочинів, головне полягає у намаганні посадовців зміцнити свій політичний чи адміністративний вплив на суспільство. Гроші – це лише можливості. «Великі гроші – необмежені можливості» [433, с. 12].

Командно-адміністративна вертикаль урядування вирізнялась «внутрішньою» корупцією протекціонізму (кумівство, знайомство, телефонне право тощо) і на цьому тлі штучно підтримувала дефіцит необхідних для цивілізованого життя ресурсів – важливої умови тотального контролю над основним ресурсом свого впливу – суспільством. В результаті утворилась, на думку А. І. Долгової, «соціальна верства недоторканих», сформована з партійно-господарської номенклатури і відповідальних посадових осіб державного апарату. Їх зрощування з ділками тіньової економіки і окремими ватажками злочинних угруповань і організацій загальнокримінального характеру, дозволяла останнім уникати кримінальної відповідальності, збільшувати масштаби і розширювати простір злочинної діяльності, легалізувати (відмивати) набуті злочинним шляхом капітали, втягувати у злочинну діяльність все більшу кількість осіб [399].

Аналіз прогалин в кримінально-правовому забезпеченні протидії організованій злочинності (негативні аспекти) слід розпочати з тези, що важливим криміногенним фактором для номенклатури, як «радянської корумпованої організованої злочинності» (В. В. Лунєєв), була відсутність фундаментального законодавчого акту про протидію організованій злочинності. А стратегічним прорахунком законодавця (якщо відкинути ідеологічні та оціночні категорії) було намагання втиснути усі на той час (передбачені і не передбачені законодавцем) прояви організованої злочинної діяльності в юридичну конструкцію співучасті у злочині. Предметні межі дисертації не передбачають ретельного аналізу дискусійної для кримінологів проблеми співучасті [41; 436; 437; 210]. Доречно зосередити на ній увагу з точки зору панівних на той час концептуальних підставах криміналізації різних видів організованої злочинної діяльності та їх нормативного закріплення в КК УРСР (1960 р.).

В. В. Лунєєв наголосив, що організована злочинність в «соціалістичній формі» існувала завжди, але в облікових документах легального зразку вона проходила як групова злочинність [72]. Відповідно, статистика про організовану злочинність зводилась до кримінальних форм групової злочинності і в загальностатистичних відомостях не знаходила відображення як один із видів організованої злочинної діяльності. Навіть не зважаючи на офіційне визнання існування організованої злочинності в СРСР та фактів зрощування злочинних груп з корумпованими посадовими особами радянської держави [440], цей облік і надалі включав лише перелік загальнокримінальних злочинів, вчинених організованими групами: навмисне вбивство, згвалтування, навмисні тяжкі тілесні ушкодження, крадіжка, грабежі, розбійні напади, шахрайство, здирництво, злочини, пов'язані зі зброєю, вибуховими речовинами, наркотичними засобами, викраденням дітей, порушенням правил валютних операцій, посадовими розкраданнями, хабарництво, контрабанда і тощо. «Такі відомості важливі, – наголошує В. В. Лунєєв, ...але вони не наближують нас до кримінологічного та кримінально-правового розуміння організованої злочинності, так як усі ці діяння вчиняються як організованими, так і неорганізованими злочинцями» [72].

В КК УРСР (1960 р.) скоєння злочину організованою групою (п. 2 ст. 41) кваліфікувалось як небезпечна форма злочинної діяльності та розглядалось як обтяжуюча обставина, яка має враховуватися судом при визначенні винному міри покарання в межах санкції відповідної статті. Водночас легального визначення поняття «організована група» законодавець не дав [441; 422]. Не було також відповідних роз'яснень, що слід розуміти під поняттям «організована група» і в Постановах Пленуму Верховного Суду Української РСР до середини 1980-х років [123; 445; 448; 124].

З середини 1980-х – початку 1990-х рр. проблема удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність в радянській Україні загострилась, у зв'язку з активізацією злочинності, появою раніше невідомих законодавцю організованих її форм. Стратегія удосконалення була закладена Конституцією (1978 р.), Указами Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 року «Про внесення

змін і доповнень до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», від 26 липня 1982 року «Про дальше вдосконалення кримінального і виправно-трудоного законодавства» та від 15 жовтня 1982 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів СРСР». Законом Української РСР від 28 жовтня 1989 року «Про затвердження указів Президії Верховної Ради Української РСР про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» затверджувалися Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січня 1983 року, згідно з яким ст. 86 ч. 2 була доповнена обтяжуючою обставиною «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» та Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» від 6 березня 1989 року, згідно з яким вносилися зміни в редакцію ст. 144 ч. 3 у частині встановлення підвищеної відповідальності за «вимагательство» (тогочасна стилістика), вчинене організованою групою [449]. В результаті, в КК УРСР було включено чотири норми (ст. 62, ст. 69 прим. 1, ст. 86 ч. 2 і ст. 144 ч. 3), які передбачали кваліфікаційну ознаку – вчинення злочину організованою групою (злочинним угрупованням, групою осіб). Ці доповнення інтегровано вписались у систему норм КК, які передбачали відповідальність за організацію озброєних банд ст. 69 та організаційну антирадянську діяльність чи участь в антирадянській організації ст. 64. При цьому, законодавець особливо акцентував на регламентації відповідальності за організовану злочинну діяльність з позиції співучасті, як «найнебезпечнішої форми злочинної діяльності» та «правовий засіб посилення кримінальної репресії за сумісну злочинну діяльність» [210].

Вперше в радянському законодавстві поняття співучасті знайшло законодавче визначення в Основах кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 р., проте форми (види) співучасті законодавцем не були виділені [422]. Відповідно до Основ в КК УРСР (1960 р.), інститут співучасті визначався як умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину (ст. 19) [428]. КК передбачав відповідальність за вчинення злочину організованою групою (п. 2 ст. 41). Закріплювалися такі форми співучасті у вчиненні злочинів, як

організаційна діяльність, спрямована на вчинення особливо небезпечних злочинів проти радянської держави та злочинне угруповання. Свого часу судовою практикою було вироблено критерії, за якими певні дії визнавалися співучастю або причетністю. Деякі усталені погляди у судовій практиці стосовно застосування норм про співучасть і причетність при розгляді кримінальних справ про викрадення чужого майна, навіть знайшли своє відображення у керівних роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду СРСР. Так, у п. 13 постанови від 11 липня 1972 року № 4 «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» зазначено, що співучасть у розкраданні слід кваліфікувати як заздалегідь обіцяне придбання завідомо викраденого майна і заздалегідь обіцяну реалізацію такого майна, а також систематичне придбання у одного й того ж самого викрадача викраденого майна особою, котра усвідомлювала, що це дає можливість викрадачеві розраховувати на сприяння у збуті такого майна [450].

У такий спосіб, боротьба з організованими видами злочинної діяльності зводилась до боротьби з груповою злочинністю, виділялися тільки елементи організації у злочинній діяльності, а показники стану організованої злочинності належали до групової злочинності. Відповідно, в Загальній частині Кримінального кодексу було відсутнє поняття організованої злочинної діяльності; не наводилось обґрунтованих правових підстав відповідальності для учасників злочинної організованої діяльності. Так, для позначення форм співучасті в Особливій частині КК, вживались різні за змістом терміни «організація», «організована група», «антирадянська організація», «організаційна діяльність» (ст. 62 ч. 2, ст. 64, ст. 71 та ін.), «банда» (ст. 69), «група», «група осіб» (ст. 66, ст. 86 ч. 2, ст. 70 та ін.), «злочинне угруповання» (ст. 69 прим. 1), «група осіб за попередньою змовою» (ст. ст. 81 ч. 2, ст. 82 ч. 2, ст. 84 ч. 2) тощо. Пояснюючи такий стан речей, автори одного з наукових коментарів КК зазначали, що ці терміни відображають ступінь суспільної небезпеки конкретних видів групових злочинів, більшу або меншу згуртованість осіб, що сумісно скоюють суспільно небезпечні діяння [451, с. 72]. Показово, банда і антирадянська організація належали до видів злочинної організації, за які, в диспозиції відповідних норм ст. 69 і ст. 64, містилось легальне

визначення змісту понять «організація озброєних банд» та «організаційна діяльність (створення організації, антирадянська організація), та визначалась відповідна міра покарання. Участь в організованій групі і надалі кваліфікувалась як обтяжуюча обставина, але, як і раніше, легального визначення організованої групи законодавець не дав.

Слідча і судова практика потрапляли в скрутне становище під час кваліфікації діянь, вчинених організованими групами, і потребували точного нормативного визначення понять «організована група» та «сумісна діяльність винних». Прогалину заповнювали постанови Пленумів Верховного Суду СРСР і Верховного Суду УРСР, прийняті протягом 1986–1991 рр. В постановах вказувалось на певні ознаки організованої групи, визначались критерії її виокремлення з-поміж інших угруповань, зверталась увага на специфіку вчинення злочину організованою групою тощо [452; 454].

Не зважаючи на важливість роз'яснень Пленумів Верховного Суду, практичні працівники все ж визначали недосконалість висновків, які впливали з судової практики. Так, в матеріалах архівної справи про узагальнення судово-слідчої практики у справах про злочини, вчинені організованими групами (від 24 квітня 1990 р.), зазначається, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду, за відсутності будь-яких визначень організованої групи в чинному законодавстві, безумовно, мають важливе значення для правильного спрямування правозастосовної практики [455]. Так, зокрема, Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 30 червня 1989 р. «Про виконання судами республіки законодавства про відповідальність за корисливі злочини проти особистої власності громадян і постанови Пленуму Верховного Суду СРСР з цього питання», містить роз'яснення, що слід розуміти під організованою групою, відповідно до ч. 3 ст. 144 КК УРСР. Проте, ці роз'яснення засновані винятково на узагальненні судової практики про відповідальність за вчинення злочинів організованими групами лише за чотирма статтями КК УРСР – ст. 62, ст. 69 прим. 1, ст. 86 ч. 2 і ст. 144 ч. 3. Водночас, та ж судова практика свідчить, що організовані групи вчиняють злочини, які не передбачені зазначеними статтями. Найчастіше – це крадіжки державного,

особистого, колективного майна, грабежі, розбої, угон транспортних засобів тощо. Диспозиції відповідних щодо вказаних злочинів статей КК не містять кваліфікуючої ознаки скоєння злочину організованою групою. Отже, суди не враховують цієї обтяжуючої обставини у своїх рішеннях [456].

У такий спосіб, передбачалась кримінальна відповідальність за складні форми співучасті у вчиненні особливо небезпечних злочинів проти держави та окремих інших злочинів проти держави, проте не встановлювалася кримінальна відповідальність за складні форми співучасті у злочинній діяльності, спрямованій на вчинення загальнокримінальних злочинів, зокрема й таких розповсюджених і доволі суспільно небезпечних у сфері економіки, як розкрадання державного або колективного майна в особливо великих розмірах (ст. 86 прим. 1) або зайняття приватнопідприємницькою діяльністю, яка прикривалася формою державного, кооперативного або іншого громадського підприємства (ст. 150) [451, с. 358, 526].

В правоохоронній діяльності теж виникали ускладнення щодо тактичних прийомів виявлення, виокремлення та реєстрації (документування) організованих злочинних груп, у зв'язку з відсутністю в чинному законодавстві визначення поняття організованої групи. Чинний КК не передбачав співучасті у формі організованої групи, а також кримінальну відповідальність за такі злочини, як вимагательство (здирництво), учинене у формі організованої групи. Відповідні діяння формально підпадали тільки під диспозицію однієї статті – «бандитизм», але дати згоду на порушення кримінальної справи з таким формулюванням ніхто не наслідуювався. Так, із 321 групи, виявленої у 1989 році органами внутрішніх справ, від 6 місяців до 1 року здійснювали злочинну діяльність 191 група (59, (188,8 % від загальної кількості), від 1 до 3-х років – 116 (36,1 %), від 3-х до 5 років – 8 (2,5 %), більше 5 років – 1 (0,3 %). Проте вироки за групові злочини отримали всього 122 особи, з них 29 осіб – (34 %) раніше судимі, окремі з них неодноразово. Відсутність в судовій статистиці повного обліку засуджених на підставі обтяжуючої обставини участі в організованій групі негативно впливає на ефективність аналітичної роботи з кримінально-правового забезпечення боротьби зі злочинністю, яка виражається у відповідних формах організованої злочинної діяльності [457].

Втім, існували прогалини і в кримінально-процесуальному законодавстві. Загалом, характерною особливістю КПК УРСР 1960 року було закріплення основ кримінального процесу з очевидним обвинувальним ухилом, низькою ефективністю досудових і судових процедур та їхньою надмірною забюрократизованістю [458]. Згідно з положеннями ст. 2 КПК УРСР, завданнями кримінального судочинства визначались: охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь; швидке і повне розкриття злочинів; викриття винуватих та забезпечення правильного застосування законодавства для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності, і жоден невинуватий не був покараний [459].

Це були прогресивні положення, проте і з яскравим відтінком ідеологізації та декларативності. Йдеться про «швидке і повне розкриття злочинів та невідворотність кримінальної відповідальності». Як свідчить практика, яким би високим не був рівень організації роботи правоохоронних органів, досягти абсолютного розкриття зареєстрованих злочинів нашим правоохоронним органам ще ніколи не вдавалося.

Слід визнати, що частина злочинів залишалися не розкритими через низку об'єктивних причин. Ймовірно, що теза про швидке розкриття злочинів була включена до КПК 1960 р. для того, щоб спонукати правоохоронні органи працювати ефективніше. На практиці ж це призводило до приховування злочинів від реєстрації, а також до поширення практики безпідставного притягнення невинуватих осіб до відповідальності, шляхом або примушування їх до самообмови, або фальсифікації доказів. І у першому, і у другому випадках посадові особи правоохоронних органів порушували закон, з метою зробити лише видимість належного виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК.

Матеріали архівних справ засвідчують про непоодинокі факти таких порушень. Так, в численних поданнях в Генеральну прокуратуру, що стосуються питань боротьби зі злочинністю, зазначається про порушення вимог процесуального законодавства працівниками міських і районних органів міліції під час розгляду заяв і повідомлень представниками громадськості про вчинені злочини та їх можливі

прояви. Зокрема, зазначається (далі авторський переклад з мови оригіналу – російської): «Поряд з тяганиною, яка допускалася під час розгляду заяв і повідомлень про вчинення злочинів, окремі працівники міліції взагалі не перевіряли багатьох заяв та не вживали відповідних заходів щодо розкриття злочинів і виявлення злочинців, багато вчинених злочинів приховувались і, відповідно, не обліковувались» [460]. І далі, «Факти приховування від обліку злочинів, зокрема і особливо тяжких, та неприйняття заходів щодо їх розкриття, досить поширені у багатьох органах міліції Української РСР» [461]. Мали місце факти, коли окремі працівники міліції, приховавши від обліку злочин і не здійснивши заходів щодо його розкриття, часто погашали нанесені потерпілим матеріальні збитки, з власних заощаджень або грішми, здобутими в незаконний спосіб. Так, в матеріалах однієї з архівних справ повідомляється: Оперуповноважений Шполянського РОМ Черкаської області Смагленко, приховавши в червні 1967 року від обліку факт крадіжки корови у гр-ки Перекотій Н. В., і не вчинивши заходів для розкриття цього злочину, із власних заощаджень відшкодував потерпілій вартість корови – 400 крб. [462].

Заступник начальника Куйбишівського РОМ Запорізької області Мірожков, приховавши від обліку факт крадіжки цінностей на суму 905 крб. з магазину № 2 Розівського сільпо і не вчинивши дій щодо розкриття цього злочину, у незаконний спосіб стягнув цю суму з працівників магазину і отримане вніс до каси сільпо [463].

Значна робота з протидії груповій злочинності проводилась у місцях позбавлення волі. В кінці 50-х років злочинні угруповання зазнали, зокрема, відчутного удару передусім за рахунок уведення роздільного утримання рецидивістів від уперше судимих осіб, впровадження безготівкового розрахунку за працю ув'язнених, посилення роботи з розкрадання злочинними угрупованнями і притягнення до кримінальної відповідальності їх активних учасників, у зв'язку з паразитичною діяльністю й тероризуванням ними інших ув'язнених, а також тим, що вони піддавали небезпеці життя і здоров'я співробітників виправних колоній [464, с. 53].

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 травня 1961 року «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами» передбачив можливість

застосування суворих заходів покарання: позбавлення волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років або смертної кари до особливо небезпечних рецидивістів й осіб, засуджених за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, що стали на шлях виправлення: або вчиняють напади на адміністрацію, або з цією ж метою організують та/або активно беруть участь у злочинних угрупованнях. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 травня 1961 року Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» був доповнений ст. 14 «Про відповідальність за дії, що дезорганізують роботу виправно-трудоустанов», яка знайшла втілення у ст. 69 прим. 1 КК УРСР.

У такий спосіб, у КК УРСР (1960 р.) злочини проти порядку виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі було виділено окремо в Главу VIII – Злочини проти правосуддя; один склад (ст. 69 – дії, що дезорганізують роботу виправно-трудоустанов) – у Главу I – Злочини проти держави [428]. У Кодексі навіть було передбачено більш широкий перелік злочинів, які посягають на нормальну діяльність кримінально виконавчої системи. На час прийняття КК УРСР, цей перелік обмежувався втечею з місця позбавлення волі або з-під варти, а також з місця заслання або лікувально-трудоустановою профілакторію. Проте, вже відповідно до затвердженої Указом Президії Верховної Ради від 21 червня 1961 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР», у редакції ст. 69 прим. 1, зазначалося: «Особливо небезпечні рецидивісти, а також особи, засуджені за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, що стали на шлях виправлення, або чинять напади на адміністрацію, а також організують з цією метою злочинні угруповання або беруть активну участь у таких угрупованнях, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з засланням на строк до п'яти років чи без такого, або смертною карою» [465].

За оцінкою науковців, потреба в доповненні кримінального законодавства була викликана необхідністю посилення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні форми злочинних проявів з боку небезпечних злочинців, забезпечення умов для нормальної діяльності ВТУ, уніфікації каральної практики у справах про

злочини, що здійснюються в місцях позбавлення волі [496], так як панувала аксіома, що серйозні порушення в діяльності ВТК негативно впливають на зростання рецидивної злочинності [467]. Відповідно, практика застосування ст. 69 прим. 1 КК УРСР значно сприяла зміцненню правопорядку у ВТУ. Були загально ліквідовані злочинні угруповання, намітилася тенденція до зниження злочинності в місцях позбавлення волі, здебільшого у ВТК суворого та особливого режимів. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею, полягала у вчиненні будь-якої з таких дій: а) тероризування засуджених, які стали на шлях виправлення; б) вчинення нападів на адміністрацію; в) організація угруповань для тероризування засуджених, які стали на шлях виправлення, або напад на адміністрацію; г) активна участь у таких угрупованнях [468, с. 17, 19].

Проте, головною прогалиною в законодавстві щодо ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи в аспекті протидії організованим злочинності була відсутність розподілу засуджених у виправних установах, з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину та особи правопорушника. Тому прогресивним було рішення, що знайшло відображення в Постанові Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88 про схвалення документу «Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР», в якому зазначалося про актуальність розробки Положення про комісії, які займуться питаннями такого розподілу [469].

У такий спосіб, всі заходи з кримінально-правового забезпечення проявів організованої злочинної діяльності, зокрема до 1991 року, проводилися в контексті боротьби з груповою злочинністю. Показово, групові прояви злочинності і надалі розглядались переважно з позицій співучасті. Наприклад, поява в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і республік від 27 липня 1991 року нової ст. 20 «Вчинення злочину організованою групою» та залишення чинної ст. 19 «Співучасть у злочині» [470]. Проте, як і раніше, законодавець не дав визначення поняттям організована група чи організована злочинна діяльність.

У зв'язку з цим, інститут співучасті, апріорі обмежував можливості на шляху до криміналізації організованої злочинності, так як безпосередньо нейтралізував

шляхи до появи норм закону, які б легалізували боротьбу як з груповою, так і з організованою злочинністю. Адже під дію норм чинного КК потрапляли лише особи, які безпосередньо вчиняли злочини, передбачені законом.

У цьому разі, якщо Загальна частина КК не містила поняття організованої злочинності як виду організованої злочинної діяльності (чи злочинної організації), не вказувала на обґрунтовані правові підстави відповідальності для учасників злочинної організованої діяльності, логічно, що питання кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності, як особливого виду організаційної діяльності, яка несе загрозу суспільству і державі, не потрапляло в поле інтересу як науковців, так і практиків. Основна увага зосереджувалась на боротьбі з груповою злочинністю. Так, протидія організованій злочинності здійснювалась кримінально-правовим інструментарієм, що традиційно застосовується до групової злочинності.

Під кінець 80-х років ХХ століття кризові процеси, що відбувалися насамперед у соціально-економічній та політичній сферах радянського суспільства, призвели до загострення криміногенної ситуації, зокрема за рахунок помітної активізації кримінально караної злочинності у її організованих формах. Нагальною соціальною проблемою стало розроблення державних заходів протидії злочинності, яка набувала нових організованих форм свого прояву.

Внаслідок відсутності налагодженої системи протидії організованій злочинності, поняття якої все частіше почало вживатися з поняттям групової злочинності в документах, і рішеннях спільних нарад представників правоохоронних органів, передусім постала проблема встановлення її кримінально-правових параметрів, які дозволили б визначити стан та тенденції її розвитку [471]. Проте в повідомленнях і звітах про стан злочинності в УРСР і надалі не існувало критерію, за яким би розрізнялися групова і організована злочинність. Часто повідомлялося про зростання в республіці групової злочинності, яка нерідко переростає у злочинність організовану. Наприклад, на засіданні колегії Прокуратури Української РСР від 26.03.1990 р. № 4 повідомлялося (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «У республіці протягом року виявлено та знешкоджено органами міліції, нерідко за участю КДБ, більше 320 організованих злочинних груп,

загальною чисельністю близько 1300 чоловік, якими скоєно 2292 злочини, у тому числі вбивств. Ця категорія правопорушень є складною системою злочинних угруповань, які характеризуються корисливою направленістю і, нерідко, корумпованими зв'язками, що створює атмосферу страху і невпевненості в державній захищеності громадян від злочинців [472].

Отже, законодавець, сам визначав види організаційної злочинної діяльності, відповідно конструював злочинні групи (за суб'єктивними ознаками) які, на його погляд, несли кримінально-правову загрозу суспільству та встановлював міру відповідальності для осіб, які вчинили злочин. Так, на догоду панівному режимові в УРСР при здійсненні криміналізації «особливо небезпечних» проти держави злочинів законодавець, уміло застосував класичну формулу позитивізму у кримінальному праві: дійсним є тільки те, що (на думку законодавця) є небезпечним для інтересів держави, отже, забороняється кримінальним законом, а відтак, стає кримінально караним. Цей позитивістський юридичний конструкт знайшов відображення в ст. 64 Особливої частини КК Української РСР (організаційна діяльність, спрямована на вчинення особливо небезпечних державних злочинів та участь в антирадянській організації), яка передбачала відповідальність за організаційну діяльність, спрямовану на підготовку чи вчинення особливо небезпечних злочинів проти держави, або ж створення організації, з метою вчинення таких злочинів, або ж участь в антирадянській організації. Відповідне покарання закріплювалося ст. 56–63 Особливої частини КК УРСР. До особливо небезпечних злочинів проти держави зараховувались: зрада Батьківщини (ст. 56), шпигунство (ст. 57), терористичний акт (ст. 58), терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 59), диверсія (ст. 60), шкідництво (ст. 61), антирадянська агітація та пропаганда (ст. 62) та пропаганда війни (ст. 63). У ст. 65 передбачалося, що, з огляду на міжнародну солідарність трудящих, особливо небезпечні злочини проти держави, вчинені проти іншої держави трудящих, караються відповідно за статтями 56–64. До інших злочинів проти держави належали: порушення національної та расової рівноправності (ст. 66), розголошення державної таємниці (ст. 67), втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 68), бандитизм

(ст. 69), дії, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ (ст. 691), контрабанда (ст. 70) тощо. Всього 18 статей.

З огляду на угоду основній стратегічній меті номенклатурної приватизації (про яку вже було зазначено), законодавець проігнорував факт існування таких складних форм співучасті, як «організована група» та «злочинна організація» під час учинення загальнокримінальних злочинів. Навіть організована злочинна діяльність у державній сфері економіки, що завдавала державі колосальних матеріальних збитків, кваліфікувалася лише за ст. 86 прим. 1, як розкрадання державного або колективного майна, вчинене в особливо великих розмірах (незалежно від способу розкрадання та без урахування кваліфікуючих ознак). Злочинними угрупованнями вчинялися у сфері економіки й такі суспільно небезпечні злочини, як заняття приватною підприємницькою діяльністю, яка прикривалася формою державного, кооперативного або іншого громадського підприємства (ст. 150) [473, с. 33].

Уже зазначалося про злочинний характер номенклатурної приватизації, який відбувався у різних формах «підприємницької діяльності» за рахунок ресурсів держави. Однак (з урахуванням результатів дослідження А. П. Закалюка та В. П. Ковальчука, відповідно, про походження злочинного зайняття приватною підприємницькою діяльністю у радянські часи та удосконалення кримінально-правових засобів протидії створенню злочинної організації за законодавством радянської України), починаючи з середини 70-х років, особливою рисою цієї злочинної діяльності стала її більш розвинута організація, яка характеризувалася такими особливостями. По-перше, вона охоплювала різні галузі промисловості, зокрема добування та заготівлю сировини, виготовлення механізмів, виробництво, а також реалізацію продукції. По-друге, до неї були залучені працівники управлінського апарату, насамперед ті, що здійснювали планування, розподіл сировини, матеріалів, організацію реалізації готової продукції. По-третє, принципово з-поміж звичайних груп розкрадачів вирізняло її те, що ця діяльність супроводжувалася створенням спеціально організованої системи її забезпечення через надання великих хабарів не лише «управлінцям», а й працівникам, здебільшого керівним, правоохоронним органів, за приховування і «прикриття» цих

злочинів, а також місцевим партійним і радянським керівникам – за невтручання у цю діяльність, фактично потурання їй [473, с. 34; 474, с. 269–270].

У такий спосіб, вирішення проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в 1961–1991 рр. (навіть за офіційного визнання її існування всередині 80-х рр. ХХ століття) було загнане в глухий кут:

1) не існувало чітко визначеного як в доктрині, так і легального поняття «організована злочинність», відповідно не з'ясувалась його сутність, що важливо як для законодавця, так і для офіційного тлумачення Пленумом Верховного Суду УРСР, з метою удосконалення законодавчої діяльності та вироблення юридичної стратегії протидії. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду, щодо ознак організованої групи та критеріїв виділення групових злочинів, засновувались на узагальненні практики винесення судових рішень про відповідальність за корисливі злочини проти державної, суспільної та особистої власності [455]. Але ці роз'яснення обмежувались потребою підвищення ефективності правозастосовної практики у сфері кримінально-правової боротьби з груповою злочинністю, але не з організованою злочинною діяльністю та її видами;

2) негативно впливали на ефективність аналітичної роботи з кримінально-правового забезпечення протидії організованим формам злочинної діяльності прогалини в судовій статистиці з обліку організованої злочинності, отже, не було виокремлено групу злочинів, яка б визначала «кримінологічний портрет» організованої злочинності, що й призводило до відсутності якісного статистичного обліку організованої злочинності, а це не сприяло створенню засад для її комплексного запобігання;

3) розробка норм КК УРСР, спрямованих на кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності здійснювалося в контексті боротьби з груповою злочинністю, виділялися тільки елементи організації у злочинній діяльності, а показники стану організованої злочинності включалися в групову злочинність. До того ж, відсутність у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність чіткого визначення організованої групи також ускладнювало притягнення до відповідальності винних осіб.

Організована злочинність існувала, але вона потрапляла у сферу невидимої частини кримінальних практик (цим терміном робоча група Євростату пропонує позначати всі невиявлені статистикою частини кримінальних практик):

– завдяки прогалинам у кримінальному законодавстві та в системі правосуддя, організована злочинність здатна адаптуватися до механізму правової й інституційної протидії;

– через нестачу глибоких кримінологічних знань про сучасну організовану злочинність, відповідно, неадекватне відображення цього явища в кримінальному законі, вона фактично і сьогодні перебуває поза сферою кримінально-правового впливу.

3.2 Інституційне забезпечення протидії злочинності в УРСР

(1960 – середина 1980 рр.)

Метою цього підрозділу є з'ясування причин неефективності кримінально-правового забезпечення протидії злочинності загалом і організованим, зокрема, на інституційному рівні.

Ознакою постсталінських років був відхід нового керівництва від крайнощів диктатури, який, щоправда, супроводжувався компенсаційним посиленням інституційних важелів, утвердженням комуністичної версії олігархічного правління в СРСР [476, с. 101]. Партійна номенклатура забезпечила М. С. Хрущову прихід до влади [477, с. 20–24].

Дух функціонування судових та правоохоронних органів в УРСР, сформований у часи сталінізму, було збережено. Усі кадрові зміни пов'язувалися лише з прагненням М. С. Хрущова посилити власний вплив в партії і державі, що принципово не змінювало стану справ у судах та міліції, які мали обслуговувати правлячий режим. В СРСР продовжувалися періодичні кампанії «посилення боротьби», із значним посиленням репресій і введенням спрощеного порядку розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Все залежало від волі партійного лідера: кого карати, а кого милувати. Показовим є приклад, наведений у книзі Євгенії Евельсон «Судебные процессы по экономическим делам в СССР»

(Лондон, 1968 р.). На початку 1950-х років правоохоронні органи УРСР викрили злочинну групу в Києві, яка займалась розкраданням палива в особливо великих розмірах. Тоді перший секретар ЦК КПУ М. С. Хрущов наполіг на тому, щоб дії розкрадачів суд кваліфікував не згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 липня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна» (максимальне покарання – позбавлення волі до 25 років), а як «економічну контрреволюцію». Керуючись політичною настановою вождя, суд призначив вищу міру покарання [478, с. 15].

За правління М. С. Хрущова, низкою Указів Верховної ради СРСР і постанов Ради Міністрів СРСР була створена комплексна програма найжорсткішої регламентації проявів будь-якої позадержавної (недержавної) активності в економічній сфері. Жодний із цих заходів не торкався базових причин розкрадання державної і суспільної власності, спекуляції, обману, споживачів і замовників, нелегального підприємництва. Для цього необхідно було внести зміни, передусім, в саму природу державної власності, що на той час теоретично, чи практично уявити було важко [479, с. 213]. Натомість, жорстка лінія радянської держави у боротьбі з економічними злочинами знайшла своє відображення і в розширенні кількості статей кримінального кодексу, в яких передбачалася застосування смертної кари. Після прийняття Основ кримінального законодавства і, відповідно, кримінальних кодексів союзних республік, під гаслом посилення боротьби із злочинністю, розширився простір застосування смертної кари за розкрадання соціалістичної власності в особливо великих розмірах; виготовлення з метою промислу чи в особливо великих розмірах з метою збуту чи збут фальшивих грошей і цінних паперів; дезорганізація діяльності виправно-трудова закладів [480].

27 листопада 1962 року спільною постановою ЦК КПРС, Президії Верховної ради СРСР і Ради міністрів СРСР було утворено загальносоюзний Комітет партійно-державного контролю ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР та відповідні органи на місцях. Це був надконтролюючий державний орган, який отримав право контролю над органами КДБ, МВД, Збройних Сил. Ініціюючи його створення, М. С. Хрущов опосередковано визнавав досить поширені явища корупції у вищих ешелонах влади

та радянському державному апараті. Проте ця ініціатива обернулась проти самого М. С. Хрущова. В жовтні 1964 року на Пленумі ЦК КПРС він був знятий з усіх посад і відправлений на пенсію. Майже на два десятиліття встановилися спокій і затишся в країні. Проте і цей спокій порушувався періодичними кампаніями «посилення боротьби» із злочинністю, із значним посиленням репресій і введенням спрощеного порядку розслідування та судового розгляду кримінальних справ, в залежності від категорії вчинених злочинів.

Професор Каліфорнійського університеті Мартин Малія в своїй монографії «Советская трагедия» зауважив: «До моменту приходу до влади Л. І. Брежнєва, радянська система була вже глибоко деформована. Надзвичайно виросла бюрократія, яка до того ж виявилась громіздкою і неефективною. Уже в період керівництва М. С. Хрущова розрослися і корупція, і «чорний ринок»...» [472]. Так, К. В. Корсаков, з посиланням на О. І. Гурова, зазначив, що незважаючи на «активну боротьбу» із злочинністю в 60-ті роки, уже в середині 70-х найбільшого поширення набули посадові злочини і фактори корупції, а також злочини в економічній сфері (групова кримінальна діяльність різного калібру розкрадачів соціалістичної власності, спекулянтів і шахраїв, контрабандистів, «фарцовщиків», «цеховиків» тощо) [482]. Тільки протягом 1961–1962 рр. було прийнято низку указів Президії Верховної Ради СРСР і відповідних Указів Президії Верховної ради УРСР, спрямованих на посилення боротьби зі злочинністю: 1961 р. – Укази «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть паразитичний спосіб життя», «Про посилення відповідальності за самогонваріння і виготовлення інших спиртних напоїв домашнього приготування», «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами», «Про відповідальність за приписки та інші викривлення звітності про виконання планів», «Про посилення карної відповідальності за порушення правил про валютні операції», «Про карну відповідальність за злочинно-недбале використання чи зберігання сільськогосподарської техніки», «Про посилення відповідальності за замах на життя, здоров'я і гідність працівників міліції і народних дружинників»; 1962 рік – «Про посилення карної відповідальності за хабарництво». Цими постановами

встановлювалось застосування суворих заходів карного покарання (зокрема й смертної кари) за вказані злочини за особливо обтяжуючих обставин.

Проте заклики партії і уряду про аморальність скоєння злочинів з паралельним посиленням репресивних санкцій, зокрема з вищою мірою покарання, не зупинило ріст злочинності. Дослідники наголошують, що введення надто суворих санкцій, зокрема у вигляді смертної кари, виявилось малоефективним, так як суперечило громадській думці. О. М. Литвак зауважив з цього приводу: коли у 1961 р. в СРСР законом було введено смертну кару за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах, а згодом – за кваліфіковане порушення правил про валютні операції та хабарництво, навряд чи загальна кількість розкрадань і валютних махінацій та хабарництва в країні зменшилася, про що свідчить серія викритих пізніше резонансних кримінальних справ у Одесі, Дніпропетровську, Києві, Москві, середньоазіатських республіках та інших місцях. Обвинуваченими у цих справах були не тільки «цеховики», тобто володарі підпільних виробничих підприємств, а й досить високі державні та партійні посадові особи. Їхній життєвий досвід свідчив про фактичну безкарність за вчинене, а тому навіть під загрозою смертної кари вони не полишали свого ремесла [101, с. 137].

П. П. Михайленко переконливо довів існування прямої залежності між посиленням правової пропаганди та динамікою злочинності [484, с. 24]. Аналіз літератури та архівних документів засвідчує, що протягом усього періоду, який досліджується (1960–1991 рр.), злочинність в СРСР у різних її проявах тільки зростала. Починаючи з середини 60-х – до початку 90-х років (1966–1985 рр.), періоду розвинутого соціалізму, на всій території СРСР відзначається зростання рівня злочинності більше ніж удвічі [485], проте у дивний спосіб відбувалося послаблення боротьби з нею. Майже половина злочинів не реєструвалися через потурання з боку посадових осіб щодо правоохоронних органів та їх підкупу і, неабияк, тією обставиною, що держава намагалась перекласти свої функції на громадськість. Натомість зростала і групова, і організована злочинність. Згідно з архівними даними (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «Зростанню загальної рецидивної, групової і організованої злочинності сприяє часто

не обгрунтоване звільнення осіб, що скоїли злочини, від кримінальної відповідальності, *із застосуванням заходів громадського впливу (виділено нами)*. Як наслідок, з 10,3 тис. викритих у 1989 році злочинців, 4 тис., тобто майже кожний другий–третій з різних підстав були звільнені від судового покарання, з них 2,2 тис. із застосуванням статті 13-І КПК УРСР. Причому у багатьох випадках – навіть за тяжкі злочини» [486].

Відповідно до ідеологічних настанов, які панували на той час у радянському соціумі, увагу звертали передусім на виховну силу колективу. Широкого поширення набула така форма участі громадськості у боротьбі з правопорушниками і злочинністю, як товариські суди, яким, згідно з Положенням про товариські суди, затвердженим Президією Верховної Ради УРСР від 15 серпня 1961 р., були надані значні повноваження [487]. Характерною рисою залучення громадськості до вирішення завдань перевиховання осіб, які вчинили злочини, стала практика передачі їх на поруки трудовим колективам. Зазвичай, найбільш впливовим розглядався колектив за місцем роботи. Так, у доповідній секретаря ЦК КПУ В. Дрозденко від 27 березня 1968 р. про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23 липня 1966 р. «Про заходи посилення боротьби із злочинністю» стверджувалося, що в багатьох трудових колективах до правопорушників вживалися заходи громадського впливу. В УРСР на той час нараховувалося 41 068 товариських судів, у складі яких працювали понад 205 000 осіб. Протягом року товариськими судами було розглянуто матеріали на більш як 200 000 осіб [488]. У народних судах УРСР у складі рад народних засідателів були створені спеціальні секції, які контролювали поведінку осіб, переданих на перевиховання трудовим колективам. Широко практикувалося закріплення народних засідателів за засудженими для проведення виховної роботи. Вони підтримували зв'язок з відповідними трудовими колективами та відвідували засуджених за місцем проживання [489]. З ослабленням впливу правоохоронних органів на злочинність, у кримінальних спільнот з'явилися зв'язки у владних структурах, які налагоджувались чи шляхом підкупу чиновників, чи шляхом збору компрометуючої інформації на того чи іншого партійно-господарського

функціонера. На підкуп чиновників, за засекреченими тоді даними, йшло дві третини прибутків із злочинного ремесла [58].

Важливу роль у протидії злочинності в організованих її формах посідає інституційна складова, що визначає сукупність органів та установ, діяльність яких безпосередньо спрямована на її подолання. В структуру цих органів входять органи внутрішніх справ. Важлива роль відводиться органам досудового (попереднього) слідства. Їх функції закріплюються нормами Кримінально-процесуального кодексу. Так як кримінальний процес 50–60-х років ще будувався на сталінській ідеології пріоритету інтересів держави над особою, то про проведення якоїсь радикальної реформи не могло навіть йтися. Метою прийняття нових Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік була лише часткова лібералізація наявного процесу, його відносна демократизація. Так і відбулося [491, с. 19]. Керуючись ідеологією зміцнення впливу держави на суспільство, Основи закріпили дві форми розслідування кримінальних справ: дізнання і попереднє слідство, а також містили вичерпний перелік органів попереднього слідства, якими були слідчі прокуратури та слідчі органів державної безпеки. Положення Основ закріпив Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, прийнятий Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 р. (введений у дію з 1 квітня 1961 року) [459]. Відповідно до ст. 102 КПК 1960 р., органами попереднього слідства були слідчі органів прокуратури та слідчі органів державної безпеки. Однак невдовзі ситуація змінилася. Так, 6 квітня 1963 р. Президія Верховної Ради Союзу РСР прийняла Указ, відповідно до якого право проведення попереднього слідства було надано також органам охорони громадського порядку [492]. Після цього Указом Президії Верховної Ради УРСР від 13 липня 1963 р. було розмежовано підслідність між слідчими прокуратури та слідчими Міністерства охорони громадського порядку УРСР [493].

Створений у системі Міністерства внутрішніх справ, відповідно до вище названих указів, слідчий апарат провадив розслідування у справах про злочини, перелік яких було встановлено законодавством СРСР та союзних республік. Офіційно нововведення мало на меті посилення протидії вчиненню злісних і небезпечних злочинів; органи Міністерства внутрішніх справ отримали можливість

ефективніше спрямовувати свої зусилля на розкриття злочинів та розшук і затримання злочинців, а слідчі прокуратури – сконцентрувати свою увагу на розслідуванні найскладніших справ. Це мало сприяти усуненню дублювання слідчої роботи, розпорошення зусиль та зволікання термінів проведення слідства [494, с. 16].

6 квітня 1963 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про надання права проведення попереднього слідства органам охорони громадського порядку» та відповідний Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 13 червня 1963 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР». З цього часу, відповідно до ст. 102 КПК УРСР 1960 р. (у редакції від 13 червня 1963 р.), органами попереднього слідства стали: слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ і слідчі органів державної безпеки [459].

У липні 1966 р., відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР, у інтересах забезпечення єдиного оперативного керівництва діяльністю органів охорони громадського порядку у боротьбі зі злочинністю, було відновлено єдину загальносоюзну систему органів внутрішніх справ і утворено союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку СРСР. Органи внутрішніх справ міського й районного рівня стали структурними підрозділами виконкомів Рад депутатів трудящих. В результаті таких організаційних заходів, створювалась цілісна, централізована система (у центрі і на обласному рівнях) протидії злочинності. В областях Ради народних депутатів утворювали управління внутрішніх справ, а в районах та містах – відділи внутрішніх справ. У повсякденній діяльності управління та відділи підпорядковувались відповідним Радам, їх виконкомам та Міністерству внутрішніх справ республіки. У межах великого районного або міського відділу внутрішніх справ могли утворюватися територіальні відділи міліції. Місцеві Ради та виконкоми затверджували на сесіях їх керівників, регулярно розглядали звіти органів внутрішніх справ про діяльність міліції, надавали їй необхідну допомогу в організації роботи, вирішенні господарчих і культурно-побутових питань.

У листопаді 1968 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР Міністерство охорони громадського порядку було перейменовано в Міністерство внутрішніх справ СРСР. Натомість 9 грудня 1968 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР союзно-республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР було перейменовано в союзно-республіканське Міністерство внутрішніх справ Української РСР. У лютому 1969 р. було затверджено нову структуру МВС СРСР. Замість Головного управління міліції створювалися: Управління адміністративної служби міліції; Управління карного розшуку; Управління з боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією; Управління державної автомобільної інспекції; Управління спеціальної міліції; Управління транспортної міліції.

Водночас було здійснено певні кроки для осучаснення роботи слідчих. У 1960 р. Всесоюзний науково-дослідний інститут криміналістики Прокуратури СРСР розробив новий комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого – слідчий портфель, який було впроваджено у практику в 1963–1965 рр. Цей комплекс техніко-криміналістичних засобів слідчого складався з 51 предмета. При розробці слідчого портфеля, були враховані критичні побажання і зауваження практичних працівників слідства і вчених-криміналістів з його удосконалення. Його доповнили пристосуваннями і речовинами, яких не було у складі слідчого чемодана. Наприклад, для виявлення і фіксації слідів рук і босих ніг у слідчому портфелі вперше була впроваджена йодна трубка, магнітний пензель та магнітний дактилоскопічний порошок – окис заліза, відновленого воднем. Суттєвих змін зазнав фотовідділ: фотоапарат «ФЕД» було замінено на фотоапарат дзеркального типу «Зеніт-3М», який дозволив з використанням подовжувальних кілець фотографувати дрібні криміналістичні об'єкти [495, с. 204].

Проте проблемою все ще залишалося залучення до роботи у правоохоронні органи великої кількості осіб, які не мали відповідної фахової підготовки, так як набір відбувався поспіхом. Маргіналізована правосвідомість значної частини новобранців, зорієнтована на виживання у будь-який спосіб, значно сприяла зростанню рівня злочинності у середовищі співробітників правоохоронних органів. Окремі робітники та селяни в минулому, ставши співробітниками правоохоронних

органів, розцінювали свою причетність до цієї інституції, як до своєрідного засобу самореалізації. Демонструючи владне свавілля, нерідко вдавалися до зловживання службовим становищем, практикували безпідставні арешти, затримання чи відкриття кримінальних справ. За зловживання владою тільки у 1968 р. до карної відповідальності було притягнуто 63 працівники МВС (у 1967 р. – 32 особи). У травні 1968 р., у зв'язку із викритими грубими порушеннями законності у прокуратурах Запорізької та Дніпропетровської областей при розслідуванні злочинів, прокурором республіки було видано наказ щодо порядку ведення слідчих дій, який був розісланий всім прокурорам [496].

Іншим проявом низького рівня фахової підготовки частини правоохоронців була незадовільна якість проведення слідства. Так, у першому півріччі 1968 р. порівняно із відповідним періодом минулого року, кількість безпідставно порушених кримінальних справ скоротилась, так як було припинено 3786 справ або 16,6 % до їх загальної кількості, а у 1967 р. – 15,7 %. Працівниками Верховного суду УРСР у ході здійснення відповідних перевірок було виявлено, що у слідчих Чернівецької області і м. Києва закривалась у цей період майже кожна четверта справа, а у слідчих Харківської, Луганської, Житомирської областей – кожна п'ята, Львівської, Кримської, Донецької – кожна шоста. Недоліки в роботі слідчого апарату пояснювали недостатнім рівнем керівництва районними і міськими органами охорони громадського порядку і прокуратури з боку Міністерства охорони громадського порядку УРСР, Прокуратури УРСР і обласних апаратів. Організаторська робота з виконання заходів, передбачених постановою ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 11 січня 1966 р. № 40 про поліпшення роботи слідчого апарату проводилася у багатьох випадках незадовільно. У своїй практичній діяльності вказані органи своєчасно не реагували на численні факти низької службової дисципліни і порушення соціалістичної законності, зокрема й під час проведення слідчих дій [497]. Тільки у 1968 р. з органів МВС було звільнено 8 644 особи, з них 1340 попрацювали менше року, зокрема за зловживання службовим становищем – 1 960 осіб [498].

При перевірці призупинених справ про крадіжки, пограбування, завдання важких тілесних ушкоджень, однією з причин не розкриття цих злочинів було порушення встановлених законом термінів перевірки матеріалів, у зв'язку з чим слідство розпочинали із значними затримками, що свідчило про недбале ставлення до своїх обов'язків окремих працівників правоохоронних органів.

Проблемою залишався відносно низький рівень оперативної роботи і слідчих районного рівня. У багатьох випадках вони не мали достатньої фахової підготовки, нагляд за звільненими з ув'язнення проводився формально, що приводило до повторного скоєння злочинів [499]. Протягом 1968 р. у Запорізькій, Донецькій, Харківській, Кримській, Сумській областях та м. Київ раніше засудженими було скоєно 25 % злочинів. Не зважаючи на ці показники, агентурна робота з рецидивістами у багатьох областях була організована слабо. Значна частина міліціонерів з різних причин не справлялися із покладеними на них обов'язками [500].

У боротьбі зі злочинними групами незадовільно використовувалася агентура, що перебувала на постійному грошовому забезпеченні органів внутрішніх справ. Не дивлячись на вимоги міністерства, ця агентура підключалась лише для агентурної роботи в середовищі арештованих та затриманих у КПЗ. Апарати карного розшуку протягом 1968 р. «послабили зусилля», спрямовані на боротьбу з кишеньковими крадіжками, наркоманами, особами, що вели розгульний спосіб життя, п'яницями. Погіршилася оперативна робота у місцях збуту краденого [326].

У 1968 р. у республіці виявилось нерозкритими 2.509 злочинів, зокрема – умисних убивств, 21 – згвалтування, 41 – випадок завдання тяжких тілесних ушкоджень, 90 грабунків, 583 – випадки розкрадання державного і суспільного майна та 283 крадіжки власності громадян. Станом на 1 січня 1969 р. залишок нерозкритих злочинів минулих років складав 6 910 справ проти 6 893 за попередній період. Загалом у республіці, із врахуванням попередніх нерозкритих злочинів, залишалось нерозкритими 614 умисних вбивств, 207 важких тілесних ушкоджень, 145 згвалтувань, 246 пограбувань, 285 розбійних нападів, 2 428 крадіжок державного і суспільного майна, 560 аварій із смертельними випадками. Найбільша

кількість нерозкритих злочинів попередніх років обліковувалась у Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Кримській областях [502].

Натомість, слід підкреслити, винятково на оперативників покладалась важка справа протидії злочинності та попередження скоєнню злочинів. Там, де ця робота була налагоджена краще, відповідно, й результати оперативно-розшукової діяльності були результативнішими [503; 504]. Доповідна записка про хід виконання вимог постанови ЦК КП України від 22 травня 1968 р. «Про посилення роботи партійних організацій республіки із забезпечення збереження соціалістичної власності» містила дані про те, що Міністерство внутрішніх справ Української РСР на колегії 13 червня 1968 р. затвердило низку заходів, обов'язкових для виконання місцевими органами внутрішніх справ. В усіх апаратах УВС, міських і районних органах міліції республіки на оперативних нарадах ретельно аналізувались конкретні недоліки в роботі, що заважали «правильній організації боротьби із розкраданнями, хабарництвом, спекуляцією» [505]. Проте виконувати ці завдання з професійної точки зору було складно, у зв'язку з тим, що значна частина слідчих не була професійно підготовленою до виконання відповідних завдань у розкритті економічних злочинів.

У «Положенні про радянську міліцію», затвердженому спільною Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 17 серпня 1962 р. № 901 «О мерах по улучшению деятельности советской милиции», зазначалося, що однією із важливих функцій міліції, як адміністративно-виконавчого органу радянської держави, є забезпечення охорони соціалістичної власності від злочинних посягань. Із затвердженням положення розпочалась активна робота з реформування низових підрозділів з боротьби з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляціями. Ця робота тривала до 1976 року.

12 серпня 1976 року Міністерство внутрішніх справ СРСР видало наказ № 213 «Об утверждении Примерного положения об управлении (отделе) по борьбе с хищениями социалистической собственности и спекуляцией МВД союзной, автономной республики, УВД исполкома краевого, областного Совета депутатов трудящихся». У такий спосіб, управління (відділ) боротьби з розкраданням

соціалістичної власності і спекуляціями отримало основний документ, який чітко визначив його функції і напрями діяльності.

У 1979 році, з виходом наказу МВС СРСР № 324, Управління з боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцій МВС СРСР отримало статус головного управління. На основі наказу МВС СРСР від 25 січня 1980 року «О дальнейшем совершенствовании структуры службы БХСС», в республіках створювались структурні підрозділи з боротьби з фальшуванням грошей, порушенням правил з валютних операцій, з боротьби із спекуляціями. В структурі багатьох управлінь передбачались підрозділи з особливо важливих справ. На них покладалась завдання виявлення розкрадань, здійснюваних замаскованим шляхом в особливо великих розмірах, а також фактів хабарництва серед високопосадовців.

4 січня 1982 року МВС СРСР № 1 було введено в дію нове «Положение об Управлении по борьбе с хищениями социалистической собственности и спекуляцией МВД СССР». Цей документ значно зміцнив правове положення служби, чіткіше визначив її місце в системі органів внутрішніх справ, проте принципової новизни у порівнянні з положенням, затвердженим наказом МВС СРСР від 12 серпня 1976 року № 213, цей документ не вніс [507].

У роботі служби з боротьби з розкраданнями соціалістичної власності УРСР були непогані показники у розслідуванні економічних злочинів. Чисельність працівників служби зростає протягом 1983–1985 рр. на 1 500 осіб і становила 5 000 осіб. Так, згідно з даними міністра внутрішніх справ УРСР І. Гладуша від 23 січня 1984 р., унаслідок посилення оперативно-розшукової роботи апаратами ВРСВ республіки тільки протягом 1983 р. було викрито злочини, вчинені 32 директорами фабрик індивідуального пошиття та ремонту одягу і взуття та притягнуто до відповідальності більше 120 керівників середньої ланки і 60 бухгалтерів [508]. Після набуття Україною незалежності Управління було реорганізовано в Службу захисту економіки від злочинних посягань при МВС України, перейменованою згодом на Державну службу з боротьби з економічною злочинністю.

Отже, наведене вище свідчить, що керівництво країною вживало заходів щодо протидії економічній злочинності. Чи були вони ефективними? Матеріали архівних

справ і звіти працівників свідчать протилежне. Так, наприклад, у 1986 році на загальному тлі посилення адміністративної відповідальності за нетрудові доходи, підрозділи з боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляціями активно включилися в процес виявлення злочинних фактів в економіці. Водночас, діяла вказівка не втручатися в процеси кооперативного руху, що, за оцінкою практичних працівників, прямо сприяло криміналізації економіки [509].

Контроль за роботою судів з відшкодування збитків, заподіяних економічними злочинами, здійснювали Верховний та обласні суди. Перевірки, ініційовані Верховним судом УРСР, зафіксували серйозні зауваження до роботи слідчих апаратів щодо відшкодування збитків, заподіяних державі розкрадачами. У Дніпропетровській області слідчі забезпечили реальне відшкодування збитків у першому кварталі 1968 р. лише на 20,1 % і у другому – на 37,6 %, а в Луганській області, відповідно, на 19,7 і 47 % [510]. Загальні збитки від розкрадань у 1968 р. становили 7 342 000 крб. [511]. Загалом у республіці за 9 місяців 1967 р. відшкодування збитків становило 33,8 %, а вже за аналогічний період 1968 р. – 42,9 % [512].

Нагляд за слідством і дізнанням в органах МВС здійснювала прокуратура. Згідно зі звітом Прокуратури радянської України, у 1968 р. була «здійснена велика робота» з виконання Постанови ЦК КПРС і РМ СРСР від 10 грудня 1965 р. «Про заходи з покращення роботи слідчого апарату органів прокуратури і охорони громадського порядку»; від 23 липня 1966 р. «Про заходи з посилення боротьби зі злочинністю»; Постанови ЦК КП України і РМ УРСР від 12 серпня 1966 р. з цього питання і наказів Генерального Прокурора СРСР від 30 грудня 1965 р. № 125 та від 30 липня 1966 р. № 75. Реальна сума повернутих у державну скарбницю викрадених коштів становила лише 51,7 % (у 1967 р. – 45,5 %) [513].

У 1968 р. за матеріалами перевірок, проведених працівниками прокуратури УРСР, було притягнуто до дисциплінарної відповідальності 1948 керівних працівників, більшість з яких покарано за незабезпечення збереження народних цінностей. У 1968 р. до судів було направлено 10 347 справ, заведених на 16 828 осіб, які підозрювалися у розкраданні державної власності. У 1967 р. – 9 576 справ

на 15 883 особи. Слідчими закінчено 67 справ про особливо великі розміри розкрадання державного майна, за якими було притягнуто до відповідальності 176 осіб. Досить розповсюдженим явищем залишались випадки зловживання службовим становищем. Із 17 833 осіб за крадіжки у 1968 р. було притягнуто до відповідальності 5 848 осіб, які вчинили розкрадання шляхом зловживання службовим становищем [514].

У зв'язку зі зростанням навантаження на працівників міліції, протягом 1970-х років було продовжено роботу з розширення структури органів МВС та збільшення штатів працівників міліції. Згідно з Наказом Міністра внутрішніх справ СРСР від 2 липня 1971 р. № 0406, створювалися спеціальні підрозділи міліції на повітряному транспорті. Відповідно в УРСР було утворено відділ повітряної міліції МВС УРСР. У аеропортах Бориспіль і Жуляни – лінійні відділи, а у інших портах республіки – відділення і пункти повітряної міліції. Наказами Міністра цивільної авіації СРСР від 25 грудня 1970 р. № 070 та Міністра авіаційної промисловості СРСР від 22 грудня 1970 р. № 389-с, передбачалося впровадження низки технічних заходів з охорони екіпажів та літаків [515].

Станом на 1 січня 1970 р. укомплектованість кадрами органів внутрішніх справ становила 97,1 %, зокрема міліції – 97,4 %. 98,3 % начальницького складу мали вищу освіту. Відповідно, з постановами ЦК КПРС і РМ СРСР від 23 липня 1966 р. «Про заходи з посилення боротьби зі злочинністю» та від 19 листопада 1968 р. «Про серйозні недоліки в діяльності міліції та заходи щодо подальшого її зміцнення» та постанов ЦК КП України і РМ УРСР від 12 серпня 1966 р. і 8 грудня 1968 р. щодо збільшення кількості працівників міліції, до її лав було направлено 4 532 особи (проти 3 000 за планом), з яких 1488 осіб були призначені на посади начальницького складу [516].

У цей час намітилися певні позитивні тенденції у роботі з кадрами. У міліції зросла кількість співробітників з вищою, середньою спеціальною та середньою освітою. Підвищився розмір грошового утримання співробітників та розвиток мережі власних навчальних закладів. Так, у 1970 р. запрацювала Донецька республіканська школа з підготовки молодшого і середнього керівного складу

дорожнього нагляду для підрозділів ДАІ України. Для особового складу підрозділів дорожньо-патрульної служби ДАІ МВС УРСР відкривалися курси перепідготовки та підвищення кваліфікації. У результаті, за даними у 1976 р. у міліції Донецької області серед офіцерів 97 % мали вищу або середню освіту. 3-поміж рядового і молодшого керівного складу 4/5 мали середню освіту [518, с. 12]. Протягом 1972–1974 рр. на курсах при школах і училищах МВС СРСР, а також навчальних закладах інших відомств за офіційними даними підвищили кваліфікацію близько 10 000 співробітників, зокрема понад 3 800 оперативно-слідчих працівників [519].

Комплексно вжиті заходи дали змогу досягти певних позитивних результатів у протидії злочинності. На певний час підвищився престиж працівника міліції [517, с. 18–19], що мало позитивні наслідки. Так, станом на 1 січня 1977 р. в органах внутрішніх справ республіки уже працювало 338,9 тис. осіб, зокрема співробітників міліції – 80,5 тис., у виправно-трудовах установах – 30,4 тис., у пожежній охороні – 44 тис., у позавідомчій охороні – 146,7 тис. Із загальної кількості співробітників, 115,4 тис. осіб належали до керівного складу. Протягом 1972–1974 рр. на службу до органів внутрішніх справ було прийнято 60,4 тис. осіб. Проте, незважаючи на збільшення штату атестованого складу на 22 тис. осіб, загалом у республіці укомплектованість усіх кадрових груп станом на 1 січня 1977 р. становила 98,8 %, не укомплектованими залишались структури, які вимагали поповнення у 1972 особи [517, с. 19].

Згідно із затвердженим Положенням «Про радянську міліцію» (1973 р.), на цю структуру покладалась обов'язки із забезпечення громадського порядку, попередження та припинення злочинів та інших правопорушень, охорони соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій та установ від злочинних посягань та інших антигромадських дій, своєчасного та повного розкриття злочинів.

Значні недоліки у роботі правоохоронних органів було відзначено на координаційній нараді при Прокурорі УРСР, яка відбулася 26 травня 1978 р. У дусі радянської системи, вину за зростання злочинності намагалися перекласти передусім на прокурорів низки областей, начальників управлінь внутрішніх справ,

голів обласних судів і начальників відділів юстиції, які начебто «послабили увагу» і не забезпечили належну організацію роботи з попередження злочинності, не вжили необхідних заходів для поліпшення справ з розкриття злочинів. Нарада констатувала, що стан злочинності в республіці викликає серйозне занепокоєння. Проте «персоніфікація» відповідальності не лише знімала проблему, а по суті сприяла ухиленню від комплексного аналізу причин зростання злочинності, характерного для більшості країн світу [520].

Для протидії поширенню злочинності у 1980 р. в апаратах УВС облвиконкомів були створені спеціальні відділи з розкриття найбільш складних злочинів. До апаратів карного розшуку додатково вводилося 375 осіб. У обласних центрах і великих районних центрах створювалися оперативно-слідчі групи з розкриття квартирних крадіжок, незаконного заволодіння транспортними засобами. На розширених колегіях, за участю працівників карного розшуку, традиційно розглядалися питання про удосконалення оперативно-розшукової та агентурної роботи [521].

Завдяки проведеним заходам, у 1980 р. було розкрито 112,4 тис. злочинів або на 21,2 тис. більше, аніж протягом попереднього року. Розшукано майже 26 000 злочинців (86,7 % від тих, хто перебував у розшуку). У 1980 р. викрито 4 000 злочинних групи (+10 %). Серед осіб, які скоїли злочини, перебували 926 керівників підприємств і організацій, 1500 керівників виробництв, 917 бухгалтерів. У злочинців було вилучено грошей і цінностей на суму 10 млн крб., 48 кг золота. У зв'язку з тим, що у виробництві знаходилося 24 7000 карних справ, у 1980 р. до штату додатково було введено 600 слідчих [343].

Загалом в Україні у 1985 р. було ув'язнено 173,9 тис. осіб, з яких в Автономній Республіці Крим – 9,5 тис., у Вінницькій області – 6,1 тис., Волинській – 2,6 тис., Дніпропетровській – 17,2 тис., Донецькій – 25,6 тис., Житомирській – 5,2 тис., Закарпатській – 2,4 тис., Запорізькій – 9,5 тис., Івано-Франківській – 2,8 тис., Київській (без м. Київ) – 6,5 тис., Кіровоградській – 4 тис., Луганській – 10,9 тис., Львівській – 5,2 тис., Миколаївській – 5,7 тис., Одеській – 11 тис., Полтавській – 5,3 тис., Рівненській – 3,1 тис., Сумській – 4,6 тис., Тернопільській –

2,3 тис., Харківській – 7,6 тис., Херсонській – 5,4 тис., Хмельницькій – 3,5 тис., Черкаській – 4,9 тис., Чернівецькій – 2,2 тис., Чернігівській – 3,7 тис., у м. Київ – 7,1 тис. [523, с. 482].

У 1986 р. на нараді у Президії Верховної Ради СРСР було проаналізовано практику застосування чинного карного законодавства протягом 1970–1985 рр. Як показав аналіз, протягом цього періоду судимість лише зростала [524]. Водночас, слід наголосити, що до кримінальної відповідальності притягувались здебільшого соціально незахищені правопорушники. Як зазначив В. В. Лунєєв, злочини нужденних і злиденних легко потрапляють в систему кримінальної юстиції, а злочинна влада і багатство майже не помітні в орбіті правоохоронних органів [525].

Важлива роль у боротьбі зі злочинністю, особливо зі злочинними організаціями, відводилась органам Комітету Державної Безпеки. На органи КДБ СРСР покладалися функції розвідки, контррозвідки, політичного розшуку, дізнання та слідства. Їхній правовий статус визначався закритими (з грифами «таємно», «особливо таємно», «особливої важливості») підзаконними актами – «Положення про КДБ при Раді Міністрів СРСР», затверджене 2 березня 1959 спільною постановою ЦК КПРС і РМ СРСР, іншими спеціальними постановами ЦК КПРС і РМ СРСР, внутрішньовідомчими актами КДБ СРСР (наказами, інструкціями, положеннями тощо), схваленими вищими партійними органами КПРС. Показово, що на законодавчому рівні правовий статус КДБ СРСР було закріплено лише в останній період його існування. 16 травня 1991 ВР СРСР ухвалила Закон «Про органи державної безпеки в СРСР». Однак на момент його введення в дію, в Україні вже було взято курс на побудову власних органів державної безпеки. До ухвали цього Закону, їх діяльність проходила під пильним контролем партії та уряду. До розпаду СРСР, КДБ СРСР залишався передовим загоном партійної і державної номенклатури [209].

Отже, інститутами, які вели активну боротьбу зі злочинністю у 1960-х середині 1980-х років в радянській Україні були органи Прокуратури, Комітету державної безпеки і Міністерства внутрішніх справ. Контроль за роботою судів з

відшкодування збитків, заподіяних економічними злочинами, здійснювали Верховний та обласні суди республіки.

Натомість правоохоронні відомства були поставлені під контроль партійних комітетів, що призводило до прямого втручання в їхню професійну діяльність та надмірної її політизації, підривало незалежність і об'єктивність у проведенні слідчих дій та судочинства.

Значна роль відводилась громадськості у боротьбі зі злочинністю. Якщо заходи громадського впливу мали певні позитивні результати у попередженні і профілактиці загальнокримінальної злочинності, то у сфері боротьби з економічною і рецидивною злочинністю вони швидше завдавали шкоди.

3.3 Політико-правові заходи з посилення ефективності правоохоронної діяльності з спеціальної протидії організованій злочинності (середина 1980-х –1991 рр.)

Посилаючись на чинний Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», відповідно до ст. 2, метою боротьби з організованою злочинністю є встановлення контролю, локалізація, нейтралізація та ліквідація, усунення причин і умов її існування. Отже, законодавець визначив дві основні цілі: 1) одна полягає у координації спільних зусиль суспільства і держави зі створення ефективного інституційного механізму протидії; 2) інша цілком і повністю залежить від держави, яка має забезпечити ефективність функціонування усєї системи правоохоронних органів.

Тому об'єктом дослідження є спеціальна протидія організованій злочинності, а *мета підрозділу* полягає в зосередженні уваги на змінах в правоохоронній системі, прямо пов'язаних з протидією (боротьбою) організованій злочинності, коли її існування в СРСР було визнано офіційно – з середини 80-х рр. ХХ століття.

Було встановлено, що політико-правова система радянської України будувалась у такий спосіб, що правоохоронні органи не мали змоги адекватно, в межах закону, протидіяти організованій злочинності, так як кримінально-правова політика комуно-більшовицького режиму, що панував на теренах України, не

передбачала комплексу завдань, вирішення яких створювало б передумови для злагодженого функціонування всієї системи протидії злочинності. Правоохоронна система, на яку покладалися завдання спеціальної протидії злочинності, була політизованою, не прозорою по всій вертикалі функціонування правоохоронних органів; принципи добору кадрів та їх матеріальне забезпечення потребували кардинальних змін; існували прогалини в законодавстві про кримінально-правову відповідальність за організовану злочинну діяльність.

З часу офіційного визнання існування організованої злочинності на теренах СРСР (згадуване раніше рішення Колегії МВС від 1985 р.), правоохоронні органи України, як і інших союзних республік, виокремили цей напрямок боротьби зі злочинністю у самостійний, забезпечуючи його відповідними організаційними та структурно-функціональними рішеннями. Організаційно-тактичні оцінки нового для України кримінально-правового явища здійснювалися здебільшого на оперативно-розшуковому та кримінологічному рівнях [526]. Згідно з висновками В. Л. Грохольського, починаючи з у 1985 року, спостерігаються намагання по-новому вибудувувати моделі практичних заходів щодо протидії організованим злочинності, проте і надалі вони обмежувалися черговою спробою мобілізувати переважно організаційно-тактичні форми діяльності карного розшуку. Саме це, на думку науковців, і стало головною причиною, що реальних позитивних результатів ці заходи не принесли [527], так як реакція правоохоронних органів на прояви організованої злочинності, по-перше, здійснювалась традиційними, оперативними заходами і, по-друге, відбувалась в умовах значних прогалин в законодавстві.

Слід зважати і на той фактор, що загальний нагляд за точним і однаковим виконанням законів усіма міністерствами, державними комітетами й відомствами, установами та організаціями, виконавчими і розпорядчими органами місцевих Рад народних депутатів, колгоспами, кооперативними та іншими громадськими організаціями, службовими особами, а також громадянами на території Української РСР покладалося на Генерального прокурора Української РСР і підлеглих йому прокурорів. Проте, прокуратура і надалі виступала зняряддям репресивно-каральної системи і відповідала цілям КПРС. Функція загального нагляду прокуратури була

запроваджена для посилення контролю партії за усім апаратом органів державної влади, окрім самої партії. Н. В. Бенч зауважує: «Важко уявити ситуацію, за якої прокуратура, наприклад, оспорювала б акти Політбюро ЦК КПРС» [528, с. 110]. За таких обставин складалась ситуація, коли з проявами організованої злочинності мали б боротись ті органи, які не мали уяви, що є організована злочинність, так як не існувало чітко відпрацьованого критерію відокремлення цього виду організованої злочинної діяльності від загальнокримінальної та економічної. Отже, ті хто мав боротися, не в змозі були змінити корінні причини, які породили організовану злочинність, адже вони безпосередньо були пов'язані з важливими умовами існування системи.

Проте, хоч і повільно, все ж почала вибудовуватися система координації дій у боротьбі з організованою злочинністю. Починаючи з 1986 року, у структурі управлінь і відділів карного розшуку МВС союзних республік, ГУВС, УВС, створювалися спеціалізовані підрозділи (6-ті відділи), а контроль покладался на Головне управління карного розшуку МВС СРСР. При встановленні зв'язків злочинних груп із ділками-розкрадачами, аналогічні матеріали направлялися в ГУ БРСВ МВС СРСР.

Проводилась оперативна робота з виявлення в місцях позбавлення волі організаторів злочинних груп, «злодіїв у законі», осіб, які формували навколо себе угруповання негативної орієнтації із засуджених. Так, в режимі секретності в довідці зам. прокурора УРСР Б. І. Вихристого на ім'я зам. Генерального прокурора СРСР В. І. Кравцева про заходи з посилення боротьби зі злочинністю у виправно-трудовах установах і лікувально-трудовах профілакторіях МВД УССР від 01.02.1991 року повідомлялося (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «Минулого року злочинність у ВТК зросла на 18 %, а в ЛТП – на 17 %. Спільно з Верховним Судом УРСР, Мінюстом УРСР і МВС УРСР, в грудні 1990 р. розроблені і реалізуються заходи з усунення порушень норм кримінально-процесуального законодавства при розслідуванні і розгляді кримінальних справ відносно осіб, взятих під варту. В ході комплексної розробки заходів з ВТУ і ЛТП МВС УРСР, було виявлено і поставлено на облік 460 лідерів і авторитетів

злочинного світу. Протягом року було викрито 300 авторитетів та здійснено заходи з розколу груп із негативно-злочинною діяльністю у виправних установах [520]. Водночас ці заходи не завжди досягали бажаного для співробітників правоохоронних органів і виправних установ позитивного результату. У зв'язку зі злісним порушенням відповідними органами законодавства про умовно-дострокове звільнення ув'язнених з місць позбавлення волі та формалізму в цій роботі, окремі авторитети потрапляли на волю, а умовно звільнені в короткий термін знову потрапляли до місць позбавлення волі [529]. На волі, своєю діяльністю та втягуванням у злочинну сферу маргіналів, рецидивістів, вони створювали простір призонізованої субкультури, а точніше, юридизованого простору, на «поживному ґрунті» якого і розквітала організована злочинність [559; 561].

Відповідні заходи проводились у сфері обслуговування, на підприємствах; здійснювався контроль за збутом дефіцитних товарів спекулянтами, викрадених із підприємств і складів тощо [530]. Проте ця робота і надалі вимагала більш відповідального ставлення органів з боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляціями та прокурорського нагляду за цими органами. В архівних фондах перебувають документи (середина 1991 року), які засвідчують таку потребу (далі авторський переклад з мови оригіналу – російської): «Незадовільно здійснюється прокурорський нагляд за виконанням органами боротьби з розкраданням соціалістичної власності законів про своєчасне припинення протиправної діяльності у сфері господарювання, особливо розкрадань організованими групами, хабарництва, що вчиняються протягом тривалого часу. Цими органами безпідставно звільнено від кримінальної відповідальності більше половини викритих розкрадачів. *Усі матеріали стосовно цих осіб було передано на розгляд громадськості* [531].

Отже, правоохоронна система у частині кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності вимагала системних дій щодо законодавчого забезпечення своєї діяльності, але вони були відсутні. Спеціальна протидія організованій злочинності розбудовувалась винятково на основі низки підзаконних

актів, спільних наказів та інструкцій різних правоохоронних відомств загальносоюзного та республіканського рівнів.

Одним з перших таких актів загальносоюзного зразка стала Постанова Верховної Ради СРСР від 4 серпня 1989 р. № 327-1 «О решительном усилении борьбы с преступностью», яка констатувала різке зростання злочинності в країні, у зокрема організованої і, відповідно, намітила систему невідкладних заходів протидії (боротьби). На керівників відповідних відомств покладался обов'язок періодично давати звіти про хід виконання намічених завдань перед Верховною Радою СРСР, Верховними Радами республік і місцевими Радами народних депутатів. З-поміж низки заходів передбачалося збільшення штатів, передусім внутрішніх військ, задля забезпечення швидкого реагування у випадках масової непокори в злочинному середовищі та поліпшення технічного забезпечення відповідних структур МВС СРСР – міліцейських патрулів і співробітників кримінального розшуку. Перед Держпланом СРСР поставало завдання – негайно вирішити проблему забезпечення цих підрозділів. На Міністра внутрішніх справ СРСР і голову КДБ СРСР покладался обов'язок у місячний термін, з погодженням з Генеральним прокурором СРСР, розробити (далі – авторський переклад з мови оригіналу – російської) «...порядок використання... співробітниками міліції і внутрішніх військ МВС СРСР в критичних умовах боротьби з кримінальним Елементом виняткових заходів, включаючи застосування зброї при виникненні ситуацій, що становлять особливу небезпеку», а «слідчі органи і суди» мали б «...найсуворіше розглядати випадки розбійних нападів, грабежів, розкрадань і крадіжок, згвалтувань, торгівлі наркотиками, спекуляції, браконьєрства та інших злочинів. Не допускати жодних послаблень небезпечним злочинцям, керівникам і активним учасникам організованих злочинних груп, рецидивістам». І далі зазначалося, що Верховна рада СРСР постановила також створити в СРСР, союзних і автономних республіках, крайових і обласних центрах тимчасові комітети з боротьби зі злочинністю [532].

23 грудня 1989 року 3'їзд народних депутатів СРСР прийняв Постанову «Про посилення боротьби з організованою злочинністю» [533; 534], в якій визнавалося існування організованої злочинності в країні та називалися причини її поширення й

активізації: кризові явища в економіці, існування гострого дефіциту товарів та послуг, суперечності і труднощі в соціальній, духовній та інших сферах суспільного життя, послаблення дисципліни і відповідальності в системі державного управління. Зокрема зазначалося, що злочинці, використовуючи розбалансованість ринку споживчих товарів та послуг, недосконалість господарського механізму, деформації в кооперативному русі, тіньову економіку об'єднуються в організовані групи, які зосереджують у своїх руках значні ресурси. Констатувалось про зрощування злочинних груп з корумпованими чиновниками.

Відповідно, в п. 5 перед Радою Міністрів СРСР ставилося завдання (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «...розробити комплекс заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують тіньову економіку, корупцію, безгосподарність, сприяють марнотратству, які є поживним середовищем організованої злочинності» [533].

Передбачалось створення в структурі МВС спеціалізованого підрозділу з боротьби з організованою злочинністю. У тому ж п. 5 Раді Міністрів доручалось (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*) «...розглянути питання про створення спеціальних міжвідомчих регіональних підрозділів з боротьби з організованою злочинністю» [533]. Паралельно із заходами, спрямованими на усунення причин і умов, що породжують організовану злочинність, передбачалось «...завершити у 1990 році розробку загальносоюзної програми боротьби з організованою злочинністю, особливо передбачити в ній комплекс заходів соціально-економічного, політичного і правового характеру, направлених проти організованої злочинності» [533]. Відповідно, ставилося завдання прискорити прийняття нового кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства, зокрема спрямованих на удосконалення системи профілактики правопорушень, прийняття в найближчому майбутньому законодавчих актів, спрямованих на захист потерпілих, свідків, посилення правового захисту тих, хто виконує службові чи громадські обов'язки з боротьби з організованою злочинністю, створення системи дієвого контролю за прибутками громадян і організацій, перешкоджання незаконного збагачення тощо. У такий

спосіб, постанова з'їзду чітко зорієнтувала відповідні інституції на системну боротьбу з організованою злочинністю [533].

Відповідно до рішень з'їзду, Постановою Ради Міністрів СРСР від 22 травня 1990 р № 496 і наказом МВС СРСР від 28 липня 1990 р. № 047, в союзних республіках були створені міжрегіональні підрозділи МВС СРСР з боротьби з організованою злочинністю, які згодом були перейменовані в УБОЗ, а потім в РУОЗ.

Показово, що саме Україну вважають батьківщиною УБОЗ. Задовго до загальносоюзних заходів, секретним рішенням закритої колегії УВС Дніпропетровської області (10 грудня 1988 р.) було затверджено організаційні заходи зі створення нового підрозділу з боротьби з організованою злочинністю (УБОЗ), з прямим підпорядкуванням начальнику ОУВС та відповідну нормативну базу – тимчасове положення, штатний розпис, інструкцію з роботи з оперативним обліком та джерелами оперативної інформації тощо. Водночас ініціатива дніпропетровців не знайшла підтримки на союзному рівні. Прийняття рішення про її впровадження на всесоюзному рівні розтяглося майже на два роки [535].

З урахуванням посиленого зростання злочинності у її організованих формах, ЦК Компартії України 15 вересня 1989 року прийняв Постанову про посилення боротьби з організованою і груповою злочинністю. За кілька місяців до того, Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 6 березня 1989 р. «Про внесення доповнень і змін до Карного і Карно-процесуального кодексів» посилювалася відповідальності за рекет: ст. 86 прим. 2 Кримінального кодексу УРСР передбачала за вимогу передачі державного, кооперативного чи іншого суспільного майна або права на майно під загрозою насильства над особою, у віданні якої або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими їй особами, позбавленням волі на строк до чотирьох років з конфіскацією майна або без такої, а повторні дії – позбавленням волі на строк до семи років з конфіскацією майна [536, с. 388–389].

За місяць до прийняття Постанови (в серпні 1989 р.), з метою забезпечення цілеспрямованої боротьби з проявами організованої злочинності, ефективного використання всіх сил і засобів оперативних служб МВД і КДБ, було розроблено і

затверджено «Програму удосконалення сумісної діяльності правоохоронних органів УРСР з боротьби з організованою злочинністю на 1989–1990 рр.». 20 серпня 1990 року було схвалено республіканську Програму боротьби з організованою злочинністю на 1990–1995 рр.». Для координації сумісних дій республіканських правоохоронних органів з цього питання було утворено постійно діючу міжвідомчу комісію, такі ж комісії створювались і на обласних рівнях.

МВС УРСР для підвищення ефективності боротьби з особами, що займаються азартними іграми і вимагательством, розробило і утвердило на Колегії міністерства типовий план проведення спеціальної операції «Вика» із затримання і розвінчання рекетирів. З метою активізації боротьби з розкраданням, хабарництвом, спекуляцією та іншими протиправними діяннями, в системі кооперації та індивідуальної підприємницької діяльності на території республіки спецпідрозділами було проведено комплексну операцію під умовною назвою «Кооператив – 89». З метою координації між органами внутрішніх справ республіки та використання інформаційних фондів у боротьбі з організованою злочинністю, було створено автоматизовану інформаційно-пошукову систему збирання і обробки інформації (АПС) «Група». Створені оперативно-слідчі групи з числа досвідчених працівників правоохоронних органів для здійснення оперативних заходів з найбільш складних розробок в організованих злочинних спільнотах, що орудували на теренах Української РСР. Було прийнято рішення про завершення комплектації спецпідрозділів з боротьби з організованою злочинністю у всіх УВД облвиконкомів республіки і оснащенню цих підрозділів автотранспортом і спецтехнікою, водночас у зв'язку з недостатнім виділенням коштів, це питання залишилось до кінця невирішеним [537].

Колегія Прокуратури УРСР від 11 листопада 1990 р. № 21 прийняла рішення про створення в слідчій частині прокуратури постійно функціонуючих слідчих груп із злочинів проти особи, громадської безпеки і порядку управління в сфері економіки, а також посадових і організованих злочинів. Наголошувалося, що усі кримінальні справи, які мають відношення до організованої злочинності, мали приймати до провадження слідчої частини винятково за вказівкою прокурора

республіки, його замісника, що відповідає за слідство. Відповідно до рішення колегії 20 листопада 1990 року, було видано наказ Прокурора Української РСР (назва мовою оригіналу) «О недостатках в организации работы следственной части следственного управления Прокуратуры Украинской ССР», в п. 4 якого зазначалося про створення таких груп [538].

З набуттям Україною незалежності у 1991 році, в системі МВС було створено Головне міжрегіональне управління з боротьби з організованою злочинністю, тоді ж започатковано статистичну звітність про результати боротьби з організованим криміналітетом. За даними статистики, того ж року в Україні було викрито 275 організованих злочинних груп (ОЗГ), члени яких скоїли 2 732 злочини [539, с. 40]. Створення спецслужби з боротьби з організованою злочинністю, яка використовувала в основному професійні надбання служб карного розшуку, стало відповіддю на виклик криміналітету. Не маючи ні досвіду, ні свого специфічного оперативного інструментарію, служба спершу займалася здебільшого супроводженням порушених кримінальних справ. Переважали крадіжки, грабежі, вимагання, хабарництво та деякі інші види загально кримінальних злочинів, які становили понад 60 % усіх скоєних організованими групами. Практично це було дублювання функцій, що зовсім не відповідало призначенню спецслужби і реаліям оперативної обстановки. Цей етап становлення тривав приблизно 2–3 роки [49, с. 121].

На союзному рівні заходи з протидії організованій злочинності активізувались після прийняття Постанови Верховної ради СРСР від 23 листопада 1990 р. № 1796–1 «О положении в стране» [541], якою було внесено пропозицію взяти до уваги ініціативу Президента зі створення спеціальної служби (структури) з боротьби з найбільш небезпечними злочинами. Відповідно до Постанови, Указом Президента СРСР від 4 лютого 1991 р. № УП-1423 «О мерах по усилению борьбы с наиболее опасными преступлениями и их организованными формами» підтверджувалась необхідність у створенні в структурі МВС СРСР Головного управління МВС СРСР з боротьби з найбільш небезпечними злочинами, організованою злочинністю, корупцією і наркобізнесом [542]. На нього покладалось *(далі авторський переклад з*

мови оригіналу – російської): «...спільно з органами КДБ СРСР, основну увагу зосередити на виявленні, припиненні та розслідуванні діяльності злочинних співтовариств з республіканськими та міжнародними зв'язками, що скоюють найнебезпечніші злочини...». На Кабінету Міністрів СРСР, уряди союзних республік, МВС СРСР, а також на міністрів внутрішніх справ союзних республік покладалось доручення «...у двомісячний термін завершити формування міжрегіональних і регіональних підрозділів МВС СРСР з боротьби з організованою злочинністю...», з підпорядкуванням Головному управлінню МВС СРСР з боротьби з найбільш небезпечними злочинами, організованою злочинністю, корупцією та наркобізнесом. На виконання цього Указу МВС СРСР видало Наказ від 28 березня 1991 року № 026 «Про створення міжрегіональних (регіональних) управлінь з боротьби з організованою злочинністю МВС СРСР». Показово, що в Указі Президента вживаються різні терміни, що мають відношення до позначення організованої злочинності: «організовані форми найбільш небезпечних злочинів» (йдеться про криміналізовані в КК форми групової злочинності) та «організована злочинність», що перебувала поза об'єктом кримінально-правової охорони.

Встановлювався порядок обліку злочинів, скоєних організованими групами та вносилися відповідні зміни в облікові документи статистичної звітності. Постановою Держкомстату СРСР від 20.02.1989 р. № 53 була утверджена та введена в дію наказом МВС СРСР від 25.02.1989 р. № 1010 нова форма № 1-ОП статистичної звітності – «Отчет о результатах борьбы с организованными преступными группами». Для збирання інформації та підготовки відомостей, за цією формою звітності спільним розпорядженням Прокуратури СРСР та МВС СРСР від 19.05.1989 р. № 11–201–89 з 01.01.1989 р. вводились нові документи первинного обліку єдиного зразка: додатковий статистичний талон про розкриття злочину, скоєного організованою злочинною та інших результатів розслідування (форма 1.2), додатковий статистичний талон на особу, що скоїла злочин в організованій групі (ф. 2.1). Слідчий, направляючи прокурору для затвердження обвинувального висновку закінчену в процесі провадження кримінальну справу на злочинну групу з ознаками організованої, паралельно із заповненням карток первинного обліку

відповідних форм, мав заповнювати і додаткові талони на осіб, що вчинили злочини в складі організованих груп. Додаткові талони обов'язково підписувались слідчим і прокурором. І вже тільки на основі чинних документів первинного обліку, а також додатково введених двох талонів, інформаційними центрами органів внутрішніх справ складалась звітність № 1-ОП. Секретним розпорядженням Генеральної прокуратури Української РСР від 07.02.1991 р. № 11-с, інформація про незадовільний порядок заповнення нової звітності була доведена до прокурорів областей республіки. Зокрема, зазначалося, що *(далі авторський переклад з мови оригіналу – російської)*: «...при формуванні показників нової статистичної звітності, трапляються помилки. У звітах відображаються злочини, вчинені групами, які не підпадають під ознаки організованих, враховуються злочинні дії, але винні не встановлені, або кримінальне переслідування відносно них припинене. Нерідко підставою для включення у звітність тієї або іншої групи слугують винятково оперативні матеріали. Прокурори не завжди перевіряють повноту і правильність відомостей, що вносяться в статистичні звіти, про організовану злочинність, а також не підписують додаткові талони [543].

Однак, не зважаючи на недоліки, згідно з нововведеними обліковими даними, в УРСР у 1991 році було зареєстровано на 17,5 % злочинів більше, ніж за попередній рік, зросли показники щодо тяжких злочинів. Найбільший ріст злочинності було зафіксовано в Дніпропетровській, Кримській, та Луганській областях. Якщо загалом в СРСР коефіцієнт злочинності на 10 тис. населення складав 96,6 то республіканський загалом – 71,3. Відповідно в областях – у Дніпропетровській – 106,7, Луганській – 90,3, Кримській АРСР – 93,4. Водночас, тільки за півроку залишились нерозкритими 75,5 тис. злочинів, або на 41,5 % більше, ніж, відповідно, за минуле півріччя. Була розкрита лише третина зареєстрованих злочинів [544]. Наведені дані свідчать про складну криміногенну обстановку в республіці та зростання злочинності у її тяжких проявах.

Водночас, спостерігається цікава тенденція. З матеріалів засідань колегії Генеральної прокуратури УРСР зникає поняття «організована злочинність», спостерігаємо відсутність даних про організовану злочинність і в формулярах

звітності про стан злочинності за 1991 рік. Натомість, часто вживаються терміни «групова», «рецидивна» злочинність, «корислива злочинність», зокрема крадіжки державного, особистого майна, крадіжки з квартир тощо. Статистика включала дані про спекуляцію, хабарництво, хуліганство, грабежі, розбійні напади, злочини, вчинені неповнолітніми, групою осіб в стані алкогольного сп'яніння тощо.

На основі цього спостереження робимо висновок, що не зважаючи на визнання політичним керівництвом СРСР існування організованої злочинності, протидія цьому явищу на практиці і надалі спрямовувалась у русло концепції боротьби із загальнокримінальною злочинністю та груповою злочинністю з позицій співучасті. У такому випадку, традиційно виділялися тільки елементи організації у злочинній діяльності, а показники стану організованої злочинності включалися в групову злочинність. Про це, зокрема, свідчить Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 30 листопада 1990 року № 14, про внесення змін і доповнень в Постанови Пленумів Верховного Суду з кримінальних справ. Йдеться, про внесення змін у Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1986 року № 11 «Про судову практику у справах про злочини проти особистої власності», в якій дано визначення організованої групи та ознаки вчинення злочину у співучасті [545]. Указом від 13 лютого 1990 № 8807-XI Верховна Рада Української РСР затвердила «Положення про Тимчасовий комітет з боротьби зі злочинністю в Українській РСР» [546]. Головна мета цієї структури полягала у вжитті заходів до посилення боротьби зі злочинністю, зміцнення громадського порядку і громадської безпеки шляхом мобілізації всіх сил суспільства на усунення причин і умов вчинення правопорушень, активне використання наявних у державних органів повноважень, організаційних можливостей, кадрових і матеріальних ресурсів.

Показово, що про організовану злочинність в Положенні не йшлося. Це було пов'язано з відсутністю і в доктрині, і в практичній діяльності узгодженого погляду щодо критерію виокремлення організованої злочинності від загальнокримінальної та групової. Про «розмитість» уявлень свідчить Протокол розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури УРСР від 26 березня 1990 р. під головуванням прокурора М. О. Потебенька, в якому зазначено (*далі авторський переклад з мови*

оригіналу – російської): «Відбувається зростання групової злочинності, яка часто переростає в організовану, поступове зрощування її з корумпованими посадовими особами» [547].

В пропозиціях Інституту держави і права імені В. М. Корецького щодо проекту Закону «Про боротьбу з організованою злочинністю», підготовленому НІЛ КВШ МВС ССРСР (1990), такі види злочинів: бандитизм, розкрадання в особливо великих розмірах, хабарництво високопосадових керівників в особливо великих розмірах, вбивства, скоєні з корисливих мотивів – пропонувалося включити в систему організованої злочинності та передбачити такі види покарання, як позбавлення волі на максимальний термін і смертну кару [548]. Натомість, Верховний Суд України у своїх пропозиціях до того ж проекту Закону відмітив, що на час розгляду проекту в законодавстві відсутнє визначення щодо вчинення злочину організованою групою, відсутня кваліфікуюча ознака вчинення злочину організованою групою в статтях КК УРСР про злочини проти особи (ст. 93, ст. 101), викрадення державного, громадського і особистого майна (ст. ст. 81, 82, 83, 84, 140, 141, 142, 143), посадових і господарських злочинів (ст. ст. 148, 154, 168, 213) наркобізнес (ст. 229 прим. 1, ст. 229 прим. 2). Відповідно, вносились пропозиція посилити відповідальність за втягування неповнолітніх в діяльність організованих злочинних угруповань, корупцію, марнотратство, махінації з валютою; передбачити для організаторів та активних учасників таких груп посилення виду режиму виправно-трудових установ, незастосування умовно-дострокового і умовного звільнення з обов'язковим притягненням до суспільно-корисної праці (ст. ст. 52, 52 прим. 1, 52 прим.2). Найбільш небезпечні види посягань, вчинених організованими групами, включити в установлений в ст. 7 прим. 1 перелік тяжких злочинів [549]. Показово, що навіть в одному із останніх рішень ЦК КПРС про посилення боротьби зі злочинністю у сфері економіки про організовану злочинність не йшлося. Не йшлося в ній і про корупцію, як важливий провідник у зв'язках організованої злочинності із загальнокримінальною. Фактично останнім формальним кроком боротьби радянської влади з корупцією була Постанова Секретаріату ЦК КПРС від 18.03.1991 р. «Про необхідність посилення боротьби зі злочинністю у сфері

економіки». Але, як не дивно, ні про хабарництво, ні про корупцію, ні про організовану злочинність в ній не йшлося [550].

Однією з особливостей періоду 1985–1991 рр. стало скорочення кількості професіоналів у правоохоронних органах. Частина з них залишала роботу через недостатній рівень фінансування, а інші – через суб'єктивне неприйняття змін у кримінальній політиці держави. Поява і поширення приватновласницької ініціативи негативно сприймалася частиною працівників міліції, які були виховані в душі протидії цьому явищу. Натомість різка зміна стандартів життя зумовлювала потреби у нових матеріальних благах, появу яких у тих, хто займався підприємницькою діяльністю, традиційно пояснювали порушенням законів. Так, за повідомленням українського дослідника В. Василькевича, згідно з проведеними в середині 90-х років ХХ ст. дослідженнями практичних працівників внутрішньої безпеки УБОЗ УМВС України у Львівській області, встановлено, що лише за матеріалами кримінальних справ кожна п'ята організована злочинна група мала підтримку серед представників владних структур, зокрема правоохоронних органів. У сфері економіки – кожна друга група. У результаті анкетування 200 оперативних працівників було встановлено, що 92 % респондентів визнають реальну можливість проникнення злочинних елементів в органи внутрішніх справ. На особливу увагу заслуговує та обставина, що на запитання: «Чи вважаєте ви, що в злочинних угрупованнях є особи, які виконують розвідувальні і контррозвідувальні функції?» 96 % респондентів відповіли «так» і лише 1 % – «ні», 3 % – завагались відповісти на це запитання. З намаганням злочинних елементів увійти до неслужбового або протиправного контакту з працівниками органів внутрішніх справ (ОВС) зустрічались 69 % опитаних, причому окремі з них – неодноразово. Способами залучення працівників ОВС, з метою отримання інформації, забезпечення своєї безпеки є: хабар (на це вказали 62 % опитаних); пропозиції послуг (49 %); шантаж (5 %); вплив через родичів та знайомих (17 %); вплив через керівників владних структур (11 %); тиск через керівників правоохоронних органів (20 %). Більше половини респондентів вказали на застосування злочинними елементами всієї сукупності різних методів [551].

В матеріалах ф. 288 зберігаються довідки про кримінальні справи, які перебували в провадженні слідчих з особливо важливих справ, в них йдеться про зрощення злочинців з правоохоронними органами, зловживаннями окремими особами в правоохоронних органах службовим становищем у сприянні організованій злочинності, хабарництво суддів тощо [552; 553].

Все наведене вище відбувалось на тлі зростання злочинності та недостатній кількості оперативних працівників та слідчих прокуратури і МВС УРСР. Так, у звіті прокурора Дніпропетровської області В. Г. Рябчинського на засіданні колегії прокуратури Української РСР від 26 березня 1990 року зазначалося (*дали авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «За останні 10 років кількість злочинів в області зростає з 18 736 у 1980 році до 38 653 у 1989 році. На тлі зростання такої кількості злочинів працює одна прокуратура із 7–8 працівників та райвідділ міліції із штатом 150–200 осіб. У 1987 году в області відбулося скорочення з невідомих причин десятки слідчих та оперативних працівників кримінального розшуку. На сьогодні 40 вакансій слідчих і 107 працівників розшуку не заповнені. Ті, що залишились, працюють з таким навантаженням, що про розкриття злочинів, якості їх розслідування, дотримання законності, важко говорити. Достатньо зазначити, що в провадженні в обласному центрі, містах Кривого Рогу, Павлограду перебувають одночасно по 50–60 кримінальних справ, а навантаження на одного уповноваженого – 42,2 злочинів. Відповідно, й низькі показники розкриття, і тяганина в розслідуванні, і незаконні постанови слідства, і порушення термінів, та й загальною законності. ...Ось уже другий рік при прокуратурі області працює координаційна рада, до складу якої входить начальник УВС облвиконкому, управління юстиції, голова обласного суду, начальник УКДБ, завідувач державно-правовим відділом обкому партії, прокурор обласного центру і начальник УВС. У минулому році, спільно з УВС і КДБ, було викрито 19 організованих злочинних груп, які вчинили 2 вбивства, 27 розбійних нападів, 20 здирництв та низку інших тяжких злочинів: грабежі, хабарництво, шахрайство і тощо, вилучено 9 одиниць вогнепальної зброї, 19 – холодної, 35 кг наркотиків на суму понад 300 тис. карбованців» [554].

Така ж інформація прозвучала на засіданні колегії прокуратури у звіті прокурора Харківської області про стан злочинності (*далі авторський переклад з мови оригіналу – російської*): «Більш скоординованими стали дії злочинних елементів, що гуртуються у злочинні групи. Минулого року в складі групи скоїли злочини 3133 людини або 36,3 %. Зважаючи на особливу значущість цього питання, його рекомендовано включити в план заходів тимчасового комітету з боротьби зі злочинністю. Проблема організованої злочинності разом з іншими найгострішими питаннями, викликає стурбованість партійних і радянських органів області, трудових колективів і громадськості, за підтримки яких обласні правоохоронні органи, завдяки роботі створеної з цією метою постійно діючої міжвідомчої комісії і робочої групи, що перебуває у її складі, зобов'язані багато в чому виправляти негативні показники у боротьбі з організованою злочинністю, та й із злочинністю загалом» [555]. У звіті прокурора м. Києва на Колегії Прокуратури УРСР зазначалося, зокрема (*далі авторський переклад з мови оригіналу-російської*): «Злочинність набула більш вираженої корисливої спрямованості і організованого, навіть професійного характеру. 71 % зареєстрованих у місті злочинів є корисливими, кожний десятий скоєний у групі. У минулому році викрито і затримано 120 злочинних груп, 43 з яких мали ознаки організованого злочинного співтовариства, до їх складу входило 185 чоловік. ...Об'єктивно слід визнати, що наявний вал кримінальних справ не має перспективи щодо якісного розслідування. Давайте реально подивимося, чи можна чекати нормальної роботи, якщо в кожному районі на десяток-півтора слідчих (за штатом, а не на ділі) припадає від декількох сотень до 1–3 тис. нерозкритих злочинів. Відряджені до слідчих відділів дільничні інспектори займаються підшивкою пустих за змістом справ, що призупиняються, тоді як слідчі розслідують тільки ті справи, за якими встановлено особи злочинців» [556].

«Не у належний спосіб здійснюється організація розслідування справ. На першому етапі, з порушенням вимог ст. 26 УПК УРСР, слідчі інколи об'єднують в одне провадження матеріали справ, в яких немає зв'язку між злочинами. В результаті штучно створюються громіздкі, багатоепізодні справи і на цій підставі

наводяться аргументи щодо необхідності збільшення кількісного складу слідчих груп. Так, наприклад, відразу ж після порушення у травні 1988 року, без перевірки зв'язку між злочинцями, були об'єднані в одне провадження матеріали справ щодо звинувачення нарсудді Заводського району м. Миколаєва Чаєвської в отриманні хабара та щодо звинувачення Радченюк в убивстві і дачі хабара голові нарсуду цього ж району Ставнічому. З цими справами необґрунтовано були об'єднані справи, порушені стосовно слідчого Лисенка та адвокатів Гурченкова, Сізової та інших. Розслідування проводилось слідчою групою у кількості понад 20 осіб під керівництвом т. Литовченка. Через рік, не встановивши зв'язку між цими злочинами, т. Литовченко В. І. змушений був виокремити їх в окремі провадження. Тільки у справі Чаєвської виділені матеріали уміщені у 25 томах» [557].

Матеріали слідчих справ свідчать про взаємну поруку в органах, які покликані протидіяти злочинності, особливо, якщо йшлося про злочинні дії керівників цих органів. Так, в архівних матеріалах про стан ведення кримінальної справи № 7290/9 у звинуваченні прокурора А. М. Атаманенка, порушеної прокурором Житомирської області 12 липня 1989 року, 16 травня 1990 року, слідчий з особливо важливих справ А. В. Баганець, який прийняв до виконання справу, повідомляє (*далі переклад з мови оригіналу – російської*): «Атаманенко А. М. звинувачується в тому, що, працюючи прокурором Червоноармійського, а згодом Радомишльського районів Житомирської області, він протягом 1981–1989 рр. неодноразово отримував хабарі від громадян за сприяння у звільненні від кримінальної відповідальності та за призначення судом пом'якшувальних вироків. Крім того, здійснюючи будівництво власного котеджу в м. Радомишлі, зловживав своїм службовим становищем, взяв безоплатно в організаціях і підприємствах дефіцитні, строго такі, що фондуються, матеріали на суму близько 3500 карбованців і не сплатив їх на момент накладення на будівництво будинку арешту (статті звинувачення 168 ч. 3 і 165 ч. 2 КК УРСР).

Зафіксовано факт викрадення Атаманенком А. М. 12 фундаментних блоків з території Радомишльської райсільгоспхімії на суму 300 крб. (кваліфікується як крадіжка держмайна). На цей час Атаманенку А. М. інкриміновано 8 епізодів отримання хабара та 9 епізодів зловживання службовим становищем. ... Атаманенка

затримували в м. Києві, помістили в ІТУ (ізолятор тимчасового утримання) 9 серпня, але уже 11 серпня він був звільнений, так як зам. прокурора УРСР не дав санкції на його арешт «у зв'язку з недоцільністю. ...На сьогоднішній день слідча група із цієї справи не створена, я веду слідство один. Однак слід зауважити, що раніше в групі було два слідчих: зам. прокурора м. Ялти Кислий Іван Григорович з 15.08.1990 р. по 21.09.1990 р., а також Морока Сергій Михайлович – слідчий прокуратури Бердянського району з 20.08.1990 р. по 20.09.1990 р. Вони відмовилися вести слідство, висловивши готовність навіть звільнитись з органів» [558].

У такий спосіб, відсутність системних заходів щодо протидії організованій злочинності саме тоді, коли вона набувала масштабних проявів, зловживання окремих керівників прокуратури, відсутність на законодавчому рівні понять «правоохоронний орган», «організована злочинність», не сприяли ефективності протидії ані на законодавчому, ані на інституційному рівнях.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження особливостей формування юридичного механізму кримінально-правового забезпечення протидії організованій злочинності в умовах кризи та розпаду командно-адміністративної системи урядування (1960–1991 рр.) дозволяє сформулювати такі висновки.

Протидія організованій злочинності велась кримінально-правовими засобами, але такими, що застосовуються до групової, загальнокримінальної та економічної злочинності. Доктрина і законодавча практика не відпрацювала поняття організованої злочинності, як окремого виду колективної організованої злочинної діяльності, яка має системний характер і не зводиться до окремого чи сукупності конкретних злочинів, передбачених нормами КК УРСР. Ця специфіка і особливості розслідування таких справ не була законодавчо урегульована. Розслідування таких злочинів і доведення їх до суду не мало системного характеру, тобто не розглядалось в межах однієї кримінальної справи.

Роз'яснення Пленуму Верховного Суду щодо ознак організованої групи та критеріїв виділення групових злочинів засновувались на узагальненні практики винесення судових рішень про відповідальність за корисливі злочини проти державної, суспільної та особистої власності. Водночас ці роз'яснення обмежувались потребою підвищення ефективності правозастосовної практики у сфері кримінально-правової боротьби з груповою злочинністю, але не з організованою злочинною діяльністю та її видами.

Негативно впливали на ефективність аналітичної роботи з кримінально-правового забезпечення протидії організованим формам злочинної діяльності прогалини в судовій статистиці з обліку організованої злочинності, а отже, не було виокремлено групу злочинів, яка б визначала «кримінологічний портрет» організованої злочинності, що й призводило до відсутності якісного статистичного обліку організованої злочинності, а це, натомість, не створювало умов і підстав для комплексного кримінально-правового забезпечення протидії та запобігання.

Розробка норм КК УРСР, спрямованих на кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності, здійснювалась у контексті боротьби з груповою злочинністю, виділялися тільки елементи організації у злочинній діяльності, а показники стану організованої злочинності включалися в групову злочинність. До того ж, відсутність у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність чіткого визначення організованої групи також ускладнювало притягнення до відповідальності винних осіб.

Відповідно і в ВТК УРСР не існувало норм, які б визначали особливості виконання покарань у відношенні до учасників організованої злочинності як окремого виду організованої злочинної діяльності.

Інститутами, які вели активну боротьбу із злочинністю в 1960-х – середині 1980-х років в радянській Україні були органи Прокуратури, Комітету державної безпеки і Міністерства внутрішніх справ. Контроль за роботою судів з відшкодування збитків, заподіяних економічними злочинами, здійснювали Верховний та обласні суди республіки. Проте усі правоохоронні відомства були поставлені під контроль партійних комітетів, що призвело до прямого втручання в їхню професійну діяльність та надмірної її політизації, підривало незалежність і об'єктивність у проведенні слідчих дій та судочинства.

На законодавчому рівні не було чітко визначено місце та роль правоохоронних органів і спецпідрозділів у боротьбі з організованою злочинністю. Не було законодавчого визначення як поняття правоохоронного органу, так і поняття «організована злочинність», а отже, і ознак, за яким новостворені підрозділи з боротьби з організованою злочинністю можна було віднести до категорії тих, хто має забезпечувати спеціальну протидію організованій злочинності. Все це свідчить про відсутність системних заходів протидії організованій злочинності саме тоді, коли вона набувала масштабних проявів (1980–1991 рр.).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що дало змогу сформулювати узагальнені висновки, які мають наукове і практичне значення.

1. Вивчення та аналіз джерел, зокрема неопублікованих архівних матеріалів, дозволили виробити системне бачення проблеми історичного зв'язку організованої злочинності з сутністю політичного режиму, з відповідними формами здійснення влади в УРСР в період, що досліджується, і зробити висновки: 1) про взаємозалежність та взаємовплив злочинності та політичних режимів (ця залежність у різних проявах стала однією з найголовніших причин соціально-економічної кризи в Україні та різкого зростання ступеня криміналізації життєво важливих сфер функціонування держави на сучасному етапі розвитку); 2) найбільш небезпечними є ті форми організованої злочинної діяльності, в організації якої беруть участь особи, наділені владою та привілеєм здійснювати примус.

Визначено перспективні напрями дослідження, покликаних забезпечити можливість вироблення відповідної українським реаліям стратегії протидії організованій злочинності на сучасному етапі трансформації держави та суспільства.

2. Доведено, що генеза поняття «протидія злочинності» укорінена в теорії і практиці командно-адміністративної моделі державно-управлінської діяльності, коли влада, намагаючись відволікти увагу суспільства від кризових явищ загалом, імітує опір злочинності за формою, не торкаючись суті.

3. Уточнено, що кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності є одним із видів спеціального нормативно-правового забезпечення, яке визначається сукупністю юридичних норм, що регулюють відносини у суспільстві у сфері протидії злочинності та мають матеріальне вираження у нормативно-правових актах про кримінально правову відповідальність. Ці норми зазнають змін під впливом історично змінюваних політико-правових режимів, від яких безпосередньо залежить визначення законодавцем об'єктів кримінально-правової охорони

суспільних відносин, які захищаються Кримінальним кодексом.

4. Встановлено, що організована злочинність в радянській Україні характеризується триєдиним джерелом виникнення та існування, завдяки: а) сформованій в умовах командно-адміністративного урядування та планової економіки системі розподілу благ і привілеїв з неефективним механізмом перерозподілу додаткового продукту; б) корупції в середовищі номенклатури: керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, завдяки якій було вибудовано стійкі схеми перекачування державних коштів на користь кримінальної частини правлячої еліти, ці схеми лягли в основу формування тіньової економіки, а в умовах переходу до ринкових відносин, були легалізовані у процесі т. зв. номенклатурної приватизації; в) криміналізації суспільства в умовах тотальної маргіналізації та поширення явища прізонізації, породженого кримінальним середовищем, сформованим радянською пенітенціарною системою.

Доведено існування причинно-наслідкового зв'язку між тенденціями розвитку організованої злочинності з еволюцією тоталітарного політичного режиму в Україні (1960–1991 рр.), в умовах якого відбувся мутуалізований симбіоз злочинної діяльності суб'єктів кримінального світу з корумпованою частиною керівної партійної еліти, урядових чиновників та господарників, що належали до радянської номенклатури.

5. Встановлено, що інтеграція організованої злочинності в економічну сферу в умовах переходу до ринкових відносин в радянській Україні (1985–1991 рр.) відбувалась шляхом незаконної номенклатурної приватизації, до процесу якої долучились ділки тіньової економіки та кримінальні структури.

Висловлено застереження від абсолютизації положення, що в основі організованої злочинності лежить корисливий інтерес до збагачення, який реалізується через сукупність економічних злочинів та корупцію. Корислива мотивація до збагачення характерна не для організованої злочинності, а для загальнокримінальної та організованої економічної злочинності.

Встановлено, що сутнісна ознака організованої злочинності в УРСР – це: її укоріненість у державній владі; мета – утримати державну владу у своїх руках;

стратегічна ціль – забезпечення тотального контролю над стратегічними ресурсами держави і суспільства.

6. Виявлено прогалину у кримінально-правовому захисті від криміногенного впливу організованої злочинності на суспільні відносини, закріпленого в ст. 19 (співучасть) та ст. 41 п. 2 (обставини, що обтяжують відповідальність за скоєння злочину організованою групою) Загальної частини КК УРСР; ст. 2 КПК УРСР (завдання кримінального судочинства) які свідчать, що протидія організованим злочинності здійснювалась кримінально-правовим інструментарієм, що традиційно застосовується до групової злочинності, а це є неефективним щодо протидії організованим злочинності, так як це різні види кримінальних практик.

Історико-правове дослідження кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності дає підстави для висновку, що на доктринальному і законодавчому рівнях організовану злочинність нелогічно зводити до сукупності злочинів, що здійснюються у вигляді промислу організованими групами і злочинними організаціями (злочинними співтовариствами), з чіткою структурою та ієрархією, що перебувають у зв'язку з місцевими та іншими чиновниками. Її доцільно аналізувати у контексті криміналізації злочинів проти людства, національного та міжнародного правопорядку.

7. З'ясовано, що всі спроби, починаючи з середини 80-х років ХХ ст., поновому вибудувати модель практичних прийомів щодо протидії організованим злочинності, обмежувалися традиційними оперативними заходами в умовах значних прогалин в законодавстві, що стало основною причиною неефективності та створювало проблеми на перспективу в справі кримінально-правового забезпечення протидії цьому деструктивному соціально-правовому явищу.

Не існувало розроблених системних заходів щодо протидії організованим злочинності саме тоді, коли вона набувала масштабних проявів. На законодавчому рівні не було чітко визначено місця та ролі правоохоронних органів і спецпідрозділів у боротьбі з організованою злочинністю. Не було законодавчо визначеного як поняття «організована злочинність», так і поняття «правоохоронного органу», а отже, і ознак, за якими новостворені підрозділи з

боротьби з організованою злочинністю можна було віднести до категорії тих, хто мав би забезпечувати спеціальну протидію організованій злочинності.

Розробка норм Кримінального Кодексу УРСР, спрямованих на кримінально-правове забезпечення протидії організованій злочинності, здійснювалась у контексті боротьби з груповою злочинністю, виділялися тільки елементи організації у злочинній діяльності, а показники стану організованої злочинності включалися в групову злочинність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія; за заг. ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с.

2. Белоцерковский С.Д. Система правового регулирования борьбы с организованной преступностью и научные основы ее оптимизации. Москва: Росс. криминал. ассоц., 2011. 585 с.

3. Корчагин А.Г., Номоконов В.А., Шульга В.И. Организованная преступность и борьба с ней: Учеб. пособ. Владивосток, 1995. URL: http://adh.dportal.com/book_1569_chapter_3_VVEDENIE.html.

4. Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество. Москва: Росс. криминал. ассоц., 2003. 572 с.

5. Семикопний А.Д. Боротьба з організованою злочинністю в УРСР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.): дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2011. 180 с.

6. Ипполитов Г.М. Классификация источников в проблемно-тематических историографических исследованиях и некоторые методологические подходы к их анализу // Извест. Самарск. науч. центра РАН. 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-istochnikov-v-problemno-tematicheskikh-istoriograficheskikh-issledovaniyah-i-nekotorye-metodologicheskie-podhody>.

7. Міняйло Н.Є. Організована злочинність: стан наукового дослідження в Україні // Наук. віс. Херс. держ. ун-ту. 2014. Серія «Юридичні науки»: Вип.5. Т.3. С. 45–49.

8. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.; редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. 344 с.

9. Борисов В.І., Гуторова Н.О., Батиргареева В.С., Лемешко О.М. та ін. Протидія організованих злочинності у сфері торгівлі людьми: монографія; за заг. ред. В.І. Борисова та Н.О. Гуторової. Харків: Одиссей, 2005.

288 с.

10. Демидова Л.М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації: монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук НМ, 2005. 256 с.

11. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.В. Дорош та ін.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош. Харків: Право, 2005. 256 с.

12. Кальман О.Г., Дарнопих Г.Ю., Христич І.О., Лисодєд О.В., Лукашевич С.Ю., Погорецький М.А. Запобігання та протидія злочинності правоохоронними органами України: монографія. Харків: ІВПЗ АПрН України, 2008. Деп. ДНТБ України 4.04.08. № 21 – УК 2008. 284 с.

13. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 432 с.

14. Актуальні проблеми протидії корупційним правопорушенням / Борисов В.І., Зеленецький В.С., Киричко В.М. та ін.; за заг. ред. Борисова В.І.; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2012. 221 с.

15. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

16. Блажівський Є.М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.

17. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Грищук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, В.І. Шакур. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

18. Сучасна кримінально-виконавча політика України: монографія / І.С. Яковець, К.А. Автухов, М.Ю. Кутєпов. Харків: Право, 2016. 172 с.

19. Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія; за заг. ред. П.Л. Фріса, В.Б. Харченка. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2016. 419 с.

20. Невідома Н.В. Вчинення злочину організованою групою: монографія.

Харків: Право, 2017. 224 с.

21. Шепітько С.А. окремі тенденції проявів організованої // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 2 (33). 2014. С. 35–39.

22. Бойко А.И. Система и структура уголовного права: в 3 т. Т. 3. Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2008. 508 с.

23. Момотенко Т.Д. Виникнення, становлення та поширення організованої злочинності в Україні: історичний огляд // Форум права. 2015. № 1. С. 182–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

24. Богданов С.В., Репецкая А.Л. Организованная преступность в экономической сфере СССР особенности воспроизводства, масштабы, формы проявления // Криминологический журнал ОГУЕП. 2011. № 4. С. 70–79.

25. Алимов С.Б. Преступность в СССР (1917–1970 гг.). Москва: Мысль, 1979. 242 с.

26. Водолазский Б.Ф., Вакутин Ю.А.. Преступные группировки. Их обычаи, традиции, «законы» (Прошлое и настоящее). Омск: Омск. высш. шк. милиции, 1979. 38 с.

27. Гамарник О.В. Історично-правові аспекти боротьби з організованою злочинністю // Протидія організованих злочинності: теорія і практика, досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. наук-практ. конф. (24 червня 2004 р., м. Київ). Київ: Вид-во НА СБ України, 2004. 278 с.

28. Гула Л.Ф. Правові засади боротьби з професійною злочинністю: історичні традиції та організаційні форми // Наук. віс. Львів. держ. ун-ту вн. справ. 2009. № 2. С. 42–49.

29. Гуров А.И. Профессиональная преступность прошлое и современность. Юрид. литер. 1990. 287 с.

30. Калпинская О.Е. Особенности возникновения и развития организованной преступности в дореволюционной России // Юриспруденция. 2011. № 20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-vozniknoveniya-i->

razvitiya-organizovannoy-prestupnosti-v-dorevolyutsionnoy-rossii.

31. Калпинская О.Е. Эволюция организованной преступности в СССР в послевоенный период // Истор. гос. и пр. 2010. № 5. С. 25–27.

32. Ковальчук В.П. Історичні передумови встановлення кримінальної відповідальності за створення злочинної організації // Наук. віс. Львів. держ. ун-ту внутр. спр. 2013. № 4 «Серія юридична». С. 243–252.

33. Лапин В.А. К вопросу об организованной преступности в Российской империи: историко-правовой аспект // Вестн. магистратуры. 2015 № 1 (40). С. 10–12. URL: http://www.magisterjournal.ru/docs/VM40_3.pdf.

34. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: в 2-х т. Москва: Изд-во Юрайт, 2011. Т. 1. 1003 с.

35. Макаренко Н.К. Професійна злочинність на території України в період становлення радянської влади (1917–1922 рр.) // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2 ч. / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. 300 с. С. 197–201.

36. Бандурка О.М., Греченко В.А. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть: моногр. Харк. ун-т вн. спр. 2000. 304 с.

37. Сидоров А. Великие битвы уголовного мира: История профессиональной преступности Советской России. В 2-х кн. Ростов-на-Дону, 1999. Кн. вторая (1941–1991 г. г.) 325 с.

38. Франчук В.В. Історико-правові аспекти виникнення деяких видів економічної злочинності. URL: <http://radnuk.info/statti/546-bezpeka/14947-2011-01-21-03-03-43.html>.

39. Шакун В.І. Історичні витоки сучасного кримінального // Актуальні питання історії ОВС України. Проблеми правового забезпечення діяльності міліції України (історико-правовий аспект); зб. наукових праць / редкол.: В.В. Коваленко (голова), О.М. Джужа, Є.М. Бодюл та ін. Київ: Нац. акад. вн.спр., 2010. 160 с.

40. Басецкий И.И., Легенченко Н.А. Организованная преступность: монография. Акад. МВД Республики Беларусь. 2002. 551 с.
41. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
42. Воронин Е.С. Транснациональная организованная. Екатеринбург, Изд-во ЮрГЮА, 1997. 72 с.
43. Нікітін Ю.В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
44. Основы борьбы с организованной преступностью: монография; под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. Москва: Инфра-М, 1996. 400 с.
45. Организованная преступность / под. ред. А.И. Долговой, С.Д. Дьякова. Москва: Юрид. лит., 1989. 352 с.
46. Погорецький М.А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. 2007. № 16. С. 99–110.
47. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь: Ак. держ. подат. служби України, 2001. 524 с.
48. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Київ: Академія наук УРСР, 1959. 435 с.
49. Міліція України: історичний нарис, портрети, події: науково-популярне видання; за заг. ред. Ю.О. Смирнова та кол. авторів: Смирнов Ю.О., Михайленко П.П., Святоцький О.Д., Ануфрієв М.І., Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2002. 798 с.
50. Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. Москва: ИНФРА-М, 2001. 418 с.
51. Подлесских Г., Терешенок А. Воры в законе: бросок к власти. Москва: Изд-во «Художественная литература», 1994. 252 с.
52. Разинкин В.С. «Воры в законе» и преступные кланы. Москва:

Криминолог. асоц., 1995. 104 с.

53. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: автореф. дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 1992. 50 с.

54. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (криминологічний аспект): дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2001. 370 с.

55. Кулаков А.Ф. Политическая преступность: криминологический и правовой аспекты: дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Рязань, 2002. 186.

56. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2003. 208 с.

57. Лизогуб Б.В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально виконавче право». Харків, 2004, 18 с.

58. Яременко В.С. Российская организованная преступность: история и современность: автореф. дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история». Москва, 2006. 18 с.

59. Бескоровайный А.П. Борьба с преступностью и обеспечение общественного порядка в послевоенном СССР: 1945–1953: автореф. дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история». Краснодар, 2008. 16 с.

60. Бойко А.И. Системная среда уголовного права: автореф. дис. ...доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Москва, 2008. 59 с.

61. Соколов В. Бандократия // Литературная газета. 1988. 17 авг.

62. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне

право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса. URL: <http://criminology.onua.edu.ua/?p=493>.

63. Саблук С.А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні 1922–1960 рр.: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2017. 476 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2334/1/dysertatsiia_sabluk.pdf.

64. Соловей Д.Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919–1959 рр.): дис. доктора філос.: спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2017. 237 с.

65. Історія України: нове бачення: у 2-х т. / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, В.М. Даниленко, В.Б. Євтух, Г.В. Касьянов, М.В. Коваль, С.В. Кульчицький, Р.Г. Симоненко, Ю.І. Шаповал; під ред. В.А. Смолія. НАН України. Ін-т Історії України. Київ: Вид-во «Україна», 1996. Т. 2. 494 с.

66. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т./ редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.) Київ: Генеза, 2002–2003. Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. Київ, 2003. 696 с.

67. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с.

68. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / Л.В. Багрий-Шахматов, М.И. Бажанов, Ф.К. Бурчак, И.П. Даньшин и др; отв. ред.: Бурчак Ф.Г. Киев: Наук. думка, 1985. 447 с.

69. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть особенная /А.Я. Светлов, М.И. Баженов, В.В. Сташис и др.; отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис; АН УССР. Ин-т государства и права. Киев: Наук. думка, 1985. 455 с.

70. Иванова Г.М. История ГУЛАГа 1918–1958: социально-

экономический и политико-правовой аспекты. – Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2006. 438 с.

71. Берзін П.С. Київська школа кримінального права (1834–1960 pp.): історико-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2008. 436 с.

72. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции; РАН, Инст. гос. и права. 2. изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2005. XLII, 869 с. URL: <https://lib.sale/pravo-kriminologiya/prestupnost-veka-mirovyie-regionalnyie.html>.

73. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку: монографія / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. Харків: Право, 2013. Т. 5. 1240 с.

74. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / голова редкол. В.Я. Тацій; Ак. пр. наук України. Харків: Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / В.В. Сташис та ін.; заг. ред. В.В. Сташис. Харків, 2008. 839 с.

75. Шелли Луиза. Организованная преступность выживает, угождая властям. Интервью. URL: <https://operkor.wordpress.com/2011/05/12/профессор/ЛуизаШелли/организован прест.>

76. Шелли Луиза. Американо-российские связи в изучении и противодействии организованной преступности и коррупции // Чиновник. 2000. № 1 (7). URL: <http://chinovnik.uapa.ru/ru/issue/2000/01/07/>.

77. Transnational Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering Handbook for Law Enforcement Officers. Auditors, and Financial Investigators. Richards J, 1999. 23 p.

78. Curbing Corruption Toward a Model for Building National Integrity. Edited by Stapenhurst R., Kpundeh S., 1999.

79. Transnational Organized Crime Volume 1, Number 12. 1995; Trafficking for Sexual Exploitation – The Case of the Russian Federation № 7. pp. 12–19.

80. Hughes D, Racketeer Influenced Corrupt Organization A Manual For

Federal Prosecutors. July 2000. 150 p.

81. Ищенко А. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью: учеб. пособ. Киев: Нац. ак. вн. дел. 1997. 136 с.

82. Кудрявцев В.Н., Карпец И.И., Коробейников Б.В. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. Москва: Юрид. лит., 1985. 416 с.

83. Шестаков Д.А. Понятие, предмет система и перспективы криминологии // Криминология: Общая часть: учеб.; под ред. В.В. Орехова. Санкт-Петербург, 1992. 200 с.

84. Курс криминології: Загальна частина: підруч. у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1 / відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв. 352 с.

85. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

86. Криминологія: навч.-метод. посіб. / В.М. Дрьомін, Ж.В. Мандриченко, Т.В. Мельничук, Ю.О. Стрелковська, А.І. Марчук, А.М. Ізовіта, С.А. Ілько, Н.О. Федчун, В.Я. Цитряк. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.

87. Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: учеб. пособ. для вузов; под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского Москва: ИНФРА-М, 2001. 94 с.

88. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: навч. посіб.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Нац. ун-т. внут. справ, 2007. 248 с.

89. Відновлення криминології в СРСР та УРСР у 60-ті роки ХХ ст. та її сучасний стан. URL: http://studopedia.com.ua/1_151770_vidnovlennya-kriminologii-v-srsr-ta-ursr-u--ti-roki-XX-st-ta-ii-suchasniy-stan.html.

90. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности: Современные буржуазные теории: сб. ст. пер. с англ. Москва: Прогресс, 1966. 368 с.

91. Кондратьев Ю.Я., Калмик М.І., Сущенко В.Д. Соціально-кримінологічна характеристика «п'ятої влади»
реж. дост. http://5ka.at.ua/load/pravo/socialno_kriminologichna_kharakteristika_quot_p_39_jatoji_vladi_quot_naukova_robota/49-1-0-22081.

92. Дрёмин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография. Одесса: Юрид. литю, 2009. 616 с.

93. Дрьомін В.М. Деінституціалізація влади як криміногенний фактор // Юридичний вісник, 2014. С. 165–174.

94. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту вн. справ, 2001. 370 с.

95. Кабанов П.А. Политическая криминология: программа курса. Действующий проект. Нижнекамск, 1998. 50 с.

96. Кабанов П.А. Российская политическая криминология: становление и проблемы развития: Лекция. Нижнекамск, НФ МГЭИ, 2003. 80 с.

97. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 656 с.

98. Шакун В.І. Влада і злочинність. Київ: Пам'ять століть, 1997. 226 с.

99. Политический режим и преступность: проблемы политической криминологии / Д.А. Шестаков, Н. Кристи, Я.И. Гишинский и др.; под ред. В.Н. Бурлакова, Ю.П. Волкова, В.П. Сальникова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 356 с.

100. Кучма Л.Д. У нас есть шанс остановить мафионизацию украинского общества. Выступление Президента Украины на расширенной Коллегии Министерства внутренних дел Украины 5 августа 1994 года // Голос Украины. 1994'10 августа. № 151 (901).

101. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: кримінологічне правове дослідження. Київ: Юрінком-Інтер, 2000. 307 с.

102. Литвак О.М. Держава і злочинність. Київ: Атіка, 2004. 348 с.

103. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави:

теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

104. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. Київ: Атіка, 2005. 124 с.

105. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ...доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2005. 37 с.

106. Закалюк А. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві // Право України. 2009. № 7. С. 6–16.

107. Шакур В. Межі впливу на злочинність // Право України. 2009. № 7. С. 17–23.

108. Закон про судоустрій України від 05.06.1981 р. № 2022-X. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2022-10>.

109. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х т.: 1941–1976. Київ: Політвидав України, 1977. Т. 2. 1022 с.

110. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1971. Київ: Політвидав України, 1981. Т. 8: 1959–1965. 540 с.

111. КПРС в резолюціях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): В 15-ти т.: 9-е доп. и испр.; под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова. Москва: Политиздат, 1983–1990.

112. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР: в 7-ми т. / ред. і голов. упорядник С.Д. Михальчук. Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. Т.6 1960 р.; Т.7: 1961 р., Т.8: (довідковий).

113. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки / Рада Міністрів Української РСР. Київ: Політвидав України 1947–1978.

114. Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської

Соціалістичної Республіки. Київ, Політвидав України: 1979–1991 (по № 8).

115. Зібрання постанов Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки: Київ: Політвидав України: 1991–1996.

116. Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Учреждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями). URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.html>.

117. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік СРСР 1977 року. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року. Із змінами і доповненнями, внесеними Законами Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 24 червня 1981 року N 5154-X, від 1 грудня 1988 року N 9853-XI. URL: [https://org/wiki/Конституціяuk.wikisource_\(Основний_Закон\)_СРС7_p.P_197/1988](https://org/wiki/Конституціяuk.wikisource_(Основний_Закон)_СРС7_p.P_197/1988).

118. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Постанова Надзвичайного XIV Українського з'їзду Рад про затвердження Конституції (основного закону) Української Радянської Соціалістичної Республіки. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html/>.

119. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.

120. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1961. № 2. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?ed=1960_12_28.

121. Відомості Верховної Ради УРСР, 1961 р., № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

122. Виправно-трудоий кодекс України: затверджений Законом від 23 грудня 1970 р. Київ: Правник, 1996. 71 с.

123. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР:

1962–1984: із змінами і доповненнями за станом на 31 грудня 1984 року: Збірник / упоряд. Г.Г. Куц, Л.В. Ганжина, К.М. Гресь. Київ: Політвидав України, 1985. 336 с.

124. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973–2002 рр. / Упоряд. Н.О. Гуторова, О.О. Житний. 3-тє вид. Харків: Одіссей, 2003. 432 с.

125. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3-х т. / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьєв. Київ: Генеза, 2000 Т.3: 1946–1990. 616 с.

126. Советская прокуратура: Сб. документов / сост.: Метелкина Г.А., Ширяев И.Н.; отв. ред.: Павлицев К.С., Шишков С.А. Москва: Юрид. лит., 1981. 288 с.

127. Советская прокуратура: сб. важн. документов; под общ. ред. М.П. Малярова. Москва: Юрид. лит., 1972. 408 с.

128. Збірник нормативних актів «Прокуратура в Україні» Київ: Юрінком Інтер, 2000. 400 с.

129. Народне господарство Української РСР 1956–1990 роки: стат. щоріч. / ЦСУ, Стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. Київ: Держ. стат. Вид., 1957–1991. 420 с.

130. Українська РСР в цифрах в 1961–1987 році: корот. стат. довід. / ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Київ: Держстатвидав, 1962–1988 рр. 315 с.

131. Україна за п'ятдесят років (1917–1967): стат. довідник / ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Київ: Політвидав, 1967. 271 с.

132. Народное хозяйство Украинской ССР в 1973–1989 году: стат. ежегодник / ЦСУ при Совете Министров УССР. Киев: Изд-во полит. лит. Украины, 1974–1990. 250 с.

133. Преступность и правонарушения в СССР: Статистический сборник. 1989. Москва: Юридическая литература, 1990. 112 с.

134. Наказ МВС України № 1377 від 06.11.2015 (в ред. від 27.06.2017) «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про

вчинені кримінальні правопорушення та інші події». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

135. Наказ Генеральної прокуратури України № 69 від 17.08.2012 «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

136. Рузавин Г.И. Методология научного познания: учеб. пособ. для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 287 с.

137. Тарасов М.М. Метод и методологический поход: попытка проблемного анализа) // Правоведение. 2001. № 1. С. 31–50.

138. Жалинский А.Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью. Москва: Наука, 1986. 192 с.

139. Жигарев Е. С. Методология криминологии: проблемы, поиски, решения: монография. Москва: Изд-во «Щит-М», 2012. 269 с.

140. Оболенцев В.Ф. Нові криминологічні теорії та перспективи розвитку криминології в Україні // Проблемы законности. 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-kriminologicheskie-teorii-i-perspektivy-razvitiya-kriminologii-v-ukraine-1>.

141. Петришин. О. Соціально-юридична природа права // Право України. 2012. № 1–2. С. 15–29.

142. Шакун В.І. Онтологічний вимір у криминології // Право України. 2010. № 7. С. 140–145.

143. Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект: дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2013. 416 с.

144. Мельник П.О. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «організована злочинність» у історико-правовому вимірі /«Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)»: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листопада 2017 року). ред. кол. І.С. Гриценко, М.І. Мірошніченко, П.П. Захарченко, І.А. Мацелюх та ін. Київ:

«Print Day» Ltd., 2018. С. 210–213.

145. Сосніна О.В. Злочинність як суспільно небезпечна поведінка / Часоп. Київ. ун-ту права. 2011. С. 335–338.

146. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (30.06.1993 р.) в ред. від 05.01.2017 року підстава 1798-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

147. Дрьомін В.М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць.; редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. Вип. 74. С. 295–302.

148. Скопин А.Ю., Климов А.И., Зайцев Д.Г. Акторный подход в современных социальных науках: экономике, социологии и политологии. 2012. 18 с. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопин%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак..в%20современных%20социальных%20>

149. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. New-York.: Harcourt, Brace, Jovanovich; New edition, 1973. 527 p.

150. Friedrich C. J. and Brzezinski Z. K. Totalitarian Dictatorship and autocracy. (Mass): Harvard Un-ty Press, 1965. 439 p.

151. Kolakowski L. Glowne nurty marksizmu: Powstanie – rozwój – rozklad. T. 1–3. London: Aneks, 1988.

152. Schapiro L. Totalitarianism. New York; Washington; London: Praeger publ., 1972. 144 p.

153. Каутский К. От демократии к государственному рабству (ответ Троцкому). Берлин, 1922. 166 с.

154. Троцкий Л.Д. Преступления Сталина / Под ред. Ю.Г. Фельштинского. Москва: Изд-во гуман. лит., 1994. 312 с.

155. Постсоветский институционализм: монографія; под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. Донецк: Каштан, 2005. 480 с.

156. Костицький М.В. Ключові підходи до методології пізнання

української історико-правової дійсності // Наук.-інф. віс. «Право». 2015. № 12 . С. 12–17.

157. Бабкіна О.В., Волинка К.Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 144 с.

158. Курс лекцій по криминологии / И.Н. Даньшин, В.В. Голина, А.Г. Кальман, А.В. Лысодед; под. ред. И.Н. Даньшина, В.В. Голины. Харьков: «Одиссей», 2006. 280 с.

159. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): моногр. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. 380 с.

160. Карвацька С.Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності // Наук. віс. Чернів. ун-ту. 2011. Вип. 578: Правознавство. С. 5–11.

161. Рабінович П.М. Герменевтика і правове регулювання // Віс. Ак. пр. наук України. 1999. № 2. С. 61–70.

162. Суслов В.В. Герменевтический аспект законодательного толкования // Правоведение. 1997. № 1. С. 87–90.

163. Суслов В.В. Герменевтика и юридическое толкование // Гос. и право. 1997. № 6. С. 115–118.

164. Харитонов Л.А. Герменевтический поход к толкованию правовых норм // Криминалист 2011. № 1 (8). С. 113–117. URL: <http://www.procuror.spb.ru/k826.html>.

165. Огірко Р.С. Політологічний підхід як методологічний принцип державознавства: історичний екскурс // Право. 2015. Вип. 30. С. 108–113.

166. Іванова А.Ю. Порівняльно-правовий метод як методологічний інструментарій права: наук.-практ. юрид. журн. / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2012. Вип. 3. (Основоположні принципи права як його ціннісні виміри) С. 161–164.

167. Закалюк А. Теоретична характеристика та обґрунтування

системи державної протидії проявам злочинності // Право України. 2012. № 12. С. 216–227.

168. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття // Інф. бюл. Коорд. бюро з пробл. кримінол. АПрН України. Київ. 2002. № 5. 25 с.

169. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца пер. с англ. А.В. Петровой. Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с. URL: <http://old.prison.org/download/pdf/kristi%20-%20gulag.pdf>.

170. Рабінович П.М. Сутність праворозуміння // Право України. 2007. № 9. С. 3–7.

171. Литвак О.М. Злочинність її причини та профілактика . Київ: Україна, 1997. 167 с.

172. Шестаков Д.А. От понятия преступности к криминологии закона // Общ. науки и совр. 2008. № 6. С. 131–142.

173. Куц Віталій. Поняття злочинності // Наук. часоп. Нац. ак. прок. України. 2016. Ч. 2. С. 34–39. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf>.

174. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: монография / Дремин В.Н., Березовский А.А., Орловская Н.А. и др.: под ред. В.Н. Дремина. Одесса: Феникс, 2007. 280 с.

175. Поняття злочинності та основні наукові підходи щодо її розуміння і визначення / Голіна В.В., Головкін Б.М. Криминологія: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 513 с.

176. Злочин і злочинність як об'єкти криминологічного аналізу. Поняття, основні ознаки і характеристики злочинності / В.В. Василевич. Криминологія та профілактика злочинів: наст. лекції для слух. ННІЗДН КНУВС та слух. регіон. відділ. ННІЗДН КНУВС. Київ, 2013. URL: https://studopedia.su/9_9807_visnovok.html.

177. Поняття криминології як соціально-правової науки, її предмет,

завдання та функції / В.В. Василевич. Кримінологія та профілактика злочинів: наст. лекції для слух. ННІЗДН КНУВС та слух. регіон. відділ. ННІЗДН КНУВС. Київ, 2013. URL: https://studopedia.su/9_9808_ponyattya-kriminologii-yak-sotsialno-pravovoi-nauki-ii-predmet-zavdannya-ta-funktsii.html.

178. Міняйло Н.Є. Межі застосування поняття «організована злочинність» в Україні // Наук. віс. Міжн. гуманіт. ун-ту. 2015. № 14. Серія «Юридична». Т.2. С. 75–78 с.

179. Organised Crime in Europe. Concept, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond. Ed. by C. Fijnaut and L. Paoli. Springer, 2004. 327 p.

180. Аристотель. Политика: сочинения: в 4 т. / Аристотель. Москва, 1984. Т. 4. С. 37.

181. Кларк Р. Злочинність в США. Зауваження з приводу її природи, причин, попередження та контролю: перекл. з англ.; під ред. Б.С. Нікіфорова. Москва: Прогрес, 1975. 422 с.

182. Волинець В.В. Система боротьби з організованою злочинністю у США (досвід організації та функціонування. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article//%27166C2>.

183. Деллоу Д. Организованная преступность // Полис Джорнел. 1987. № 3. С.18–25.

184. Федосов Е.В. Узагальнена класифікація організованих злочинних угруповань // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 1 (29). 2013. С. 93–102.

185. Іванов О.Ф., Джужа О.М., Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА. В., 2006. 264 с. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/197/11/>.

186. Куц В.М., Лизогуб Б.В. Теоретичне визначення поняття організованої злочинності // Наук. зап. ХЕПУ, № 1, 2004 С. 66–78.

187. Поняття та види організованої злочинності // Кримінологія. URL: http://pidruchniki.com/81594/pravo/ponyattya_vidi_organizovanoyi_zlochinnosti

188. Гвоздецький В.Д. Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії. Київ, 1997. 30 с.

189. Ярулін К.И. Институционализация неформальных социальных практик: автореф дисс. канд. социол. наук: спец. 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы. Хабаровск, 2012. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jSoGU2HlzQgJ:pnu.edu.ru/media/filer_public/2013/06/10/yarulin.pdf+&cd=7&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

190. Всеволодов В. Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. 1994. № 5–6. С. 40.

191. Мельник П.О. Поняття «організована злочинність» у історико-правовому вимірі // Young Scientis. № 4 (56), April, 2018. (Юридичні науки). 2018. С. 69–73.

192. Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – Філософія права. К: 2002. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=16538>.

193. Горішний Олег. Протидія організованим злочинності: проблема термінологічного позначення // Публічне право. 2011. № 3. С. 182–186.

194. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991. Редакція станом на 01.12.12 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. N 53. С. 793. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.

195. Звечаровский И.Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 100 с.

196. Бандурка О.М. Кримінологічні фактори впливу на стан злочинності в Україні // Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (19 жовтня 2016 року). Київ: Нац. ак. прокур. України, 2016. 634 с.

197. Резолюция № 690 (1979) Парламентской ассамблеи Совета Европы «Декларация о полиции» (Страсбург, 8 мая 1979 года) // Сборник

документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. Москва: СПАРК, 1998. С. 77–81.

198. Зелінська Н. Політична злочинність і політична кримінологія: концептуальні підходи // Право України. 2009. № 7. С. 58–65.

199. Шнайдер Г.Й. Криминология: пер. Ю.А. Неподаев; под ред. Л.О. Иванов; предисл. Л.О. Иванов. Москва: «Прогресс»-«Универс», 1994. 504 с.

200. Калиновский К.Б. Организованная преступная деятельность и государство // Криминология вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. 2002. № 2. С. 36–40.

201. Шульга И. Проблемы организованной коррупционной // Власть и коррупция: Сб. науч. тр. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2006. 212 с.

202. Сталин И.В. Об основах ленинизма (лекции, читанные в Свердловском университете в начале апреля 1924 г.) // Вопросы ленинизма. Изд. 11. Москва: ОГИЗ; Госуд. изд-во полит. лит., 1947. С. 26–35.

203. Трощенко Р.А. Уголовная и уголовно-правовая политика-соотношение понятий. URL <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-i-ugolovno-pravovaya-politika-sootnoshenie-ponyatiy>.

204. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.М., Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М., Толочко А.М., Туркот М.С.; за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

205. Триньова Я.О.. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності // Наук. віс. Дніпроп. держ. ун-ту вн. спр., 2013. № 1. С. 401–411.

206. Соціальні та правові проблеми попередження злочинів у сфері міграційних процесів / О.В. Сердюк, М.В. Бороменський, В.М. Стешенко, Р.Б. Хорольський: монографія; за ред. О.В. Сердюка. Харків: Право, 2004. 250 с.

207. План дій ЄС по боротьбі з організованою злочинністю. URL: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/133258>.

208. Олійник Ю.Я., Серета Т.М. Європейський досвід запобігання організованої злочинності // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук. – пр. журн. / Міжвід. наук.-досл. центр з пробл. боротьби з організ. злоч. Київ, 2013 № 1 (29) С. 365–370.

209. Денисюк С.Ф. Злочинна діяльність: поняття, структура та характеристика її елементів // Право і безпека. 2011 № 1 (38). С. 135–140.

210. Малахов, И.П. Соучастие и групповая организованная преступность // Правоведение. 1994. № 5–6. С. 120–127.

211. Чекмезова Е.И. Уголовно-правовая характеристика организованной преступной деятельности: автореферат дисс. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Омск, 2008. 18 с.

212. Мельник П.О. До питання інтеграції догматичного та історичного методів пізнання проблеми протидії організованим злочинності в Україні // Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 18 травня 2018 року) Редкол.: докт. юрид. наук, проф. І.С. Гриценко (голова), І.С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 2-х т. Київ, 2018. Т. 1. С. 129–131.

213. Мельник П.О. Методологія історико-правового аналізу кримінально-правової протидії організованим злочинності // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Дніпропетр. нац. ун-т імені Олеся Гончара, 2018. Серія: Право. Вип.4. С. 7–11.

214. Кваша О.О. Поняття колективного злочину, колективної злочинної діяльності, колективного суб'єкта в юридичній науці // Часопис Київського університету права. 2014. С. 270–273.

215. Волобуев А.Н. Совершенствование уголовного законодательства в борьбе с организованной преступностью. Криминологические проблемы совершенствования законодательства о борьбе с преступностью: материалы выездного Всесоюзного координационного бюро по криминологии. Баку, 1990. С. 130–132.

216. Шестаков Д.А. Разработка законодательства об организованной преступности и права человека // Законодательство Российской Федерации, регламентирующее борьбу с организованной преступностью и коррупцией, и его соответствие международным правовым нормам. Санкт-Петербург, 1996. С. 93–94.
217. Гдлян Т., Додоев Е. Мафия времён беззакония. Ереван, 1991. 115 с.
218. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія: довідник. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 224 с.
219. Кучма Л.Д. Из злочинністю треба боротися нещадно і системно: виступ на засіданні Координаційного комітету боротьби з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України 9 жовт. 2000 р. // Урядовий кур'єр. 2000. 12 жовт.
220. Гегель. Конституция Германии // Политические произведения. Москва, 1978. 437 с.
221. Основні концепції бюрократії та сучасні тенденції розвитку державної служби // Державна служба: наука, освіта, професійна діяльність, галузь законодавства, спеціальність вищої школи. URL: <http://library.if.ua/book/112/7576>.
222. Павко А. Дослідження теоретико-методологічних і прикладних проблем функціонування політичних режимів у новітній російській політичній думці // ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки. 2013. Вип. 4 (66). С. 92–105.
223. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. Москва: «Советская Россия» совм. с МП «Октябрь», 1991. 624 с. URL https://royallib.com/read/voslenskiy_mihail/nomenklatura_gospodstvuyushchiy_klass_sovetskogo_soyuza.html#0.
224. Авторханов А.Г. Происхождение. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=30148>.
225. Портреты революционеров: сборник / Лев Троцкий; Предисл.,

с. 3–20, и примеч. М. Куна. Москва: Моск. рабочий, 1991. 364с.

226. Джилас М. Лицо тоталитаризма: пер. с сербохорв.: П.А. Щетинин, Е.А. Полак, О.А. Кириллова. Москва: Новости, 1992. 544 с.

227. Кульчицький С.В. Парти́но радянський апарат у системі влади // Укр. іст. журн. 1994. № 6. С. 3–15.

228. Штейнле О. Номенклатура в системі влади УРСР другої половини 1940-х початку 1950-х років // Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 2009. Вип 43. С. 262–273.

229. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.

230. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938): монографія. Київ: Ніка-Центр, 2008. 368 с.

231. Кузьменко Ю. Українська партійно-радянська номенклатура в умовах реформування політичної системи СРСР (1988–1989 рр.) // Інтелігенція і влада. 2011. Випуск 21. Серія: Історія. С. 96–114.

232. Чешков М. «Вечно живая» номенклатура? // Мировая экономика и международные отношения. 1995. № 6. С. 32–44.

233. Сироткин В. Номенклатура в историческом разрезе // Через тернии: сб. ст. Москва: Прогресс, 1990. С. 292–335.

234. Сироткин В. Номенклатура (заметки историка) // Вестн. АН СССР. 1990 № 6. С. 12–26.

235. Димитрова Ю.Б. Формирование политической элиты в России: исторический анализ. URL: <http://www.thsp.ru/issues/issue0108/010804.html>.

236. Авторханов А. Технология власти. Москва: Слово; Новый мир, 1991. 809 с.

237. Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953–1964 гг./ О.В. Хлевнюк, М.Ю. Прозуменщиков, Й.В. Горлицкий и др. Москва: РОССПЭН, 2009. 776 с.

238. Справочник партийного работника. Москва: Госполитиздат, 1957. Вып.1: 1957 (с 1956 – по 01.09.1957 г.) 610 с.

239. Гуров А. Красная мафия. Москва, 1995. 352 с.
240. Буренков В.М. «Дніпропетровський партійний клан» в українській та російській історіографії // Література та культура Полісся: зб. наук. пр.; відп. ред. та упор. Г.В. Самойленко – Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. Серія «Історичні науки» № 5. Вип. 83. 284 с.
241. Політичне бюро ЦК Компартії України // Енциклопедія історії України в електронній бібліотеці. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?>.
242. Штейнле О.Ф. Запорізька «партійна група». Нестворений клан другої половини 1940–1980-х років // Наук. праці іст. факу. Запорізького нац. ун-ту, 2015, вип. 42. С. 167–171.
243. Кузьменко, Ю.В. Формування номенклатурних «тіньових» структур в економіці Української РСР (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. Вип. 70. С. 147–156.
244. Григорчак І.М. Політико-адміністративні взаємовідносини номенклатури в управлінській культурі періоду радянської України // Державне управління: удосконалення та розвиток. № 3. 2013. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=553>.
245. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5990. Арк. 50.
246. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 324. Арк. 19.
247. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1148. Арк. 13.
248. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1868. Арк. 130.
249. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2316. Арк. 40 та ін.
250. Дніпропетровська сім'я – 2: довідник / укл. С. Конончук, В. Піховшек. Київ: Фонд демократії, 1997. 432 с.
251. Даниленко В. Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина ХХ ст.) // Історія України: маловідомі – імена, події, факти: зб. ст. 2010. Вип. 36. С. 88–125.

252. Керов В., Смирнова Т., Арспанов Р., Мосейкина М. Краткий курс истории России с древнейших времен до начала XXI века. URL: <http://rubooks.org/book.php?book=11829&page=328>.
253. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 12, 14.
254. Штамм А. Эволюция элиты (Правящая элита и политические процессы в советском обществе) // Посев. 1993. № 2. С. 49–56.
255. Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия // Вопр. ист. 1993. № 7. С. 25–38.
256. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 40, 532 с.
257. Гетьманчук М.П., Грищук В.К. Турчин Я.Б. // Політологія: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 415 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-8447.html>.
258. Дорошко М.С. Номенклатура компартійно-радянська // Енциклопедія історії України; редкол.: В.А. Солій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. Т. 7. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Nomenklatura>.
259. Шелест П.Ю. Україно наша радянська. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1970. 280 с.
260. Волкогонов Д.А. Семь вождей: в 2 кн. Москва: Новости, 1995. Кн. 2: Леонид Брежнев, Юрий Андропов, Константин Черненко, Михаил Горбачов. 1995. С. 490.
261. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 20.
262. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 212. Арк. 120–121.
263. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 69. Арк. 43.
264. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3458. Арк. 3–4.
265. Патнем Роберт Д., разом з Р. Леонарді та Р. Нанетті. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії. Основи, 2001. 302 с.
266. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. Москва: Юридическая литература, 1972. 232 с.

267. Антонова Е.Ю. Концептуальные основы корпоративной (коллективной) уголовной ответственности». – Юридический Центр-Пресс, 2011. URL: (Litres, 2017) <https://books.google.com.ua/books?id=BR3YCgAAQBAJ&pg=PT28&lpg=PT28&dq=признаки+коллективной+преступной+деятельност и&source=bl&ots=R7xhttrh&>.
268. Клейменов М.П., Клейменов И.М. Развитие организованной преступности: явление и определение. // Вестн. Омск. ун-та. 2017. № 2 (51). Серия: «Право». С. 160–174.
269. Борисов В.І., Фріс П.Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.; редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. 344 с.
270. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 8. 927 с.
271. Фріс П.Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77359>.
272. Нікітін Ю.В. Кримінологічний аналіз впливу зовнішніх факторів на злочинність і безпеку України – основа побудови кримінологічної концепції протидії злочинності // Юридична наука. 2014. № 6. С. 58–66.
273. Кучма Л.Д. «Лев» стрибнув, але його лови законом не передбачені // Урядовий кур'єр. 1995. 28 лист.
274. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підр. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.
275. Бесчастный В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні // Кримінологія -2/2017. С. 245–250.
276. Загородников Н.И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел. М, МВШМ МВД СССР. 1979. 100 с.
277. Дагель П.С. Значение 26 съезда КПСС для советской уголовной политики // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью:

сб. ст. Иркутск, Дальневосточ. гос. ун-т, 1983. Вып. 3. С. 26–34.

278. Волколупова В.А. Исторический опыт правовой регламентации легального определения должностного лица и его ответственности в советском уголовном законодательстве (1917–1995 гг.) // Вопр. совр. юриспр.: сб. ст. по матер. II междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК, 2011. № 2. URL: <https://sibac.info/conf/law/ii/54280>.

279. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев, 1875. 413 с.

280. Гоббс Т. Человеческая природа: избранные произведения: в 2 т. Москва, 1964. Т. 1. С. 442.

281. Фактори злочинності // Голіна В.В. Кримінологія України: навч. посіб. Харків: Нац. юрид. ак. України, 2011. 120 с. URL: <http://meگو.info/матеріал/кримінологія-україни-навчальний-посібник-голіна-2011р>.

282. Кіянка І.Б. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми: автореф. дис. доктора політ. наук.: спец. 23.00.01 – історія та теорія політичної науки. Львів, 2017. 36 с.

283. Малько А.В. Популизм и право // Правоведение. 1994. № 1. С. 3 – 11. URL: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=152495>.

284. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.

285. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. ак. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 3: Історія державного управління / наук.-ред. колегія: А.М. Михненко (співголова), М.М. Білинська (співголова) та ін. 2011. 788 с.

286. Ляшко А. Груз памяти. Воспоминания: трилогия. Киев: Деловая Украина, 2001. Кн. 3. Ч. 1: На ступенях власти. 391 с.

287. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Київ: Генеза, 2005. 368 с.

288. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 67. Спр. 1173. Арк. 47.

289. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 67. Спр. 1243. Арк. 74.

290. Гончаренко В. Правовий статус Президії Верховної Ради УРСР за Конституцією Української РСР 1978 року // Віс. НАПрНУ. № 2 (65). С. 55–66.
291. Балабанова Е.С., Бурлуцкая М.Г., Демен А.Н. Маргинальность в современной России: монография. Москва: Моск. общ. науч. фонд, 2000. 198 с.
292. Маргіналізація населення України: колективна монографія; за заг. ред. В.В. Онікеєнко. Київ НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1997. 191 с.
293. Даньшин І.М., Голіна В.В. Кримінологія. Особлива частина: навч. посіб. для студ. спец. вузів; за ред. І.М. Даньшина. URL: <http://ukr-pravo.at.ua/index/0-874>.
294. Анохіна Л.С. Кримінологічні питання дослідження детермінант хабарництва // Уч. зап. Тавр. нац. ун-та ім. В.И. Вернадского. 2007. № 1. Т. 20 (59). С. 73–76.
295. Міняйло Н. Визначення сутності сучасної організованої злочинності в Україні // Нац. юрид. журн.: теория и практика. – Октябрь, 2016. С. 160–165. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/5/37.pdf>.
296. Про організаційно-правові основи боротьби із організованою злочинністю: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
297. Антонян Ю.М. Кримінология: учеб. для бакалавров. Москва: Изд-во Юрайт, 2012. 523 с.
298. Кордонский С.Г. Рынки власти: Административные рынки ССР и России. 2-е изд. стер. Москва: ОГИ, 2006. 240 с.
299. Шубкин В.Б. Бюрократия. Точка зрения социолога // Знамя. 1987. № 4. С. 162–186.
300. Шестаков В.А. Советский Союз к 1984 году. URL: <http://www.ru-90.ru/content/шестаков-ва-советский-союз-к-1984-году>.
301. ЦДАГО України. Ф. 24. Оп. 20. Спр. 1082. Арк. 134.
302. ЦДАГО Ф. 24. Оп. 20. Спр. 1082. Арк. 48–52.
303. Кримінологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О.М. Джужа,

Я.Ю. Кондратьев, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко, та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 558. URL: <https://studopedia.org/6-115579.html>.

304. Курс советской криминологии. Москва, 1985. Т. 1. С. 145.

305. Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 29 июля 1988 г. / КПСС, ЦК (1988, июль). Москва: Политиздат, 1988. 46 с.

306. Экономические субъекты в постсоветской России (институциональный анализ); под. ред. Р.М. Нуреева Москва: МОНФ, 2001. Серия: «Научные доклады». Вып. 124. 804 с.

307. Гайдар Е.Т. Государство и эволюция. Москва: Изд-во «Евразия» 1995. 205 с.

308. Pejovich S. Economic Analysis of Institutions and Systems, Kluwer Academic Publishers / Pejovich, Svetozar. – Business & Economics, 1998. 231 p.

309. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 61, 88.

310. ЦДАГО України. Ф. 270. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 1–4 (на звороті).

311. Центральный Комитет КПСС, Совет Министров СССР. Постановление от 11 июня 1987г. № 665 «О переводе объединений и организаций отраслей народного хозяйства на полный хозяйственный расчет и самофинансирование». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14046.html.

312. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советский Социалистических Республик // Интернет архив (1987–1989 гг) URL: <http://www.libussr.ru/infdoc8.html>.

313. Пленум Верховного Суда СССР. Постановление от 23 сентября 1987 г. № 8 «О применении судами законодательства, регулирующего материальную ответственность рабочих и служащих за ущерб, причиненный предприятию, учреждению, организации». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14297.html.

314. Користін О.Є, Чернявський С.С. Організована економічна злочинність в Україні: сучасний стан і стратегія протидії. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Sok_Gum/VAUMVS/2011_1/korust.htm.

28.11.2012.

315. Гегель. Наука логики. Москва, 1970. Т. 1. С. 83.
316. Максимов С. Организованная преступность в России: состояние и прогноз развития // Уголовное право. 1998. № 1. С 91–97.
317. Криминология: учеб.; под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: БЕК 1998. 556 с.
318. Кудин А. Чёрная масть. США (о преступных группах в Киеве. 1993. 210 с.
319. Даньшин І.М., Голіна В.В.. Кримінологія. Особлива частина: навч. посіб. для студ. спец. вузів; за ред. І.М. Даньшина. URL.: <http://ukr-pravo.at.ua/index/0-874>.
320. Зозуля Є.В. Криміногенна ситуація в Україні періоду становлення та розвитку незалежної держави // «Наука. Релігія. Суспільство» № 1. 2010. С. 93–98.
321. Вандін Ю.О. Владою закону – проти «п'ятої влади» // Іменем Закону. 1996. 6 берез.
322. ЦДАВО України Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3414. Арк. 93, 95.
323. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 16–17.
324. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 17 июля 1987 г. № 822 «О мерах по коренному улучшению дела статистики в стране». URL: http://www.libuss.ru_doc_uss_14150.html.
325. Буржинський В.А., Кіріленко Ф.О. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація // Південноукр. часоп. 2016 № 2. С. 187–190.
326. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 209. Арк. 18.
327. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 4.
328. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 9.
329. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 8.
330. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 11.
331. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 12.

332. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 44.
333. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 544. Арк. 47.
334. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 10–12.
335. Українська Радянська Енциклопедія; гол. ред. Бажан М.П. Київ: УРЕ, 1965. Т.17: Українська Радянська Соціалістична Республіка 807 с.
336. Statistisches Bundesamt (Hrsg.) Sowjetunion 1980–1991. Bilanz der letzten Jahre, Wiesbaden: J.V. Metzler / С.Е. Poeschel; пер. С.З. Кравчук. 1992. 150 р.
337. Хомич О.Й., Кравчук С.З. Безробіття в Україні після другої світової війни. С. 274–276. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21.
338. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 6.
339. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 25 Спр. 2104. Арк. 44.
340. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 25. Спр. 2267 Арк. 27–28.
341. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 34–35.
342. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 33.
343. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 37.
344. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 3–4.
345. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 8.
346. Стрелковська Ю.О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження: автореф. канд. юрид наук: спец. 12.00.08. «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2008. 178 с. URL: 2008<http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2050>.
347. Стариков Е.Н. Маргиналы и маргинальность в советском обществе //Рабочий класс и современный мир. 1989. № 4. С. 142–155.
348. ЦДАВО України Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 6–14.
349. ЦДАВО України.Ф. 288.Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 12.
350. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2166. Арк. 166.
351. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 57–58.

352. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 550. Арк. 62.
353. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 550. Арк. 85.
354. ЦДАВО України .Ф. 288. Оп. 11. Спр. 7002. Арк. 147.
355. Олещук П. Кодекс як фронт боротьби // Українська правда, 20 липня 2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/20/5231329>.
356. Чернявський С.С. Тіньова економіка як спадщина тоталітарного минулого // Наук. віс. Нац. ак. вн. спр. № 4 (97). 2015. С. 5–18.
357. Донцов Д. Націоналізм. Лондон, 1966. С. 121–122.
358. Малюткин В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений: лекция; под ред. Г.А. Аванесова. Москва: РИО МВД СССР, 1976. 40 с.
359. Семикопний А.Д. Організована злочинність та організовані форми злочинності у науці й законодавстві сучасної України і УССР в добу непу: порівняльна характеристика // Віс. Харк. ун-ту вн. спр.: зб. наук. праць. Вип 44. 2009. С. 29–38.
360. Гуров А.И. Организованная преступность в России. Москва, БЕК, 2001. 154 с. URL: <http://lawdiss.org.ua/books/a1305.doc.html>.
361. Тимошенко В.І. Маргіналізація як криміногенний фактор // Юрид. Часоп. Нац. ак. вн. спр. 2017. № 2 (14). С. 38–48.
362. Криминология: учеб. / Ю.Ф. Кваша, А.С. Зайналабидов, А.П. Зрелов, М.В. Краснов и др.; под общ. ред. Ю.Ф. Кваши. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 704 с.
363. Головкін О.В. Групова злочинність та її попередження: автореф. дис. канд. юрид наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2005. 16 с.
364. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та криминологія; кримінально виконавче право». Київ, 2000. URL: http://dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_366.html).
365. Медведев В.С. Організована злочинна діяльність як загроза

національній безпеці України // Наук. віс. Львів. держ. ун-ту вн. спр. 2012. Вип.: 2 (1). С. 109–117.

366. Шабалин В.А. Политика и преступность // Государство и право. 1994. С. 43–52.

367. Алексеев Ю., Кульчицкий С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох. Київ: ЕксОб, 2000. 296 с.

368. Постановление Верховного Совета СССР «О Концепции перехода к регулируемой рыночной экономике в СССР» от 13.06.1990 № 1558-1 // Российский правовой портал. URL: <http://zakon.law7.ru/base61/part5/d61ru5187.htm>.

369. Постановление Совмина СССР «О мерах по созданию и развитию малых предприятий» от 08.08.1990 № 790. URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr0788.html>.

370. Смольницька Мирослава. Горбачовська перебудова як офіційний шлях до опанування радянськими громадянами приватної діяльності. URL: resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2.

371. Сирота М.Д. Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття. 2-ге вид. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. 216 с.

372. Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи по виконанню в республіці Закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» від 15 квітня 1987 р. № 127 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127-87-%D0%BF>.

373. Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.90 // Відомості Верховної Ради України. 1990. № 34. С. 499.

374. Власик О., Парахонський Б., Пирожков С. Людський вимір: реалії та перспективи України // Політика і час. 1995. № 2. С. 33–36.

375. Долгова А.И. Идеология реформ // Преступность, ее организованность и криминальное общество. Москва: Российская криминологическая ассоциация, 572 с. URL: <https://studfiles.net/preview/6705603/page:31>.

376. Мациевский Н.С. Теневая Россия: истоки, сущность, причины, последствия: в 3 т. Томск, 2014. Т 1. 281 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=cGK1AwAAQBAJ&pg=PA250&lpg=PA250&dq=комсомольская+малая+приватизация+в+период+перестройки+ved>.

377. Госплан и налоги в цифрах // Известия, 1987, 12 декабря.

378. Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про нові роздрібні ціни на товари народного споживання і тарифи на послуги, що надаються населенню» // Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1991. № 3. С. 16–21.

379. Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про продаж товарів народного споживання з використанням картки споживача з купонами нового зразка» // Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1991. № 8. С. 23–25.

380. Постанова Ради Міністрів СРСР № 575 від 15.05.1986. « Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами населення». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_13311.html.

381. Постанова Ради Міністрів СРСР № 26 від 05.01.1989 «Про заходи з усунення недоліків у ситуації, що склалася в практиці ціноутворення» . URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_15388.html.

382. Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, № 820 від 17.07.1987 «Про основні напрямки перебудови системи ціноутворення в умовах нового господарського механізму». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14148.html.

383. Бардашевська Ю. Вплив соціально-економічних реформ на повсякденне життя міського населення України в період перебудови (1985–1991 рр.) // Наук. записки: Серія: «Історичні науки» / 2014. С. 154–158. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RSk6G2eji9sJ:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe.

384. Бойко О.Д. Спроба прискорення: уроки перших кроків перебудови (на прикладі України) // Література та культура Полісся. 2002.

Вип. 19. С. 78–85.

385. Дзісяк Я.І. Соціально-економічні перетворення в Україні наприкінці 80 – на початку 90-х років ХХ століття (незворотність економічного краху СРСР). Тернопіль: Економічна думка, 2010. 264 с.

386. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст.. (1945–2000). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 250 с.

387. Виговський Д.Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально виконавче право. Київ, 2006. 14 с.

388. Про Державну програму боротьби із злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3324–ХІІ.

389. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2007. 15 с.

390. Характеристика злочинності в СРСР. URL: <https://studfiles.net/preview/5170053/>.

391. Стиглиц Дж. Кудa ведут реформи (к десятилетию начала переходных процессов // Вопросы экономики 1999. № 9. С. 19–32.

392. Кузьменко Ю.В. Правлячий клас «безкласового» радянського суспільства в умовах суспільно-політичних трансформацій 1985–1991 рр. // Література та культура Полісся. 2008. Вип 44. С. 243–258.

393. Шкаратан О.И. Тип общества и характер социальных отношений в советской России. Москва: ГУ-ВШЭ. 2003. 377 с.

394. Административный рынок и номенклатурная приватизация. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3079>.

395. Криштановская О.В. Анатомия российской элиты. Москва: Захаров,

2005. 384 с. URL: https://www.ereading.club/chapter.php/143030/79/Kryshtanovskaya__An_atomiya_rossiiskoi_elity.html.

396. Криштановская О.В. Комсомольская экономика: суть процесса. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/143030/80/Kryshtanovskaya_-_Anatomiya_rossiiskoi_elity.html.

397. Номенклатурная приватизация // Экономическая история. URL: https://studme.org/52399/politekonomiya/nomenklaturная_privatizatsiya Текст з экрана.

398. Шкаратан О.И. Социология неравенства Теория и реальность // Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва: Изд. дом «Высшей школы экономики». 2012. 526 с.

399. Долгова А.И. Криминология: учеб для вузов. Изд.-во НОРМА. 2001
784 с. URL: http://zinref.ru/000_uchebniki/00600criminalistika/001_kriminologai_dolgova_2001/098.html.

400. Экономическая преступность в СССР: от Хрущева до Горбачева: проблемы детерминации, масштабы, формы и особенности государственного противодействия: монография. Курск, 2012. 371 с.

401. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 1573. Арк. 26.

402. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т.: Т 9: Публицистика. Москва: Статут, 2010. 504 с. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava-teoriya/nomenklaturная-privatizatsiya-50827.html>.

403. Костюковский Я. История российской организованной преступности. URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/494>.

404. Костюковский Я. Организованная преступность в России: На примере Санкт-Петербурга. URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/542>.

405. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 1573. Арк. 29.

406. Безопасность и здоровье нации в аспекте преступности: коллектив авторов. Москва: Криминолог. ассоц., 1996. 579 с. URL: <http://crimas.ru/?p=1320#more-1320>.

407. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 634. Арк. 27–53.
408. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 634. Арк. 36–37.
409. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 634. Арк. 38.
410. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 636. Арк. 250.
411. Тимчук О. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація // Віс. ЗНУ. Юрид. науки. 2012. № 2. С. 223–231 с.
412. Лунеев В.В. Криминогенная обстановка в России и формирование новой политической элиты// Социология преступности. 1994. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/503/601/1231/010_luneev_Sotsiologiya_prestupnosti.pdf.
413. Протоколи засідань колегії Прокуратури УРСР № 12–15 за 1991 рік і матеріали до них (оригінали) // ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 656. 139 арк.
414. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. Москва: Политиздат. 1970. 286 с.
415. Гальперин И.М., Курляндский В.И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения // Основные проблемы борьбы с преступностью. Москва: Политиздат, 1975. С. 10–14.
416. Криминология и уголовная политика: учеб. пособ. Свердловск, УрГУ, 1980 58 с.
417. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зоркина, В.Е. Крутских. Москва: ИНФРА–М, 1998. 790 с.
418. Джансараева Р.Е. Эволюция взглядов на понятие «уголовная политика» // Вестник КАЗНУ 2011. 3 (59). С. 44–49.
419. Кучма Л.Д. Держава не буде донором корумпованих хапуг // Урядовий кур'єр. 1999. 16 груд.
420. Советское уголовное право: часть особенная: учеб. для юрид. фак. и инст.; под ред. М.Д. Шаргородского и Н.А. Беляева. Москва: Госюриздат, 1962. 478 с.
421. Гвоздецкий В.Д. Корупція часів радянської доби і її наслідки в

незалежній Україні // Міліція України. 2011. № 7–8. С. 19–22.

422. Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (25 грудня 1958 р.) Витяг. URL: [https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/osnovi-kriminalnogo zakonodavstva](https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/osnovi-kriminalnogo-zakonodavstva).

423. Курбатов В.И. Покушения на вождей. Тайны российской. Москва: Изд-во Эксмо: Ростов-на-Дону: Наука-Пресс, 2006. 384 с. URL: <https://prom.ua/ua/p482141360-pokusheniya-vozhdej-tajny.html>.

424. Божок Г.Д. Историчні витoki корупції / ACTUAL PROBLEMS OF CORRUPTION PREVENTION AND COUNTERACTION. URL: <http://www.law-property.in.ua/articles/61-idol-gd-historical-origins-of-corruption.html>.

425. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 15 лютого 2008 р.: (відповідає офіційному тексту). Київ: Паливода А.В., 2008. 88 с. (Кодекси України).

426. Кримінально-виконавче право: підруч. / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. С. 392.

427. Украинская советская энциклопедия. Київ: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1981. Т. 5. 560 с.

428. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. № 200-05 // Відомості Верховної Ради УРСР 1961. № 2. С. 14.

429. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31.07.1962 г. № 9 «О судебной практике по делам о взяточничестве» // Бюллетень Верховного Суда СССР. 1977. № 5.

430. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 23.09.1977 г. № 16 «О судебной практике по делам о взяточничестве» // Бюллетень Верховного Суда СССР. 1977. № 6.

431. Яни П.С. Экономические и «служебные» преступления. Москва: ЗАО 'Бизнес-школа, «Интел-Синтез», 1997. 208 с.

432. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 30 марта

1990 г. № 4 «О судебной практике по делам о злоупотреблении властью или служебным положением, превышении власти или служебных полномочий, халатности и должностном подлоге» // Бюллетень Верховного Суда СССР. 1990. № 3.

433. Мещерякова Н. Службові злочини: дивись у корінь // Юрид. віс. України. 2004, 20–26 листопада (№ 47). С. 12–13.

434. Кауфман Д. Корупція в тумані двозначності // Політика і час. 1998. № 5. С. 58–65.

435. Холмс Л. Корупція та криза в пост-комуністичних державах // Корупція у сучасній політиці: зб. текстів виступів на міжнародній конференції (Велика Британія, 14–16 лист. 1996 р.). Велика Британія, 1996. 40 с.

436. Галактионов Е.А. Соучастие и организованная преступная деятельность: теория и практика: автореф дисс. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Санкт-Петербург, 2002. 46 с.

437. Жаровська Г.П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. 19 с.

438. Сборник стандартов и норм Организации Объединённых Наций в организации предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк, 1992. 467 с.

439. Большая советская энциклопедия. Москва, 1974. Т. 18. С. 475.

440. Съезд народных депутатов СССР. Постановление от 23 декабря 1989 г. «Об усилении борьбы с организованной. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_16092.html.

441. Уголовный кодекс Украинской ССР: Официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 июня 1983 года / Министерство юстиции Украинской ССР. Киев: Политиздат Украины, 1983.

442. Кучма Л.Д. Проти злочинності – всією громадою // Урядовий кур'єр. 1997. 18 лют. С. 3–4.

443. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності // Офіційний вісник України. 2006. № 14. С. 1056.

444. Практичні заходи боротьби з корупцією: резолюція, підготовлена секретаріатом VIII Конгресу ООН із попередження злочинності і ставлення до правопорушників (Гавана, серпень-вересень 1990 р.) / упор. М.І. Камлик та ін. / Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. Київ: Школяр, 1999. 480 с.

445. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973–2004): Офіційне видання / упоряд. П.П. Пилипчук, М.П. Селіванов, І.П. Домбровський; за заг. ред. В.Т. Маляренка. Київ: Ін Юре, 2004. 336 с.

446. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / відп. за вип. П.Л. Толстінов. 2-е вид. Київ: ВД «Скіф», 2007. 492 с. (Кодекси і закони України).

447. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: збірник / упор. П.С. Берзін. 2-е вид. Київ: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність»: Алерта, 2011. 390 с.

448. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навч. посіб. / укладач Б.О. Кириць. Львів: ПАІС, 2005. 463 с.

449. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 45. С. 634.

450. Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда СРСР. Москва: Изд-во «Известия советов Депутатов трудящихся СССР», 1974. п. 13.

451. Уголовный Кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. коммент. / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак и др. Киев: Политиздат Украины, 1987. 880 с.

452. Постановление Пленума Верховного Суда СССР 5.09.86 г. № 11 (с изменениями, внесенными постановлением Пленума № 14 от 30 ноября 1990 года) «О судебной практике по делам о преступлениях против личной

собственности».

URL:

http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_33623.html.

453. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.02.1989 № 1 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за спекуляцію та виконання постанови Пленуму Верховного Суду України з цього питання». URL: <https://docs.dtkr.ua/doc/1077.473.0#top>.

454. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 30 листопада 1990 р. № 12 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за спекуляцію» // Вестник Верховного Суду СРСР. — 1991. № 2. С. 13.

455. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 631. Арк. 46–95.

456. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 631. Арк. 61.

457. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 631. Арк. 46, 50, 56, 61–64.

458. Проект Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

459. Кримінально-процесуальний кодекс України, затверджений Законом від 28.12.60 // Відомості Верховної Ради, 1961, № 2. С. 15.

460. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3414а. Арк. 93.

461. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3414а. Арк. 95.

462. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3414а. Арк. 141.

463. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 9. Спр. 3414а. Арк. 143.

464. Гришанин П.Ф. Ответственность преступников-рецидивистов по советскому уголовному праву: учеб. пособ. Москва: РИО Академия МВД СССР, 1974. 150 с.

465. Указ Президії Верховної Ради Української РСР « Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР // Відомості Верховної Ради. 1961. № 28, С. 342. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

466. Виправно-трудоий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. літератури України, 1971. 84 с.

467. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 100.
468. Шаблистий В.В., Ткаченко А.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують діяльність установ виконання покарань: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 152 с.
469. Кабінет Міністрів Української РСР. Постанова від 11 липня 1991 р. № 88 «Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР // Урядовий кур'єр України. 1991. № 103–104. С. 3–4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/88%D0%B0-91-%D0%BF>.
470. Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=5360#000023195394705344263>.
471. ЦДАВО України. Ф. 24. Оп. 22. Спр. 1572. 135 арк.
472. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 190.
473. Ковальчук В.П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 224 с.
474. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
475. Ginsburgh G. The «Second economy» in USSR. Problem of Communism. 1977. № 5. P. 25–40.
476. Траверсе О.О. Політичне лідерство та керівництво доби «ліберального» тоталітаризму в СРСР. Київ: ІПіЕНД, 2010. 268 с.
477. Ванюков Д.А. Хрущевская оттепель. Москва: Мир книги, 2007. 239 с.
478. Эвельсон Е. Судебные процессы по экономическим делам в СССР (шестидесятые годы). Лондон, «Overseas Publications»1968. 370 с.
479. Богданов С.В. Попытки Н.С. Хрущева активизировать борьбу с экономической преступностью в СССР // Вестник архивиста. 2012. № 3. С. 206–217.

480. Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об усилении борьбы с особо опасными преступлениями» // Ведомости Верховного Совета СССР. —1961. № 19. С. 207.

481. Martin Edwards. The Soviet Tragedy. Toronto: The Free Press, 1994. 529 p.

482. Корсаков К.В. Криминологический и уголовно-правовой анализ современной организованной преступности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskiy-i-ugolovno-pravovoy-analiz-sovremennoy-organizovannoy-prestupnosti>.

483. Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования; пер. с англ. 2-е изд. Москва: НОРМА, 1998. 624 с.

484. Михайленко П.П. Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности. Москва: Юрид. лит., 1964. 203 с.

485. Гуров А.И. Организованная преступность: курс лекций. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 368 с.

486. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 230.

487. Про затвердження Положення про товариські суди Української РСР. Указ Президії Верховної Ради УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 3. с. 416.

488. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 60. Арк. 3.

489. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 58. Арк. 123.

490. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

491. Історія держави та права України; за ред. А.Й. Рогожина. Київ: Ін Юре, 1996. Ч. 2. 448 с.

492. Указ ПВС СССР «О предоставлении права производства предварительного следствия органам охраны общественного порядка» от 6 апреля 1963 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. 1963. № 16.

493. Указ ПВР УРСР «Про внесення доповнень до Кримінально-

Процесуального кодексу Української РСР» від 13 червня 1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1963. № 25.

494. Боротьба з правопорушеннями і злочинністю / АН УРСР. Інститут держави і права. Київ: Наукова думка, 1969. 199 с.

495. Комаха В.О. Тактичні особливості попереднього дослідження криміналістичних об'єктів та призначення судових експертиз.: Вінниця: ДП ДКФ, 2006. 736 с.

496. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 69. Арк. 48.

497. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 58. Арк. 131–132.

498. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 167. Арк. 22.

499. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 69. Арк. 60.

500. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 209. Арк. 17 (на звороті).

501. Feige E. How Big is the irregular Economy? / E. Feige // Challenge. 1979. № 6. P. 35–38.

502. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 13–14.

503. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 209. Арк. 6–7.

504. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 2.

505. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 62. Арк. 179.

506. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.

507. Постников С.В. Становление и развитие органа, осуществляющего правоохранительную функцию государства в сфере экономики в период с 1937 по 1991 год (на примере отдела по борьбе с хищениями социалистической собственности и спекуляций) // Юрид. наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России 2014 г. URL: <https://cyberleninka.ru/arktsiyu-gosudarstva-v-sfere-ekonomiki-v-period-s-1937-po-1991>.

508. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2757. Арк. 26–30.

509. Воробьев А.М. На страже экономической безопасности Российской Федерации // История экономической преступности. URL: <http://www.all-crime.ru/z-history-economika.html>.

510. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 58. Арк. 120.

511. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 211. Арк. 4.

512. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 62. Арк. 49.

513. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 69. Арк. 47.

514. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 213. Арк. 22–24.

515. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 387. Арк. 35.

516. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 393. Арк. 47.

517. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Київ: Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. 616 с.

518. Червоненко Г.А. Діяльність міліції Донбасу (друга половина 60-х –70-х років ХХ сторіччя): історичний досвід: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 « Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Донецьк, 2006. 16 с.

519. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 551. Арк. 21–25.

520. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 9345. Арк. 1, 3

521. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2267. Арк. 36.

522. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

523. Кількість засуджених за вироками судів, що набрали законної чинності, по Автономній Республіці Крим і областях // Міністерство статистики України / відп. за випуск. В.В. Самченко. Київ: Техніка, 1995. 496 с.

524. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3016. Арк. 72–74.

525. Лунеев В.В. Преступность и теневая экономика // Экономическая наука современной России. 2005. № 1 (28). URL:

<http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0239/analit01.php>.

526. Водько М.П. Кримінально-правові аспекти законодавчого регулювання боротьби з організованою злочинністю // Південноукр. правн. часоп. 2008. № 4. С. 3–4.

527. Грохольський В.Л. Загальні тенденції розвитку управління спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/35923/%C2>.

528. Бенч Н.В. Прокуратура в державному механізмі: порівняльний аналіз України та країн Європейського Союзу // Міжнародне право і порівняльне правознавство. 2015. № 1 (38) . С. 104–116.

529. ЦДАВО України Ф. 288. Оп. 11. Спр. 9316. Арк. 10–11.

530. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 633. Арк. 1–164.

531. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 634. Арк. 5.

532. Ведомости СНД и ВС СССР. 1989. № 9. С. 222.

533. Ведомости СНД и ВС СССР. 1989. № 29. С. 576.

534. Второй съезд народных депутатов СССР (12–24 декабря 1989 года). Стенографический отчёт. В 6 томах. – Изд. Верх. Совета СССР, 1990. URL: <http://torrents.org.ua/viewtopic.php?t=39037>.

535. УБОП: неюбилейные слова. 12 мая 2006. URL: https://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/ubop-nejubilejnye_slova_arhiv_art.html.

536. О внесении дополнений и изменений в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Украинской ССР / Указ Президиума Верховного Совета Украинской ССР № 7226-ХІ от 6 марта 1989 г. // Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Київ: Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. 616 с.

537. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 293. Арк. 229–230.

538. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 638. Арк. 7.

539. Бусол О.Ю. Діяльність розвідувально-аналітичних відділів «Скорпіон» – спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою // Наук. віс.

Київ. нац. ун. вн. спр. 2006. № 3. Ч. 2. С. 40–49.

540. Кучма Л.Д. Розгортаючи боротьбу із злочинністю // Урядовий кур'єр. 1995. 2 лют. С. 3–4.

541. Ведомости СНД и ВС СССР. 1990. № 48. С. 1050.

542. Ведомости СНД и ВС СССР. 1991. № 7. С. 180.

543. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 11. Спр. 9334. Арк. 1–2.

544. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 656. Арк. 164.

545. Пленум Верховного Суда СССР. Постановление № 14 от 30.11.90. «О внесении изменений и дополнений в Постановления Пленума Верховного Суда СССР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0014400-90>.

546. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 9. С. 125.

547. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 100.

548. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 1573. Арк. 24.

549. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 1573. Арк. 20–22.

550. Постановление Секретариата ЦК Коммунистической партии Советского Союза « О необходимости усиления борьбы с преступлениями в сфере экономики». URL: <http://gaidar-arc.ru/file/bulletin-1/DEFAULT/org.stretto.plugins.bulletin.core.Article/file/2292>.

551. Василькевич Я. Особливості застосування методів оперативно розшукової діяльності для запобігання втягування працівників органів внутрішніх справ у здійснення злочинів у галузі економіки // Матер. наук.-прак. конф. «Організаційно-правові проблеми економічної безпеки України та кадрове забезпечення їх вирішення» (м.Львів, 20–21 черв. 1995 р.). Львів, «Край», 1995. С. 55–58.

552. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 638. 240 арк.

553. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 638. Арк. 124, 128–133.

554. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 117–118.

555. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 134–137.

556. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 632. Арк. 138–146.

557. ЦДАВО України. Ф. 288. Оп. 10. Спр. 638. Арк. 29.

558. ЦДАВО України. Ф .288. Оп. 10. Спр. 638. Арк. 124.
559. Мельник П.О. Методологія аналізу прізонізації суспільства у контексті висвітлення організації протидії злочинності в Україні у 1960–1991 рр. // Концепція та методологія історії українського права»: Зб. матер. наук.-практ. кругл. столу, присв. пам'яті проф. Олександра Шевченка (Київ, 28 квітня 2017 року) Редкол.: І.С. Гриценко, М.І. Мірошниченко, П.П. Захарченко, І.А. Мацелюх, А.В. Крижевський. Київ: «ДС День Печати», 2017. С.168–170.
560. Мельник П.О. Правова маргіналізація населення України у 1960-х роках // Spheres of Culture. 2015. Vol. X. Lublin: Maria Curie-Sklodovska University. P. 296–302.
561. Melnyk P. Criminal-law counteraction of criminality in Ukraine during 1960 th. // *Legea și viața*. 2016. Vol. 10/2 (298). P. 73–76.

Додатки

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації* у наукових фахових виданнях України:

1. Мельник П.О. Специфіка роботи правоохоронних органів Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1960-х роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 19–23.

2. Мельник П.О. Практика призначення покарань в УРСР у 1960–1991 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 71–75.

3. Мельник П.О. Поняття «організована злочинність» у історико правовому вимірі. *Young Scientis. Юридичні науки*. 2018. April. № 4 (56). С. 69–73.

4. Мельник П.О. Прогалини в законодавстві радянської України про кримінальну відповідальність щодо протидії організованій злочинності в 1960–1991 рр. *Наше Право*. 2018. № 2. С. 5–12.

5. Мельник П.О. Методологія історико-правового аналізу кримінально-правової протидії організованій злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Серія: Право. 2018. Вип. 4. С. 7–11.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях,
які внесені до міжнародних наукометричних баз даних:*

6. Мельник П.О. Правова маргіналізація населення України у 1960-х роках. *Spheres of Culture*. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University, 2015. Vol. X. P. 296–302.

7. Melnyk P. Criminal-law counteraction of criminality in Ukraine during 1960th.

Legea și viața. 2016. Vol. 10/2 (298). P. 73–76.

8. Melnyk P. Criminal law and crime prevention in Ukraine in the first half of the 1980 s. *National law journal: theory and practice. L.L.C. Scientific and practical Publication in law*. 2016. Vol. 5 (21). P. 16–18.

Інші публікації, матеріали конференцій та тези доповідей:

9. Мельник П.О. Методологія аналізу прізонізації суспільства у контексті висвітлення організації протидії злочинності в Україні у 1960–1991 рр. *Концепція та методологія історії українського права: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті проф. Олександра Шевченка, м. Київ, 28 квітня 2017 р.* / ред. кол. І. С. Гриценко, М. І. Мірошніченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх, А. В. Крижевський. Київ: «ДС День Печати», 2017. С. 168–170.

10. Мельник П.О. До питання інтеграції догматичного та історичного методів пізнання проблеми протидії організованій злочинності в Україні. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 травня 2018 р.* / редкол.: докт. юрид. наук, проф. І. С. Гриценко (голова), канд. юрид. наук І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін.: в 2-х т. Київ, 2018. Т. 1. С. 129–131.

11. Мельник П.О. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «організована злочинність» у історико-правовому вимірі. *Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 листопада 2017 р.* / ред. кол.: І. С. Гриценко, М. І. Мірошніченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх та ін. Київ: «Print Day» Ltd., 2018. С. 210–213.

12. Мельник П.О., Мірошніченко М.І. Конституція С.С. Дністрянського (проект 1920 рр.): договірна форма втілення принципу права Українського народу на самовизначення. *Тенденції і перспективи розвитку інститутів права та держави: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція»: матеріали I Всеукраїнських наукових*

читань пам'яті акад. С. Дністрянського, м. Тернопіль, 13–14 квітня 2018 р. Київ–Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2018. С. 243–246.

13. Мельник П.О., Мірошніченко М.І. До питання розмежування явищ і понять групової, економічної, організованої злочинності в контексті вирішення проблеми кримінально-правового забезпечення протидії організованим злочинності. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26 жовтня 2018 р. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 295–297.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Науково-практичний круглий стіл, присвячений пам'яті О. О. Шевченка. «Концепція та методологія історії українського права» (м. Київ, 28 квітня 2017 р., форма участі: очна, виступ з доповіддю).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)» (м. Київ, 30 листопада 2017 р., форма участі: очна, виступ з доповіддю).
3. Міжнародна юридична науково-практична конференція «Актуальна юриспруденція» присвячена пам'яті акад. С. Дністрянського (Тернопіль, 13–14 квітня 2018 р., форма участі: заочна).
4. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 18 травня 2018 р., форма участі: очна, виступ з доповіддю).
5. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р., форма участі: заочна).